

TANÁRI KÉZIKÖNYV

**A 11–12. ÉVFOLYAM SZÁMÁRA KÉSZÜLT
TÖRTÉNELEM MUNKATANKÖNYVHÖZ**

ÉRTÉKORIENTÁLT PEDAGÓGIA SOROZAT

AJÁNLÁS

E munkatankönyv megírásának elsődleges célja az volt, hogy a kereszténység XIX–XX. századi történelme megfelelő súlyt kapjon a történelemoktatásban, ugyanis a jelenlegi tankönyvek e tekintetben eléggé hiányosak. Ráadásul a rendszerváltás óta számos új kutatási eredmény került napvilágra az egyházak XIX–XX. századi történelméről, de az iskolai történelemkönyvekbe ezek végképp nem kerültek be. Az Értékorientált Pedagógia sorozat 11-12. évfolyamosok számára készült történelem munkatankönyve így jól ki tudja egészíteni a hivatalos tankönyveket.

A 10 leckéből álló munkatankönyv a francia forradalomtól napjainkig segít feltárni a kereszténység történelmét a köztörténetbe beágyazva. Felépítése alapvetően a Száray-féle *Forrásközpontú történelem* sorozat könyveit követi, de természetesen más tankönyvek mellett is jól használható. A leckék első – rövidebb – része a megtanulandó törzsanyagon kívül kiegészítő információkat és illusztrációkat tartalmaz. A második – hosszabb – részben, a forrástárban gazdag – nagyjából – írott forrásanyag található, amelynek feldolgozását kérdések segítik. A segédletet a feladatok megoldásai és a fogalomtár zárja, amely lehetőséget kínál a további tájékozódásra.

A történelemoktatásban úttörő kezdeményezés, hogy a segédlethez elkészítettük a jelen tanári kézikönyvet, amely minden leckéhez óravázlatot és kiegészítő információkat tartalmaz. Az óravázlatban jelöltük azt is, az egyes vázlatpontokhoz mely feladatok használhatók. Természetesen egy órán a leckében szereplő összes feladat feldolgozására nincs lehetőség. A tanárnak kell kiválasztania, melyik forrást dolgozza föl órán, melyiket adja esetleg házi feladatnak, és melyiket hagyja el. Az órán akár egyéni, akár pármunkát alkalmazunk, nagyon fontos megadni, mennyi ideig dolgozhatnak a diákok és utána érdemes a közös megbeszélésre is időt szánni. Feladatok egyéni feldolgozására javasolható a felelés időszaka, természetesen az otthoni munka mellett.

Az ún. viták esetében érdemes a megvédendő álláspontot a résztvevőknek jó előre odaadni, de egy rövid felkészülési időt mindenképpen biztosítani kell. A saját érvek kifejtése mellett célszerű a vitapartner(ek) érveire való reagálást is lehetővé tenni. Mindezt természetesen előre pontosan meghatározott időkeretek között (pl. egy–perc). A résztvevőkben tudatosítani kell azt, hogy nem a személyes álláspontjukat kell képviselniük, és az egész osztály figyelmét fel kell hívni arra, hogy kerüljenek minden személyeskedést. Egyes vitatémák ugyanis még mindig érzékenyek – politikai, családi vagy más okok miatt.

A tanári kiegészítő információk része a munkatankönyvben szereplő anyaghoz tartalmaz további ismereteket, amelyet a felkészülés és esetleg a tanítás során is felhasználhatunk. Ez a rész önmagában nem áll meg, csak a munkatankönyvvel együtt használható.

Az egyes leckéknek a tantervbe való beillesztéséhez a felhasználási javaslat ad segítséget, amelyet külön készítettünk a 4, illetve a 6 és 8 évfolyamos középiskolák részére.

Ezt az első kiadást próbának szántuk. A tervezett második kiadásba mindenképpen be szeretnék építeni a segédletet használó tanárok tapasztalatait. Ezért arra kérnénk a Kedves Kollégákat, hogy írják le a tanítás során kialakult véleményüket a munkatankönyvről: mit tartanak jónak, mit elhagyhatónak, mi hiányzik belőle, milyen hibákat találtak benne, milyen további feldolgozási javaslataik vannak az egyes feladatokhoz. Ehhez az értékeléshez a kérdőív letölthető.

Fáradozásukat előre is köszönjük.

a szerzők nevében Gianone András szerkesztő

II/ 1. A francia forradalom és az egyház (óravázlat)

Bevezetés

- ISMÉTLÉS: Érdeemes feleleveníttetni a felvilágosodás és az egyház témakört (I/10. lecke)
- A francia forradalom az egyháztörténetben is cezúra, a kereszténység teljes kiiktatására tett első kísérlet Nagy Konstantin óta.

1. A francia katolikus egyház az „ancien régime” idején

- gallikanizmus: egyháznak az uralkodó alá rendelése (1. feladat – pármunka) + egyvallású állam megteremtése – a hugenotta vallásgyakorlat betiltása (2/a. feladat: egyéni munka, 2/b-c. feladat: fakultatív házi feladat)
- a francia felvilágosodás erősen egyházellenes (ok: egyház és az abszolutizmus összefonódása)

2. Az egyház sorsa az alkotmányos monarchia időszakában

- az alsópapság aktívan részt vesz a rendi gyűlés Alkotmányozó Gyűléssé alakításában (Sieyès)
- lemondás a tizedről (1789. aug. 4.)
- a vallásszabadság kinyilvánítása (EPJ, 1789. aug. 26.)
- az egyházi birtokok elvétele (Talleyrand javaslatára, 1789 őszi), 3. feladat – pármunka
- a papság polgári alkotmánya (1790): egyházmegyék rendezése, püspökök/plébánosok választása a nép által, hűségeskü, állami fizetés (4. feladat – egyéni munka)
- a társadalmilag „haszontalan” (nem oktató vagy gyógyító) szerzetesrend betiltása (5. feladat – pármunka)

3. A köztársaság korának egyházüldözése

- VI. Piusz 1791-ben elítélte a vallásszabadság meghirdetését (EPJ-ben) és a papság polgári alkotmányát és kiközösítéssel fenyegette az esküt letevőknek
- szakadás: esküt letevők („alkotmányos egyház”) ↔ esküt megtagadók – az állam nem ismeri el őket (6. feladat – pármunka)
- esküt megtagadók üldözése: emigráció / börtön, kivégzés / bujkálás (8. feladat – egyéni munka)

4. A kereszténység eltörlésének kísérlete a „forradalmi kormányzat” alatt

- egyházüldözés folytatása (már az „alkotmányos egyház” tagjait is) (7. feladat – pármunka)
- kereszténység eltörlésének kísérlete: forradalmi naptár (10. feladat – pármunka), templomok dekrisztianizálása, Legfelsőbb Lény kultusza (9. feladat – egyéni munka)
- a forradalom egyházellenességének exportja

5. Napóleon valláspolitikája

- tábornokként: elfoglalta az Egyházi Állam egy részét (az itáliai hadsereg őt követő parancsnoka foglalta el Rómát és vetette fogságba VI. Piuszt)
- konzulként: 1801-es konkordátum VII. Piusszal (11. feladat – egyéni munka): katolicizmus „többségi” vallás, kötelezettség az egyház anyagi fenntartására – eskü letétele, új (Napóleonhoz hűséges) püspökök kinevezése
- koronázás (12. feladat – egyéni munka, 14. feladat – pármunka)
- császárként: Róma elfoglalása (15. feladat – egyéni munka), VII. Piusz elfogása (kikényszerített fontainebleau-i konkordátum)

Összegzés

- A francia forradalom egyházellenessége jól tükrözi a forradalom menetét, a jakobinus diktatúra bukásáig tartó radikalizálódást és az azt követő mérséklődést. (17. feladat) Ugyanakkor Napóleon uralma is jelzi, hogy a forradalom eszméi hosszú távon fogják meghatározni a katolikus egyház életét Franciaországban (ld. majd a II/3. leckét)
- házi feladatnak adható a 13. és 16. feladat

II/ 1. A francia forradalom és az egyház (kiegészítő információk)

A francia katolikus egyház az „ancien régime” idején

A francia államegyházi rendszer kiépítése már a XVI. század elején megindult. Az 1516-os konkordátum a királynak biztosította a püspökök kinevezését, ha megfelelt a konkordátumban szabályozott feltételeknek (amelyet a pápa megvizsgálhatott). A század második felének vallásháborúi a hugenották és katolikusok közt megszakították az államegyházi rendszer kiépülését. (ld. I/7. lecke)

A – mérsékelt – gallikanizmusnak Bossuet (portréját ld. a www.tudashalo.com oldalon levő egyéb feladatoknál) adott elméleti alapot, amikor megszerkesztette a francia (gallikán) papság nyilatkozatát (ld. 1. feladat). XIV. Lajos maga is azt vallotta, hogy a király kormányzati kérdésekben nem függhet egyházi hatóságtól, így a pápa nem mentheti föl az alattvalókat a királynak tett hűségkü és a hozzá való engedelmesség alól. A Napkirály maga nevezte ki a püspököket – minden egyházi befolyástól mentesen.

A nantes-i ediktumban a protestánsoknak biztosított jogokat már Richelieu bíboros, XIII. Lajos államminisztere is megnyirbálta, amikor katonai kiváltságait megszüntette és 1628-ban elfoglalta legfontosabb erődítményüket, La Rochelle-t. XIII. és XIV. Lajos uralkodása idején a hugenották által lakott vidékekre számos misszió indult és XVII. század második felében több nemesi család katolizált. Ezt túlértékelve adta ki XIV. Lajos a 1685-ös fontainebleau-i ediktumot (ld. 2. feladat), de ennek hatására 400 ezren emigráltak.

A felvilágosodás és szabadkőművesség tanait követő minisztereinek tanácsára XV. Lajos 1764-ben betiltotta a jezsuita rendet és befolyást gyakorolt a pápára a rend feloszlata végett. 1778-ban a „szerzetesi reform” keretében csökkentették a rendházak számát és – átmenetileg – megtiltották új rendtagok felvételét.

Ugyanakkor a felvilágosodás gondolkodóinak nagy része (mint Voltaire és Rousseau) a vallást a politikai hatalom stabilizáló tényezőjének tartották, és ezért meg akarták tartani. Csak kevesen követelték a vallás teljes megszüntetését.

Az egyház sorsa az alkotmányos monarchia időszakában

Az utolsó rendi gyűlésre érkező egyházi követek közül a főpapok, néhány kivételtől (pl. Talleyrand autuni püspöktől, a későbbi híres külügyminisztertől) eltekintve, az ancien régime támaszának számítottak, ezzel szemben az alsópapság többsége a harmadik rendet támogatta

Sieyès 1774-ben lett pap, bár nem érzett magában hivatást. Ő írta 1789-ben a híres *Mi a harmadik rend?* című brosrát, a forradalom egyik alapokmányát és a labdaházi esküt is. A papság polgári alkotmányának kiadása után elhagyta a papságot. Részt vett az 1791-es, majd az 1795-ös alkotmány kidolgozásában és jelentős szerepet játszott 1799-ben a brumaire-i államcsínyben, amelynek során Napóleon első konzul lett.

A Nemzetgyűlés augusztus 4-i ülésén mondott le a tizedről az egyházi rend a „nemzet javára”, augusztus 26-án pedig a Nemzetgyűlés elfogadta az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, amelynek 10 cikkelye tartalmazta a vallásszabadság bevezetését.

1789 októberében, a fenyegető államcsőd elkerülése érdekében Talleyrand autuni püspök (aki két évvel később „kiugrott”) javasolta (ld. a www.tudashalo.com egyéb feladatainál) az összes földterület kb. 10%-át kitevő egyházi birtok és egyéb egyházi vagyon (pl. épületek) kisajátítását. Az egyházi vagyon értékét 3 milliárd frankra, az éves költségvetés tízszeresére becsülték. Az 1789. november 2-i „államosítási” törvény szerint (ld. 3. feladat) az állam évjáradékot köteles fizetni a papoknak és szerzeteseknek, illetve gondoskodni a templomok fenntartásáról és a szegényekről. Az egyházi birtokok eladásának eszközeként bocsátották ki eredetileg az assignatákat, amelyekből később a forradalom – egyre inkább értékét veszítő – papírpénze lett.

1790. július 12-án fogadta el Nemzetgyűlés a papság polgári alkotmányát (ld. 4. feladat), amely a papságot tulajdonképpen állami hivatalnoki státuszba helyezte. (A püspök és a plébános

választásában a nem katolikusok is részt vehettek, a püspöknek a pápát még a megválasztásáról sem kellett értesítenie.) Az esküt mindössze 4 püspök tette le és számos pap is csak azzal a kiegészítéssel, hogy ha nem ütközik egyházi előírásokba. De ezt a kibúvót néhány hónap múlva megszüntették. Az esküt megtagadó papokat (országosan a papság kb. felét) és püspököket (ld. 6. feladat) állásuk elhagyására kényszerítették és helyettük újakat választottak (80 püspököt és kb. 20.000 papot cseréltek le). A hívek jelentős része azonban nem fogadta el az „új” papokat. 1790-ben a hasznosnak tartott betegápoló és tanítórendeket még meghagyták, de 1792. augusztus 18-án (nyilván összefüggésben a király letartóztatásával), ezeket is betiltották.

A köztársaság korának egyházüldözése

A királyság bukásával az állam teljesen világi/laikus jelleget kapott. Bevezették az állami anyakönyvezést és a polgári házasságot, lehetővé téve a válást. Új hűségesküt szerkesztettek, amelyet minden papnak (a korábbi esküt letevőknek is) le kellett tennie. Ebben az esküben már csak a nemzetnek, illetve a szabadság és egyenlőség fenntartására esküdtek hűséget. Az esküt megtagadók 15 napot kaptak, hogy elhagyják Franciaországot, egyébként letartóztatás várt rájuk. Az esküt megtagadó papoknak már korábban megtiltották hivatásuk gyakorlását, üldözésük 1791 végén indult meg. A Törvényhozó Gyűlés 1792. május 27-i határozata alapján 20 állampolgár kérésére deportálásra ítélték őket. Ezt XVI. Lajos megvétózta, de a király elfogása után megindult a papok összegyűjtése, sőt egyes városokban a legyilkolása is. Az 1792. szeptemberi ún. első terror idején 225 papot és szerzetest végeztek ki Párizsban.

A kereszténység eltörlésének kísérlete a „forradalmi kormányzat” alatt

Az esküt megtagadó papok egy része külföldre menekült. A Franciaországban maradtak bujkáltak, elfogásuk esetén guillotine vagy deportálás várt rájuk. (Amikor a deportálás az angol blokádnak miatt lehetetlenné vált, hosszú ideig hajókon létesített börtönökben tartották őket, illetve egyszerűen hajóra rakták és elsüllyesztették őket.)

A vendée-i felkelés egyik oka a Konvent egyházellenes politikája volt, a felkelés vezetésében számos pap is részt vett. Vendée-ban és Bretagne-ban a papok kétharmada tagadta meg az esküt, amely jóval magasabb volt az országos átlagnál.

A forradalmi, más néven köztársasági naptárt 1793. november 24-től 1805. szeptember 9-ig használták. A Konvent rendelete 1792. szeptember 22-ét jelölte ki a "francia időszámítás" kezdőnapjának a köztársaság kikiáltásához és az őszi napéjegyenlőséghez kapcsolódóan. A köztársasági naptár megalkotásának és a kereszténységhez szorosán kötődő Gergely-naptár eltörlésének célja az volt, hogy az új korszakot radikálisan megkülönböztesse az ancien régime-től, kiirtsa a vallási maradványokat és racionális, a forradalomhoz méltó elnevezéseket és időbeosztásokat alkosson.

A templomok dekrisztianizálása együtt járt a felszerelés (aranykelyhek stb.) elkobzásával. Számos még működő templomot egyszerűen bezártak. A dekrisztianizálás abban is megmutatkozott, hogy a temetőkben betiltották kereszt alakú fejfák állítását.

A Legfelsőbb Lény kultuszának bevezetését 1793 végétől szorgalmazták. Ezzel egy időben számos esküt tett pap (élükön a párizsi „alkotmányos” érsekkel) beszüntette papi működését.

A thermidori konvent idején csak némileg enyhült az egyházüldözés. Ezenkívül 1795. február 21-én iktatták törvénybe – anyagi okokból – az egyház és állam szétválasztását, megszüntetve az egyház költségvetési támogatását, amelyet az egyházi birtokok kisajátításakor fogadtak el. Ugyanez a törvény ugyanakkor tiltotta a vallási szertartások megzavarását. Az esküt nem tevő papság zaklatása a Direktórium idején is folytatódott.

A regensburgi birodalmi gyűlés 1803. február 25-én született választmányi határozata a Német-római Birodalom területén megszüntette az összes egyházi fejedelemséget.

Napóleon valláspolitikája

Napóleon egyházpolitikája sok tekintetben a gallikán hagyományokat követte. Már első konzulként az Egyházi Állam megszüntetésére és beolvasztására törekedett. Ugyanakkor a katolicizmust – ellenőrzött keretek – között az állam fontos támaszának tartotta, ezért ki akart egyezni a katolikus egyházzal. A konkordátumot hosszú tárgyalások után 1801. július 15-én írták alá. (ld. 11. feladat). A konkordátumban a pápa elfogadta a papság polgári alkotmányában rögzített egyházmegyerendszert. A forradalmi időben hivatalukat elnyert püspökök lemondásra kényszerültek, helyükre Napóleon által jelölt, de a Szentszék által is elfogadott személyek kerültek. Hűségesküt csak a püspököknek kellett tenniük, de nekik is csak a kánonjog által megengedettet. A konkordátum végrehajtását Napóleon 1802-ben az ún. organikus cikkelyekben szabályozta, amelyet a Szentszék nem ismert el. Ezekben több katolikusokat érintő korlátozás is szerepelt (pl. püspökök zsinatot csak a kormány engedélyével hívhatnak össze, a pápához is csak kormányengedéllyel utazhatnak. Ugyancsak az organikus cikkelyek szabályozták a protestáns vallásgyakorlatot is. (1808-ban a zsidók vallásgyakorlatát szabályozta.) A konkordátumos rendszer a XX. század elejéig élt, sőt Elzász-Lotaringia tekintetében mindmáig megmaradt.

Napóleonnál 1804-ben meghívta a pápát a császárrá koronázásra, de december 2-án nem a pápa tette fejére a koronát, hanem saját maga. (ld. 14. feladat)

VII. Piusz a napóleoni háborúk idején a semlegességre törekedett, ezért nem volt hajlandó felállítani a kontinentális zárlatot. Részben emiatt, részben a püspökkinevezések kapcsán támadt nézeteltérések miatt szállták meg a franciák Rómát, illetve az Egyházi Államot.

Napóleon azt szerette volna, ha a katolikus egyház központja Itáliából Franciaországba kerül.

XVIII. Lajos 1814-es alkotmányában a katolicizmus újra államvallás lett. Az 1814–15-ös bécsi kongresszus visszaállította az Egyházi Államot, de Avignon véglegesen Franciaországhoz került. A Szent Szövetséghez Anglia és Törökország mellett az Egyházi Állam sem csatlakozott. Az 1830-as forradalom után Lajos Fülöp újból megszüntetette a katolicizmus államvallási státuszát.

II/ 2. Egyházak Magyarországon a XIX. század első felében (óravázlat)

Bevezetés

- ISMÉTLÉS: Érdemes feleleveníttetni a Habsburg birodalom egyházpolitikáját a XVIII. század második felében (I/10. lecke)
- A XVIII. századi újjáépítés lendületét megtöri a jozefinizmus és ez a XIX. század első felét is befolyásolja az új eszmék (mint a liberalizmus) megjelenése mellett.

1. Posztjozefinista egyházpolitika

- részben folytatódik a jozefinista egyházpolitika: II. József türelmi rendeletét megerősíti az országgyűlés (*1. feladat* – pármunka), de újra megnyílhattak az egyházmegyei szemináriumok
- I. Ferenc intézkedései
  - a II. József által eltörölt szerzetesi házak egy részét visszaállítja (1802), azzal a feltétellel, hogy iskolákat nyitnak (társadalmi „hasznosság”) *3. feladat* – pármunka
  - II. Ratio educationis (1806) ismét szabályozza az állam a tanügyet (*4. feladat*: fakultatív házi feladat)
    - új egyházmegyeik alapítása (+Eger ekkor lesz érsekség) *2. feladat* – egyéni munka
    - de: püspöki székek betöltésének halogatása anyagi okok miatt

2. Kísérletek a magyar katolicizmus megújítására

- Széchenyi Ferenc: Káldi bibliák szétosztása, katolikus könyvek magyarra fordíttatása
- 1822 pozsonyi nemzeti zsinat, de határozatait nem lehet kihirdetni
- Rudnay Sándor visszahelyezi székhelyét Esztergomba: *5. feladat* – egyéni munka
- a tudományokban jelentős szerepet játszó papok: *6. feladat* – egyéni munka (Készíttethetünk *kiselőadást* a könyvben szereplő tudós papokról)

3. Az 1848-as forradalom, a szabadságharc és az egyházak

- liberális egyházpolitikai követelések a reformkorban (*7. feladat* – pármunka) Rendeztethetünk vitát a vegyes házasságok kérdéséről. Előzetesen közösen is gyűjthetünk pro és kontra érveket. (a téma egyébként előkerül még a II/4. leckében is)
- 1848-as törvények: XIII. tc lemondás a tizedről (*8. feladat* – egyéni munka), XX. tc. megszűnik a katolicizmus államvallás jellege: bevett vallások rendszere (*9. feladat* – egyéni munka), III. tc. a püspökkinevezésekbe beleszólhat a kormány → a katolikus autonómia megvalósításának sikertelen kísérlete
- a Batthyány-kormány támogatása
- a szabadságharc kibontakozásával párhuzamosan a főpapság egy része Ferenc József mellé áll, más része a szabadságharcot támogatja az alsópapság nagy részével együtt (pl. tábori lelkészek. *10. feladat* – pármunka) Készíttethetünk *kiselőadást* településünknek, régióknak a szabadságharcban szerepet játszó papjairól.

4. Egyházpolitika a neoabszolutizmus időszakában

- szabadságharc utáni megtorlás az egyházakat is sújtja (*11. feladat* – egyéni munka)
- a nemzetiségek egyházszerkezeti önállóságának kialakítása (zágrábi és fogarasi érsekség)
- 1855 konkordátum: a jozefinista egyházpolitika vége (csökken az állami beavatkozás), de Magyarország egyházi önállósága is veszélybe kerül.
- protestánsok önkormányzatának megnyirbálása (1859 protestáns pátens, *13. feladat* – egyéni munka) – a tiltakozás (és a birodalom nehézségei) miatt visszavonják

Összegzés

- A jozefinista egyházpolitika részbeni folytatása a XIX. század közepéig, a reformkori ellenzék liberális reformokat sürget, majd 1848-ban ezeket részben meg is valósítja. (*15. feladat*)
- házi feladatnak adható a *14. feladat*

II/ 2. Egyházak Magyarországon a XIX. század első felében (kiegészítő információk)

Posztjozefinista egyházpolitika

A posztjozefinista egyházpolitika egyesítette az állami felügyeletet a katolicizmus előjogainak biztosításával. Az államegyházi helyzet megmaradását mutatja, hogy a katolikus klérusnak 1848-ig jelentős kiváltságai voltak, nem fizetett adót és vámot, nem katonáskodott. A plébánosok részt vettek a vármegyegyűléseken. A káptalanok (és bizonyos szerzetesrendek) képviselői a rendi országgyűlés alsótábláján (igaz a városokhoz hasonlóan csak kollektív szavazati joggal), a püspökök a felsőtáblán szerepeltek. A hercegprímás hivatalból részt vett a Helytartótanács ülésein, az udvari Magyar Kancellária egyik referense mindig katolikus prelátus volt. Az Ítéltáblán két püspök is szerepet kapott. A káptalanok és egyes szerzetesi konventek továbbra is hiteleshelyként működtek. Az érsekek és egyes (pl. pécsi, nyitrai) püspökök a székhelyük körül fekvő vármegye örökös főispánjai maradtak. A korban a vallásügyeket a bécsi Magyar Kancellária, illetve a budai Helytartótanács intézte.

II. Lipót, Józsefhez hasonlóan, a felvilágosult abszolutista uralkodó volt, de bátyjával ellentétben réalpolitikusan. Ez egyházpolitikáján is megmutatkozik. Az 1790-91-es országgyűlés lényegében II. József türelmi rendeletét „törvényesítette”. II. Lipót a bátyja által létrehozott generális szemináriumokat – a nagy költségek és az alkalmatlanság miatt – bezáratta, és engedélyezte, hogy a püspökök újra megnyissák az egyházmegyei szemináriumokat. (Ezek egy ideig üresen álltak, mert pótolni kellett a II. József által elvitetett felszerelésüket.) Az udvar azonban továbbra is beavatkozott a teológia oktatásába azért, hogy az egyházjogot csak az egyetem jogi karán lehetett hallgatni.

A francia forradalom következtében a változásoktól tartó I. Ferenc uralkodása alatt a katolikus egyház megőrizhette társadalmi-politikai előjogait, és legfeljebb csak burkoltan sérelmezte a jozefinista állam-egyház viszony továbbélését. 1802-ben I. Ferenc a pannonhalmi főapátságot, az egyesített pilisi és pásztói apátságot, valamint a jászói és csornai prépostságot helyreállította. Ezekhez csatolta más apátságok címeit és birtokait is. Ez történt például a pilisi-pásztói apátsággal is, amelyet – a jozefinizmus idején is folyamatosan működő – Zirccele egyesítettek 1814-ben.

Az egri egyháztartományhoz tartozó (szuffragán) püspökség lett az újonnan felállított szatmári és kassai mellett az esztergomi provinciából átszatolt rozsnyói és szepesi egyházmegye is. A felosztásról és az új püspökök kinevezéséről a Szentszéket előzőleg hivatalosan nem értesítették. A király rendelkezéseit csak egy évvel később jelentette a pápának. A munkácsi görögkatolikus egyházmegye felosztását nagy kiterjedése és nemzetiségi viszonyai indokolták. Az eperjesi egyházmegye felállítása mellett a munkácsi püspökség 73 román nemzetiségű plébániáját a nagyváradi görög szertartású egyházmegyéhez csatolták.

Kísérletek a magyar katolicizmus megújítására

Széchenyi Ferenc a Martinovics-féle összeesküvésig a szabadkőművesek közé tartozott. Az összeesküvés hatására hátat fordított a szabadgondolkodásnak. Bécsbe költözött, és itt Hofbauer (Szent) Kelemen körébe került. Ez a kör – többek között Széchenyi bőkezűségének köszönhetően – jelentősen elősegítette császárváros vallási életének megújulását. Széchenyi kapcsolatba került magyar papokkal is. Jordánszky Elek kanonok ösztönzésére vásárolta fel és osztotta szét a Káldi-biblia még fellelhető 400 példányát, s foglalkozott egy új fordítás gondolatával is. Széchenyi kérésére Jordánszky kidolgozta a papság könyvellátásának tervezetét.

A jozefinista szellemű papnevelés hatására, valamint a vallástalan eszmék s a szabadkőművesség térhódítása miatt a katolikus papság fegyelme egyre süllyedt, amely maga után vonta a hitéletet elsekélyesedését. Az egyházi állapotok romlása miatt merült fel – több mint másfél évszázad szünet után – a nemzeti zsinat gondolata. Ennek szükségességét hangoztatta az 1819-ben esztergomi érsekké kinevezett Rudnay Sándor is. A pozsonyi nemzeti zsinat témáit a király állapította meg. Ezekről a zsinat megnyitása előtt a püspökök az espereskerületi gyűléseken, majd az egyházmegyei tanácskozásokon kikérték papjaik véleményét, és a tanácskozások jegyzőkönyveit a zsinat elé

terjesztették. A nemzeti zsinat megbízta a prímást, gondoskodjék a kijavított Káldi-féle biblia új kiadásáról. A zsinaton foglalkoztak a papság, a szerzetesség s a fiatalság erkölcsének javításával. A szemináriumi teológiai oktatás egységesítése érdekében közös tankönyvek írását rendelték el. A pesti biblikusprofesszorok közti vita elkerülése végett kimondták, hogy a tanárok az érsek kívánságára kötelesek tételeiket neki bemutatni. A szerzetesi élet reformját szigorú előírásokkal próbálták előmozdítani. A Bécsben létesített birodalmi papnevelő intézet, az Augustineum pénzbeli segélyezését a püspökökre hárították, az eltörölt szerzetesrendek után a Vallásalapba utalt misealapítványok összevonásával kapcsolatos javaslatot elvetették.

Rudnay hercegprímás 1820-ban bízta meg a Kühnel Pált az esztergomi egyházi központ (bazilika, szeminárium, kanonoki házak) tervének elkészítésével. Ugyanebben az évben Nagyszombatból Esztergomba rendelte a káptalant, míg Nagyszombatban társaskáptalant létesített. Az esztergomi bazilika alapkövét 1822-ben tették le. Rudnay 1831-es halála után a munkálatok hosszú ideig szüneteltek, és csak két évvel Kopácsy József hercegprímási kinevezése után, 1840-ben indultak újra Hild József vezetésével. Az építkezést a felszentelés után is folytatták és csak 1869-ben fejezték be. Rudnay számos más templomot is építtetett.

Fejér György (1766–1851) teológus, filozófus és történész leghíresebb műve a 42 kötetes *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*, amely a magyar történelem okleveles emlékeit tartalmazza. A piarista, majd győri egyházmegyes Révai Miklós (1750–1807) tekinthető a magyar tudományos nyelvészet megalapítójának, állhatatosan szorgalmazta egy magyar tudós társaság létrehozását. A bencés Czuczor Gergely (1800–1866) nemcsak nyelvészként (A magyar nyelv szótára), de költőként is maradandót alkotott. Jedlikről lásd a portrét.

Az 1848-as forradalom, a szabadságharc és az egyházak

A katolikus egyház legfontosabb jövedelemforrását a reformkorban is a középkorból származó földbirtok és jobbágyi tizede képezte. Ezeket és az egyház számos kiváltságát a polgári átalakulásért indított harc veszélyeztette. A katolikus egyház képviselői a politikai élet különböző fórumain rendszerint merev, a társadalmi változásokat ellenző álláspontot foglaltak el, és szinte kizárólag az egyház előjogaival kapcsolatos kérdésekben hallatták a hangjukat. Ugyanakkor számos katolikus világi képviselő (pl. Deák Ferenc vagy Széchenyi István) a liberális reformok szükségességét hangoztatta – beleértve, a protestáns felekezetek teljes egyenjogúsítását.

Az 1790/91-es vallásügyi törvény tilalma ellenére (ez a részlet hiányzik a 7. feladat forrásából) a katolikus papok (egyházjogi okokból) csak akkor adták össze a házasulandókat, ha azok megígérték, hogy gyermekeiket katolikusnak nevelik (reverzális). Másik megoldás volt az ún. passzív asszisztencia, amikor a reverzális adását megtagadó feleket a katolikus pap minden templomi szertartás mellőzésével adta össze. Az 1832–36-os, illetve az 1839–40-es országgyűlések is foglalkoztak a vallásüggyel, de felterjesztett törvényjavaslataikat a király nem szentesítette.

Az áprilisi törvények XX. cikkelye foglalkozott behatóan a vallásüggyel. Kimondta a teljes vallásegyenlőséget a törvényesen bevett felekezetek (a katolikus, az ortodox, másképpen görögkeleti, a református, az evangélikus és az unitárius) között. Tehát a törvény előtt szervezetileg egyenlőnek számítottak, híveik mind polgári, mint politikai tekintetben azonos jogokat élveztek. A korábban a katolikus valláshoz kötött hivatalokat protestánsok is elláthatták. Az áttérés egyikből a másikba semmilyen akadályba nem ütközött. Az egymás iránti viszonzosság pedig azt jelentette, hogy egy felekezet jogi aktusait (pl. házassági döntés) a másik felekezet is elismerte. (Az egyházak jogi egyenlősítése mellett felmerült vagyoni egyenlősítésük is, a katolikus egyház birtokállományának újraelosztásával, de ez csak elképzelés maradt.) A XX. törvénycikk kilátásba helyezte az egyházi intézmények (iskolák) állami támogatását is, ám ez a szabadságharc alatt nem valósult meg. A főkegyúri jog gyakorlásának miniszteri ellenjegyzése ellen már március 20-án tiltakoztak a katolikus püspökök. Többek között attól tartottak, hogy ezzel egy liberális és /vagy nem katolikus kultuszminiszternek is döntő szava lehet püspöki kinevezéseknél.

Az autonómia tervezetének kidolgozásakor a katolikus püspökök szeme előtt az erdélyi Katolikus Státus példája lebegett, ahol régóta eredményesen működtek együtt világiak és egyháziak. Teológiai, kánonjogi és liturgikus kérdésekbe a világiak nem szólhattak bele. Érdemi szerepet a vagyonkezelés (például pénzalapok, alapítványok felügyelete), az oktatási intézmények fenntartása, igazgatása, s a világi hatalommal való kapcsolattartás terén kaptak. Felmerült az erdélyi Státus korábbi jogosítványának, a püspökjelölés jogának felelevenítése is. A politikai forrongás a katolikus papságra is hatott. Egyházmegyei zsinatokat, espereskerületi tanácskozásokat tartottak, amelyeken az autonómia felállítása mellett követelték az egyházi javak igazságos elosztását és a papi jövedelmek

rendezését. Egyesek radikális reformokat is követeltek, például a papi nőtlenség eltörlését, az anyanyelvű liturgia bevezetését, a szerzetesrendek megszüntetését, a püspököknek a papság, a plébánosoknak a hívek általi választását.

1848 végéig a katolikus egyház vezetőinek politikai szerepvállalását a király által szentesített áprilisi törvények nyomán kialakuló alkotmányos rendszer elfogadása jellemezte. Ugyanakkor felvállalták a kormánnyal szembeni konzervatív ellenzéki pozíciót a Batthyány-kabinet, és különösen az Országos Honvédelmi Bizottmány esetében. Így a püspökök tiltakoztak a papság nemzetőri (fegyveres) szolgálata és az oktatásügy tervezett átalakítása ellen. Ugyanakkor még 1848 októberében is az áprilisi törvények megtartására és a honvédsereg győzelméért való imádkozásra hívták fel a híveket. Az uralkodóhoz küldött beadványukban pedig kérték az áprilisi törvények tiszteletben tartását és a fegyveres harcok felfüggesztését. V. Ferdinándnak Ferenc József javára történt lemondásával és Windischgrätz előrenyomulásával a püspöki karban szakadás állt be, számos püspök az új uralkodó mellé állt. 1849 januárjában Hám János kinevezett esztergomi érsek és más püspökök arra szólították fel plébánosait, hogy támogassák az osztrák seregeket, templomaikban mondjanak misét Ferenc Józsefért. Ezenkívül a papság több helyen felolvasta Windischgrätz kiáltványát, amelyben a magyarokat az uralkodó iránti engedelmességre szólította fel. Egyébként a protestáns egyházak sem voltak teljesen egységesek a szabadságharc megítélésében, hiszen az evangélikus erdélyi szászok, illetve egyes szlovák lelkészek osztrák oldalra álltak

A mintegy száz tábori lelkész mellett több százra tehető a honvéd hadseregbe beálló papnövendékek és papok (ez utóbbiak az egyházi tilalom ellenére ragadtak fegyvert) száma. Az egyháziak a sebesült honvédek ápolásából is derekasán kivették részüket. Számos püspöki palota, szeminárium, kolostor adott szállást a beteg, sebesült katonáknak. A főpapság és papság anyagi áldozata is számottevőnek mondható. A papok a szószékről lelkesítettek a forradalom és a honvédó háború idején. Emellett a hivatalos jogszabályok kihirdetésére kötelezte őket a magyar kormány. Ugyanakkor Kossuth és a magyar vezetés gyakran kevesellte a katolikus egyháznak a szabadságharc oldalán tanúsított hazafiasságát. Ezenkívül a januári körlevél miatt Hám érseket és Scitovszky János pécsi püspököt hazaárulónak nyilvánították. Az alsópapságnak az a része, amely bármilyen módon kifejezést adott elégedetlenségének a radikális elemekkel szemben vagy kihirdette püspöke, illetve az osztrákok rendeletét, vizsgálati fogságba kerülhetett, sőt Damjanich tábornok két plébánost a tavaszi hadjárat idején kivégeztetett.

Egyházpolitika a neoabszolutizmus időszakában

Bécsben nemcsak a liberális, radikális, tábori lelkészi szolgálatot vállaló papokat és lelkészeket tartották büntetésre méltónak, de a forradalommal való azonosulásnak minősítették nemcsak a Függetlenségi nyilatkozat kihirdetését, hanem az – uralkodói szentesítés alapján létrejött – polgári állam elismerését is.

Az udvar visszavonta Hám János esztergomi és Lonovics József egri érseki, Jekelfalusy Vince szepesi, Horváth Mihály csanádi püspöki – még V. Ferdinánd által hozott – kinevezését. Bémer mellett más püspököket is bebörtönöztek, így például Lonovics Józsefet, aki tagja volt a Windischgrätzhez 1849 januárjában küldött békekövetségnek. S bár nekik nem kellett letölteni a büntetésüket, püspökségükről lemondatták őket. A megtorlás a protestáns egyházakat is elérte. Mind a négy evangélikus szuperintendenst (püspököt) bebörtönözték. Ugyanakkor a református püspökök (köztük a debreceni Szoboszlai Papp István, aki 1849. április 14-én befogadta a magyar országgyűlés ülését a Nagytemplomba) a helyükön maradhattak.

A jozefinizmust már egy 1850-es uralkodói leirat megszüntette. A konkordátum szabaddá tette a Rómával való kapcsolattartást, és lehetővé vált az egyházmegyék minden állami beavatkozás nélküli kormányzása. Ugyanakkor a püspököket továbbra is az uralkodó nevezhette ki és tovább élhetett bizonyos korlátokkal a kegyúri jog is (a kegyúr a püspök által előterjesztett három jelölt közül választotta ki a neki megfelelő egyházi személyt plébánosnak, templomigazgatónak stb.). Az elemi iskolákat a Katolikus Egyház felügyelete alá helyezték. A házassági ügyekben való döntést a szentszékek egyházi bíróságok) hatáskörébe utalták. Mindez jelzi, hogy az udvarban a katolikus egyházat a Bach-rendszer egyik biztos támaszának tekintették. Ugyanakkor az 1849-ben dinasztiahű főpapként esztergomi érsekké kinevezett Scitovszky is harcolt primási tartománya önállóságáért és így a konkordátum összbirodalmi érvénye ellen. (A konkordátumot Magyarországon ugyanis közjogilag érvénytelennek tartották. Az I. Vatikáni Zsinat után pedig Ferenc József is felmondta.)

Ezenkívül a Scitovszky által szervezett zárandoklatok (pl. 1857-es máriazelli búcsújárás) a passzív ellenállás fontos eseményeivé váltak. A konkordátum által biztosított nagyobb szabadságot kihasználva több helyen egyházmegyei, illetve -tartományi zsinatot tartottak és végigvizitálták a szerzetesrendeket. A korszakban megerősödött a katolikus sajtó- és könyvkiadás. Az 1848-ban létrehozott könyvkiadó 1852-ben a Szent István Társulat nevet vette fel, melybe világiak (pl. Deák Ferenc, Eötvös József, Semmelweis Ignác) is beléphettek (ld. a lecke 12. feladatát).

A görögkatolikus Fogaras, amelynek püspökét 1849-ben ugyancsak lemondatták, korábban az esztergomi érsekség, Zágráb pedig a kalocsai érsekség egyháztartományába tartozott. (Ez új egyházmegyei beosztást ld. a www.tudashalo.com egyéb feladatainál.)

Haynau már 1850-ben felfüggesztette a protestánsok autonómiáját egy új egyházi alkotmány megszületéséig. A világi vezető tisztségeit megszüntette: az egyetemes és kerületi gondnokok, felügyelők tevékenységét betiltotta, az irányítás kizárólag az egyházi vezetőkre szállt. A kivételes állapot alatt választásokat nem engedélyeztek, ezért a bebörtönzött evangélikus püspökök székeit kinevezett adminisztrátorokkal töltötték be.

II/3. Egyház, állam és társadalom a XIX. században (óravázlat)

Bevezetés

- ISMÉTLÉS: Érdeemes feleleveníttetni a felvilágosodás és a francia forradalom egyházzal kapcsolatos eszméit és gyakorlatát (I/10. II/1. lecke)

1. A liberalizmus, a nacionalizmus és az egyház

- liberalizmus és a vallás: vallásszabadság, vallások egyenlősége, egyház és állam szétválasztása (1. feladat – egyéni munka),
- a pápák (XVI. Gergely és IX. Piusz) elítélik a liberalizmust (3. feladat – pármunka), mert: a liberális követelések megvalósulását egyházüldözés követi (vö: francia forradalom) a vallásszabadság teológiailag elfogadhatatlan az „egyedül üdvözítő” katolikus egyház számára a XX. sz. közepéig (II. Vatikáni Zsinatig), az egyház és állam egyetértése, összefonódása hasznos
- liberális katolicizmus (2. feladat – egyéni munka): liberális követelések elfogadása a természetjog alapján
- a nacionalizmus és a vallás: a nemzeti hovatartozás fontosabb, mint a vallási több nép (lengyel, ír) esetében a vallás meghatározó eleme a nemzeti identitásnak, számos esetben jelentős szerepet játszanak papok a nemzeti mozgalmakban (román, szerb, szlovák), *Kiselőadást* lehet tartatni: Daniel O’Connellről

2. Az Egyházi Állam megszűnése (4. feladat – pármunka)

- 1848: leverik a forradalmakat Itáliában (így Rómában) is
- 1860: az Egyházi Állam jelentős rész a Szárd Királyság része lesz, csak Róma környéke marad – francia támogatással – pápai uralom alatt
- 1870 Rómát és környékét is elfoglalja Olaszország
- Az olasz kormány megegyezési kísérlete, majd annak pápai elutasítása nyomán 1871-ben – egyoldalú – törvényi szabályozás: a pápát uralkodónak tekintik, a Szentszék működését biztosítják

3. Az I. Vatikáni Zsinat

- 1869–70, Róma, IX. Piusz, a kor vallásellenes irányzataival szemben.
- a pápa elsőbbségi joga (primátusa): az egész egyház feletti joghatóság hit, erkölcs, fegyelem és kormányzás terén;
a pápa tévedhetetlensége (5. feladat – egyéni munka): amit a pápa „ex cathedra” (körülhatarolt, esetben) kijelent, azt az egész egyháznak el kell fogadni (nagyon ritkán fordult elő)
- → erősödik a liberális államok egyházellenessége: tartanak a pápai befolyás erősödésétől (6. feladat – egyéni munka)

4. Egyház és állam viszonya Európában a század második felében

- egyház és állam szétválasztása (az egyház társadalmi és politikai befolyásának visszaszorítása): a liberális követelés megvalósul, de különféle formákban
- Német Császárság (vallási megosztás 7. feladat – egyéni munka): Bismarck ↔ Centrum (a katolikus párt): kultúrharc (jezsuiták kiűzése, polgári házasság, állami felügyelet a kat iskolákban, a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolat megszüntetése) 8–9. feladat – egyéni munka
→ IX. Piusz elítéli → püspökök és papok száműzése bebörtönzése; nem sikerül megtörni a katolicizmust → Bismarck kiegyezik (fontos neki a belső béke) XIII. Leóval: a törvények jó részének visszavonása
- Franciaország (harmadik köztársaság): erősödő egyházellenesség (jezsuiták, majd számos más szerzetesrend elűzése, iskolai hitoktatás megszüntetése, egyházi iskolák jelentős részének bezárása (10–11. feladat – pármunka); 1905 szeparációs törvény: az egyház és állam radikális

szétválasztása (*12. feladat* – egyéni munka) – állami szerv nem támogathat anyagilag vallásokat, az egyházak elvesztik jogi személyiségüket (minden egyházközségben egyesületet kellene alakítani)→X. Piusz nem engedi az egyesületek alakítását→ a katolikusok épületei állami tulajdonba kerülnek, de vallási használatra.→ Megegyezés csak az 1. világháború után: egyházmegyei egyesületek engedélyezése

5. A munkásság helyzete és a katolikus egyház

- ipari társadalom kialakulásának problémái: munkások kizsákmányolása és elvállaltalanodása→ katolikus segélyakciók (*13/a. feladat* – egyéni munka), társadalmi reformelképzelések (Ketteler), a Szentszék csak megkésve
- XIII. Leó, 1891, *Rerum novarum* (*14. feladat* – egyéni munka): társadalmi tanítás: munkások életkörülményeinek javítása, az államnak kell beavatkozni érdekükben (↔liberális állam), elveti a marxista szocializmust: az osztályharcot, (a sztrájkot is), a magántulajdon megszüntetését; szükség van keresztény munkásszervezetekre (*kiselőadásnak* feladható XIII. Leó)
- →a keresztényszocialista mozgalom kibontakozása

Összegzés

- A XIX. század a liberalizmus (és a nacionalizmus) előretörésének időszaka. A liberális elvek megvalósulása új helyzetet teremtett az egyház és állam közötti viszonyban: a szétválasztás valamilyen fokú megvalósulása általános. (*16. feladat*) A Katolikus Egyház először védekezik, majd a társadalmi reformok sürgetésével új utakra lép
- házi feladatnak adható a *15. feladat*

II/3. Egyház, állam és társadalom a XIX. században (kiegészítő információk)

A liberalizmus, a nacionalizmus és az egyház

A liberális eszméket, közülük a vallás- és sajtószabadságot, valamint a liberális katolikusokat XVI. Gergely pápa 1832-ben és 1834-ben elítélte. IX. Piusz pápa 1864-es Syllabusában, amelyben a korának bűneit sorolta fel, szintén elítélte a liberalizmust a vallás- és lelkiismereti szabadsággal együtt. IX. Piusz pápáról ugyanakkor érdemes tudni, hogy uralkodásának elején meglehetősen liberális politikát folytatott az Egyházi Államban, pl. amnesztiát adott a politikai foglyoknak és létrehozott egy népképviselői tanácsot. Az 1848-as párizsi forradalom hírére pedig alkotmányt adott, azonban a forradalom radikalizálódása miatt az év végén elmenekült Rómából. Politikáját ettől kezdve a konzervativizmus jellemezte.

A liberális katolikusok igyekeztek a vallást és a liberalizmust összeegyeztetni. Az irányzat egyik jelentős képviselője Félicité de Lamennais (1782–1854) a felvilágosodás filozófusainak hatására fiatal korában elveszítette hitét, de nem sokkal később visszatért az egyházhoz. Bírálta Napóleon valláspolitikáját, 1816-ban pappá szentelték. Esszé című könyvében a pápai tekintélyt védelmezte, harcolt az oktatásügy állami monopóliuma és a gallikán érzelmű püspökök ellen is. 1826-tól kezdve egyre inkább a liberalizmus felé hajlott. Követelte az egyház és az állam szétválasztását, a sajtó- és tanzabadságot. 1830-ban szabadelvű katolikus lapot indított, amelyben az egyházat a szabadelvű eszmékkel kibékíteni, az egyházat és az államot egymástól teljesen elválasztani iparkodott, és sürgette a katolikusokat, hogy lépjenek szövetségre a demokráciával. 1831-ben a francia püspökök, majd egy évvel később – miután Lamennais sikertelenül próbálta meggyőzni őt – XVI. Gergely pápa is elítélte nézeteit. Az 1834-es második pápai elítélés nyomán eltávolodott a Katolikus Egyháztól.

Ugyancsak a liberális katolikusok közé sorolható Charles de Montalambert (1810–1870), aki a túlzottan hagyományos, többnyire királpárti elvek helyett a szabadság és demokratikus lehetőségek kihasználását és a szegényebb néposztályok melletti kiállást ajánlotta az egyháznak. Támogatta az írek, a belgák és a lengyelek szabadságtörekvéseit. Küzdött a júliusi forradalom után bevezetett állami iskolaalapítási monopólium ellen. Egy ideig Lamennais köréhez tartozott, együtt nyújtották át XVI. Gergely pápának a liberális katolikus irányzatot védelmező iratot. Az ismételt pápai elítélések után azonban eltávolodott Lamennais-tól. Szemben állt III. Napóleon rendszerével és IX. Piusz konzervatív politikáját sem helyeselte.

A nacionalizmus számára is fontos volt a vallási egyenlőség megteremtése a nemzeti egység érdekében.

Írország a középkor óta ki volt téve az angol alávetési kísérleteknek, a XVI. században VIII. Henrik véglegesen meghódította. Az idegen uralmat vallási ellentét is nehezítette, mivel a betelepülő angolok protestánsok voltak, az írek viszont katolikusok maradtak. Az ír parlamentet 1801-ben egyesítették az angollal, ekkor jött létre az Egyesült Királyság. A katolikusok alávetett helyzetét jól jellemezte, hogy jelentősebb hivatalokat és képviselőiséget nem vállalhattak a XVII. században törvényesített eskü miatt. Az anglikán egyház az Ír-szigeten is államegyházi kiváltságokat élvezett, így például 1869-ig mindenkinek (tehát a katolikusoknak is) tizedet kellett fizetni az anglikán egyháznak. Daniel O'Connell (1775–1847) az ír nemzeti mozgalom és egyben a katolikus emancipáció (egyenjogság) zászlóvivője is volt. Először katolikus egyesületet szervezett, amelyet hiába tiltottak be, új és új név alatt folytatta tevékenységét. 1828-ban képviselővé választották, helyét azonban nem foglalhatta el, mivel katolikusellenes esküt nem tette le. 1829-ben azonban eltörölték ezt az esküt ezzel lehetővé tették a katolikusok szabad pályaválasztását és politizálását, így O'Connell is képviselő lehetett. Ezután az anglikán tized eltörléséért és Írország és Nagy-Britannia uniójának felbontásáért küzdött.

Az Egyházi Állam megszűnése

IX. Piusz pápára 1848-ig úgy sok olasz úgy tekintett mint a tervezett egységes Itália jövőbeli fejére. IX. Piusz azonban 1848-ban világossá tette, hogy nem vágyik erre a szerepre, amikor nem volt hajlandó az olasz egység legfőbb akadályának tekintett Habsburg Birodalom ellen hadat üzenni. Elmenekülése után másfél évvel, 1850-ben a pápa francia fegyverek oltalma alatt tért vissza Rómába.

A Szárd Királyságban (Piemontban) az 1849 után egyre növekvő hatalmú Cavour (1852-től egy rövid időszaktól eltekintve 1861-es haláláig miniszterelnök) liberális, időnként kifejezetten

egyházellenes politikát folytatott. Különösen a hasznos munkát nem folytató szerzetesrendekről hozott törvénye ellen tiltakozott az egyház. Ez ugyanis kihalásra ítélte a nem tanítással vagy betegápolással foglalkozó rendeket. E törvény elfogadása miatt IX. Piusz kiközösítette Cavourt és II. Viktor Emmanuelt királyt is.

A francia-szárd-osztrák háború következtében 1859-ben Romagna (Ravenna és környéke) elszakadt az Egyházi Államtól és 1860-ban népszavazással kimondta csatlakozását a Szárd Királysághoz. Garibaldi dél-itáliai sikereit látva szárd csapatok elfoglalták az Egyházi Állam Umbria és Marche tartományait, hogy megteremtsék az összeköttetést észak és dél között. A pápai csapatokat, melyben önkéntesek is harcoltak 1860 szeptemberében Castelfidardónál győzték le. Így az Egyházi Állam már nagyjából csak a mai Latium területét foglalta magában. Ezt azonban a szárd királyi csapatok nem akarták megtámadni a franciák miatt, de az 1861-ben kikiáltott az Olasz Királyság fővárosának az olasz egység hívei Rómát tekintették. A radikálisok 1862-ben Garibaldi vezetésével sereget szerveztek Szicíliában, hogy elfoglalják Rómát, azonban Aspromonténál a szárd királyi hadak útjukat állták. Amikor 1866-ban egy olasz-francia megegyezés nyomán a francia csapatok elhagyták Rómát, Garibaldi ismét megtámadta az Egyházi Államot, de ennek hírére visszatértek a franciák és 1867-ben Mentánánál legyőzték Garibaldit. 1870-ben azonban végleg elhagyták Rómát, az olasz csapatok pedig elfoglalták a várost miután IX. Piusz parancsára egy napnyi harc után a pápai csapatok beszüntették az ellenállást. IX. Piusz ismét kiközösítette a királyt, nem fogadta el a felajánlott kiegyezést és bezárkózott a Vatikánba.

Az I. Vatikáni Zsinat

1864/65-ben a pápa kisebb közvélemény-kutatást tartott a bíborosok és a püspökök között egy zsinat tartásáról és pozitív vélemények után hirdette meg 1868-ban a zsinatot, amelyre az ortodox püspököket is meghívta, de azok nem jöttek el.

A zsinatot megelőzően Nyugat-Európában heves teológiai vita bontakozott ki a pápa elsőbbségi jogát, primátusát illetően. A liberális támadások ellenhatásaként kialakult egy irányzat, amely a pápa tévedhetetlenségének kimondását sürgette.

A zsinaton a Dei Filius konstitúcióban elítélték az ateizmust, a racionalizmust és a panteizmust. A pápai csalatkozhatatlanságról szóló dokumentum kiadását a püspökök $\frac{3}{4}$ -e szorgalmazta, $\frac{1}{4}$ -e viszont ellenezte. Az csalatkozhatatlanság kinyilvánításának főbb ellenzői végül a pápa engedélyével a szavazás előtt elhagyták Rómát, így szinte ellenvélemény nélkül szavazták meg. A dogmát kihirdetése után legkésőbb egy-két éven belül valamennyi püspök elfogadta és kihirdette.

A zsinatot az olasz csapatok római bevonulása után egy hónappal a pápa bizonytalan időre elnapolta.

A tévedhetetlenség dogmáját nagyon sok támadás érte, elsősorban liberális oldalról. Ausztria és Bajorország felmondta a konkordátumot. Egyes, elsősorban német teológusok pedig nem ismerték el a zsinatot és a dogmát és létrehozták az ókatolikus egyházat, amely egyre inkább protestáns jelleget vett föl (pl. gyónás eltörlése, német nyelvű liturgia)

Egyház és állam viszonya Európában a század második felében

A kultúrharc alatt elsősorban az 1870-es évek Német Császárságában az állam és egyház között kibontakozott politikai harc elnevezése. Szélesebb értelemben az állam és az egyház elválasztása körüli, a XIX. és a XX. század fordulóján sok országban kialakult politikai küzdelmet értik alatta, amelynek egyik sarokköve a polgári házasság kérdése.

A vallásilag megosztott Németországban Bismarck kemény eszközökkel lépett fel a katolikus egyház ellen, ami idővel még a protestánsok és a liberálisok kritikáját is kiváltotta.

A Reichstag egyházellenes törvényei között említhető még az ún. „szájkosártörvény”, amely megtiltotta a lelkészeknek, hogy állami ügyekkel foglalkozzanak hivatásuk közben. A jezsuiták mellett a redemptoristákat és a lazaristákat is

kiutasították a birodalom területéről, majd 1875-ben erre a sorsra jutott – a kizárólag betegápolással foglalkozó szerzetesrendek kivételével – az összes szerzetesközösség. Az egyházi állásokra kinevezendő személyek ellen az állam tiltakozhatott, és egyházfegyelmi ügyekben is az állami hatóságot tették legfelsőbb bírónak. 1874-től a törvényeknek ellenszegülő püspököket és papokat letartóztatták vagy internálták. Erre a sorsra jutott Ketteler mainzi püspök is.

Bismarck politikája végül is várakozásaival ellentétes eredményt hozott, mivel megerősítette a katolikusok elszántságát, akik 1871-ben megalakították a Centrumpártot, amely komoly politikai erővé vált. A kultúrharc 1880 körül ért véget, amikor az új pápa, XIII. Leó pápa megegyezett Bismarckkal. A vaskancellár engedett, és így elnyerte a Centrumpárt támogatását. A pápaságnak a Német Császársággal kialakított baráti viszonyát mutatja, hogy a Karolina-szigetek hovatartozásáról folyó német–spanyol vitában Bismarck a pápát kérte fel döntőbírónak, amit azután mindkét fél elfogadott. A kultúrharc a békés rendezés ellenére mély nyomokat hagyott a német katolikusok emlékezetében és ez kihatott a kormányra kerülő nácikkal való kapcsolatra.

Franciaországban a katolikusok jelentős része királypártinak számított, míg a republikánus mozgalom – amelynek vezetői között számos szabadkőműves volt – erősen antiklerikálisnak. Ez utóbbi 1879-es hatalomra kerülésével kezdődött az egyházzellenes rendelkezések sora, amelyek közé sorolható a vasárnapi munkaszünet részleges eltörlése, a papok katonai mentességének, a kórházi és katonai lelkésziségeknek megszüntetése. Az állami iskolákból nemcsak a hitoktatást, de – fokozatosan – a szerzeteseket és papokat is száműzték. A szerzetesrendek engedélyt kellett szerezni a működésükhöz, de ezt nem mindegyik kapta meg. Ez utóbbi rendek házait elvették, tagjaik pedig száműzetésbe kényszerültek. Az egyházzellenesség erősödését az is okozta, hogy a Dreyfus-ügy idején számos püspök és szerzetesrend köztársaság-ellenes álláspontját hangoztatta. 1901–1902-ben számos szerzetesrendet betiltották, vagyonukat elkobozták, iskoláikat bezárták. Ugyanakkor – munkájuk fontossága miatt – a gyarmatokon működő missziós rendek megmaradhattak, sőt a betiltott rendek gyarmatokon működő tagjai is tovább tevékenykedhettek.

A szeparációs törvény közvetlen előzményének tekinthető, hogy a francia kormány 1904-ben megszakította a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékkal. A szeparációs törvény, amely az egyházakat áttette a közjog világából a magánjog világába, máig az állam-egyházi viszony alapdokumentuma Franciaországban. (Ugyanakkor Elzász-Lotharingiában, amely a törvény meghozatalának időpontjában Németországhoz tartozott, ma sem a szeparációs, hanem konkordátumos rendszer van érvényben). A Szentszék tiltakozott a törvény ellen, mondván, hogy az 1801-es konkordátumot a francia kormány egyoldalúan felrúgta. Az 1906. január elsején hatályba lépő törvény végrehajtása Párizsban és több megyében heves összecsapásokhoz vezetett az egyházi javak leltározására kiküldött hatósági közegek és a hívek között. Ez utóbbiak attól tartottak, hogy a leltározásból likvidálás, konfiskálás lesz, mint a francia forradalom idején. A kormánynak rendfenntartó erőket kellett bevetnie, de az összetűzések miatt végül kénytelen volt lemondani. Az új belügyminiszter (Clemenceau) felfüggesztette a leltározást („Néhány gyertyatartó nem ér meg egy forradalmat”).

X. Piusz azért sem járult hozzá a vallási egyesületek megszervezéséhez, mert nem látott jogi garanciát arra, hogy az elvett épületek vallási használatát tényleg biztosítják. Problémát jelentett az is, hogy a vallási szertartásokat a törvény nyomán önkormányzati helyiségekben tartott nyilvános gyűléseknek tekintették, amelyeket előre be kellett jelenteni. Bár a katolikusok nem alakították meg a törvényben előírt egyesületeket új kormány biztosított az istentiszteletekhez szükséges épületek használatát és lehetővé tette a hívek gyülekezését külön előzetes engedély nélkül. A később megbékélés folyamatában jelentős szerepet játszott az első világháború, amelyben a francia szerzetesek és papok is kivették a részüket. 1924-ben a diplomáciai kapcsolatokat is felvették.

(Európán kívülre tekintve az Amerikai Egyesült Államokban az egyházak az európai viszonyoktól eltérő társadalmi és politikai környezetben fejtették ki tevékenységüket. Az 1787-es alkotmány kimondta, hogy a polgári jogokat vallásra való tekintet nélkül minden állampolgár szabadon gyakorolhatja. 1789-ben elrendelték az egyház és az állam szétválasztását, az alkotmány 1791-ben hozott kiegészítése pedig megtiltotta a vallásszabadság bármiféle korlátozását, valamint a gondolat-, a sajtó- és a gyülekezési szabadság számára is tág teret nyitott. Mindez együtt járt az egyházak teljes szabadságával, ugyanakkor az államtól nem várhattak támogatást a vallási közösségek az európai szokásoktól eltérően.

A katolikus egyház számára az első lépés az egyházszervezet kialakítása, az egyházmegyék megszervezése volt. A leküzdendő problémák között említhető a paphiány, valamint a lakosság

idegenellenessége. A bevándorló katolikusokkal, különösen az írekkel szembeni ellenszenv az 1840-es és 1850-es években erőszakos cselekményekhez, így templomok és kolostorok megtámadásához, valamint felgyújtásához vezetett. A belső problémákat az egyházmegyei és tartományi zsinatok tartásával sikerült leküzdeni. Az 1861-65-ös polgárháborúban megnőtt az egyház tekintélye tagjainak karitatív és emberbaráti tevékenysége következtében. Az amerikai katolikusok az anyagi szellem és a vallási közömbösség elleni védekezésül sokáig elkülönültek a társadalmon belül. Az amerikai katolicizmus erőssége volt a lelkipásztorkodás családi jellege, a virágzó szerzetesi és egyesületi élet, valamint az iskolahálózat. Az Egyesült Államokban uralkodó vallási türelem ellenére a katolikusoknak rágalomokkal és ellenségeskedéssel is szembe kellett nézniük, a Ku-Klux-Klan ellenük is fellépett. A katolikus érdekek védelmére 1882-ben alakult meg a Kolumbusz-lovagok világi egyesülete.)

A munkásság helyzete és a Katolikus Egyház

Torino szegény ifjúságának a nevelésének szentelte életét és alapított szerzetesrendet Bosco (Szent) János (ld. 13. feladat)

Wilhelm von Ketteler (1811–1877) jogot végzett, majd állami szolgálatba lépett. 1841-ben azonban szemináriumba lépett és 1844-ben pappá szentelték. 1848-ban követnek választották a frankfurti nemzetgyűlésbe. 1850-ben Mainz püspöke lett 1871-ben kezdeményezésére alakult meg a német politikai életben jelentős szerepet játszó Centrum Párt. Küzdött az egyház szabadságáért, főleg a kultúrharc idején. Korán felismerte a munkáskérdés fontosságát, a természetjog és a szeretet alapján sürgette a szociális probléma megoldását egy részt karitatív munkával, másrészt munkásvédelmi törvényekkel. 1864-ben jelent meg a keresztényszocializmus egyik első megalapozásának tekinthető műve (A munkáskérdés és a kereszténység címmel). Javaslati nagy szerepet játszottak a német szociális törvényhozás megindulásában. Nagy hatással volt a Rerum novarum enciklika kiadására is.

A városba költöző, gyökereiktől, hagyományaitól megfosztott munkások egyre inkább a marxizmus követőivé váltak, ami azt is jelentette, hogy elhatárolódtak minden fajta vallástól. Még a szociáldemokrata pártok is hosszú ideig kifejezetten ateista pártnak számítottak.

XIII. Leó pápa (1878–1903) tekinthető az első modern pápának. Legfontosabb célja az egyház és a modern társadalom összhangba hozása volt, első enciklikája szerint a világot újból kereszténnyé, a keresztény életet pedig korszerűvé kell formálni. Ezért az egyháznak ki kell lépnie az elzárkózottságból, a társadalmi életben tevékenyen részt kell vállalnia és a kor égető problémáira megoldást kell találnia az erkölcs és az igazságosság elvei alapján.

A Rerum novarum előzményének tekinthető az 1884-ben létrehozott Fribourgi Unió, amelyben elsősorban francia, német és olasz katolikus tudósok és politikusok kívánták a társadalmi problémákkal kapcsolatos nézeteiket összehangolni és közös megoldást kidolgozni. Ők kérték 1888-ban XIII. Leó útmutatását. Az enciklika elkészítéséhez a pápa igénybe vette a kor több kiváló társadalomtudósának közreműködését.

Az enciklika védelmébe vette az egyesülési szabadságot, azáltal jogosnak tartotta a munkások önszerveződésének jogát.

A Rerum novarum kiadása mérföldkő az egyház szociális tanításának kifejtésében. Később gyakran évfordulóin (40., 100.) jelentek meg az újabb szociális enciklikák.

II/4. Egyházak a dualizmus korban (óravázlat)

Bevezetés

- ismétlés: Érdemes feleleveníttetni egyrészt a XIII. Leó pápáról és a keresztényszocializmusról tanultakat (II/3. lecke), másrészt a dualizmus korának pártrendszerét.
- az egyház és állam szétválasztásának kora Magyarországon

1. Felekezeti sokszínűség

- a dualista Magyarország nemcsak nemzetiségileg, de vallásilag is igen sokszínű (ezenkívül egyes felekezetek csak egy-két nemzetiségre jellemzőek *1. feladat* – pármunka) a lakosságnak valamivel több, mint a fele katolikus *2. feladat* – egyéni munka
- még mindig erős a katolikus egyház és állam összefonódása: a püspökök a főrendiház tagjai (de nem feltétlenül vesznek részt a munkában), bizonyos tisztségek automatikus viselői (eszt. érsek Esztergom vm. örökös főispánja), ugyanakkor az állam befolyásolja a püspökkinevezést, bizonyos egyházi alapítványokat az állam kezeli (nincs katolikus autonómia)
- 1868/LIII. tc.: szabad felekezetváltás a bevett felekezetek között, egyes házasságok szabályozása (*3. feladat* – egyéni munka, gyerekek nemük szerint követik apjuk/anyjuk vallását, tiltja a reverzálást) → ”elkeresztelések”

2. Egyházpolitikai törvények

- 1894-95 (miniszterelnök Wekerle Sándor) egyházpolitikai törvényalkotás: kötelező polgári házasság (→ válás), a gyermekek vallásának szabályozása (lehetőség a reverzálásra), állami anyakönyvezés, vallásszabadság (de: bevett, elismert, túrt kategóriák), a zsidó vallás egyenjogúsítása (bevett vallás), *5–8. feladatok* – pármunka) VITA: A megadott források és a *9. feladat* alapján a diákok egyik része gyűjtson érveket az egyes törvények elfogadása mellett, másik része azok ellen és párban vagy csoportosan szembesítsék ezeket.
- egyházpolitikai törvények életbe léptetése → párt a katolikus érdekek védelmére

3. A Katolikus Néppárt

- alapítás: 1895, Zichy Nándor
- program (ld. a www.tudashalo.com egyéb feladatainál): egyházpolitikai törvények eltörlése, kisebb szociális reformok (létminimum, olcsó hitel stb.), nemzetiségek iránti érzékenység, a közjogi kérdéssel nem foglalkozik (*10. feladat* – pármunka)
- története (*11. feladat* – pármunka): kezdetben viszonylag sikeres, a koalíciós kormányban (1906–10) részvétel, népszerűségvesztés – okai: az egyházpolitikai törvények revízióját nem tudja elérni, erőteljesebb társadalmi program (pl. földreform) hiánya
- Szorgalmi feladatként feladható: Választási propagandafilm, nagygyűlési beszéd illetve választási plakát készítése (megfelelő szlogennel) a Katolikus Néppárt részére. Kiselőadásként feladható: Zichy Nándor életpályája

4. A keresztényszocialista mozgalom

- Prohászka Ottokár politikai programja: XIII. Leó eszmei hatása, szociális érzékenység, közéleti aktivitás (Katolikus Néppárt), 1919 földosztás, Szociális Missziótársulat (társadalmi problémákkal foglalkozó női közösség) támogatása: *12–13. feladatok* – egyéni munka
- Giesswein Sándor: gyakorlati szervezés + aktív politizálás, keresztényszocialista szellemű egyesület, szakszervezet alapítása
- keresztényszocialista mozgalom: fogyasztási, önszegélyező és hitelszövetkezetek, egyesületek: Győri és Győrvidéki Munkásegylet (1898, Giesswein), fővárosi egyesület → országos szövetség, szakszervezetek, Országos Keresztényszocialista Párt (1907), program: *14. feladat* – pármunka

5. Az egyházi élet megújulása

- Budapest (és más városok) problémái: a lakosság gyorsan nő (*16. feladat* – egyéni munka) → sok tízezres mamutplébániák → csak adminisztrál a pap; a város kegyurasága: liberális, szabadkőműves városatyák befolyása a plébánosok kinevezésére; egyháztól eltávolodott rétegek: értelmiség (liberalizmus), munkásság (szociáldemokrácia).
- katolikus nagygyűlések 1900-tól,
- katolikus sajtó fejlődése (Bangha, Prohászka)
- vallási egyesületek alakulása (pl. templomépítésre)
- Prohászka Ottokár szerepe: szellemi megújulás, papképzés megújítása (hangsúly a hitéleten, a hívek lelkipozícióján), előadások az értelmiségnek (párbeszéd a világgal, hit és tudomány viszonya), társadalmi problémák iránti érzékenység (*17. feladat* – egyéni munka)
- Budapest: új szerzetesrendek (jezsuiták!, domonkosok, ciszterciek stb.) megtelepedése. (*18. feladat* – pármunka)
Tartathatunk kiselőadást egy kiválasztott szerzetesház tevékenységéről a századfordulón.

Összegzés

- A XIX. század végén a modern állam több, addig egyházak által irányított tevékenységet (pl. oktatás, egészségügyi ellátás, anyakönyvezés) saját irányítása alá vont (szekularizáció). *4. feladat* – pármunka
- a megújulás területei: (*20. feladat* – pármunka) politikai élet (pártok), sajtó, egyesületek, rendezvények, hitélet
- ma is aktuális kérdés: az egyház megfelelően tud-e reagálni a kihívásokra
- házi feladatnak feladható a *15.*, a *19.*, illetve a *7/b-c. feladat*. Ez utóbbi feladatnál (családfakutatás) biztassuk a diákokat, hogy minél korábbi generációkat igyekezzenek feltérképezni. (Vallási/felekezeti adatok megadását inkább ne kérjük, mert személyeskedéshez vezethet). A diák által behozott családfák adataiból a következő órán statisztikai felmérést készíthetünk (átlagos életkor, átlagos életkor a házasságkötés idején, külön a férfiak és a nők esetében stb.).

II/4. Egyházak a dualizmus korában (kiegészítő információk)

Felekezeti sokszínűség

Az 1867. évi kiegyezés, amelynek létrehozásában a konzervatívok és az egyházak is közvetítő szerepet játszottak, elismerte a polgári átalakulás 1848-as eredményeit. Ebbe beletartozott a vallás- és lelkiismereti szabadság, valamint a felekezetek működési feltételeinek szabályozása is. A katolicizmus egykori államvallási helyzetének öröksége volt, hogy a közhatóságok a római katolikus ünnepeket ülték meg és több hivatalt továbbra is csak katolikusok viselhettek.

Az uralkodó a dualizmus idején főkegyúri jogosítványait a felelős kormány útján gyakorolta. A kinevezendő személyekre, meghozandó intézkedésekre vonatkozó kormányzati elképzeléseket a vallás- és közoktatásügyi miniszter minden esetben egyeztetette a hercegprímással (az ő révén pedig a püspöki karral). Az egyeztetések eredményét a király személye körüli miniszter juttatta el az uralkodóhoz. Püspökkinevezések esetében a királyi döntésről a kormány és a hercegprímás mellett a bécsi nunciust és a Monarchia szentszéki követét is tájékoztatták, utóbbiakat a közös külügyminisztérium útján. A Monarchia összeomlásáig a káptalanok tagjait, a kanonokokat az apostoli király a megyés püspök három jelöltje közül nevezte ki. A nagyobb javadalommal rendelkező szerzetesrendi előjárókat: a pannonhalmi bencés főapátot, a zirci ciszterci apátot, a csornai és a jászói premontrei prépostot a rendi szabályzatok szerint a szerzetesek által megválasztott három jelölt közül választotta ki. Az teológiai professzorok királyi kinevezése szintén a kultuszminiszter közreműködésével zajlott. E szint alá már nem ért le az állami kontroll. A főesperesek, esperesek, plébánosok, katolikus gimnáziumi igazgatók stb. előléptetése a megyés főpásztorok, illetve a szerzetesrendi előjárók joga volt. Egyedül a helyi kegyúri jogosítványok szűkítették mozgásterüket.

Az 1848-ban felmerült katolikus autonómia kérdését sikertelenül próbálják megoldani. Sem a hierarchia nem akart a világiaknak beleszólást engedni (vagyonjogi kérdésekbe), sem az államhatalom nem akarta elveszíteni jogosítványait (befolyás a püspökkinevezésekben és az egyházi vagyon egy részének kezelésében).

A Főrendiház reformja 1885-ös reformja nyomán kimaradtak a címzetes katolikus püspökök (segédpüspökök), ugyanakkor tagsági jogot nyert a református és evangélikus egyháznak hivatalban legidősebb három-három püspöke, az előbbinek hivatalban legidősebb három főgondnoka, az utóbbinak egyetemes főfelügyelője és hivatalban legidősebb két kerületi felügyelője, az unitárius egyháznak pedig hivatalban idősebb egyik elnöke, azaz vagy püspöke, vagy főgondnoka.

A bevett konfessziók vagyoni egyenlősítésére a dualista korszakban sem került sor. Egyedül a protestáns és ortodox egyházak szegényebb lelkészeinek állami fizetés-kiegészítését (kongrua) szabályozták 1898-ban. A szegényebb papok fizetésének kiegészítését csak a 10 évvel később, 1909-ban felállított Katolikus Kongrualap biztosította, a Vallásalap, az állam és a katolikus nagyjavadalmások befizetéseiből.

A hajdúdorogi püspökség felállítása a románok ellenállásába ütközött, akik nem szívesen látták a "magyar" görögkatolikus egyházmege létrejöttét. Első püspöke Miklósy István ellen 1914 februárjában merényletet követtek el Debrecenben, de a püspök szerencsésen túlélte.

Az 1891/1894-es evangélikus zsinat a szlovákok térnyerésének ellensúlyozására átalakította a kerülethatárokat.

Az 1868. évi LIII. törvény alapján vallást változtatni csak 18 éves kortól lehetett. Vegyes házasság esetén a felek nem egyezhettek meg gyermekeik vallásáról, mint korábban. Ezt az ún. reverzálist a törvény figyelmen kívül hagyta.

A katolikus egyház a II. Vatikáni Zsinat előtt az üdvözülést csak saját tagjainak látta biztosítottak, ezért követelt a nem katolikus féltől reverzálist, azaz nyilatkozatot, hogy minden gyermeket katolikus hitben nevelik. Az 1868-as törvényt a katolikus lelkészek figyelmen kívül hagyták amikor a □ plébániára hozott □ jogilag (protestáns gyermekeket is katolikusnak keresztelték – ez megfelelt az egyházjognak. Az elkeresztelés (azaz a jogilag más felekezeti gyermekek keresztelése) egyébként protestáns oldalon is előfordult. 1879-től az elkereszteléseket jelenteni kellett az érintett másik felekezetnek. Ennek elmaradása – 1890-ig csak elméletileg – pénzbüntetést vont maga után. 1891-92 folyamán Molnár János komáromi plébános ellen 25 ízben indult ilyen ügyben eljárás. A katolikus papság ellenállását látva vette elő a kormány az állami anyakönyvezés, a polgári házasság és más egyházpolitikai kérdések ügyét.

Egyházpolitikai törvények

A törvényjavaslatok vitái során a kormánynak hivatala miatt lekötelezett felsőpapság nem mutatkozott erélyesnek. Kezdetben egyedül Schopper György rosznyói püspök (1872-1895) fordult körlevelében nyíltan szembe a javaslatokkal, melyet az alsópapság örömmel üdvözölt. Később több püspök, sőt XIII. Leó pápa is felszólalt. A Főrendiház egy része és az uralkodó eleinte ellenállt, de Wekerle Sándor miniszterelnök – lemondással fenyegetőzve – elérte, hogy a király szentesítse a polgári házasságot, a polgári anyakönyvezést és a gyermekek vallását szabályozó törvényeket. Ferenc József ezek után menesztette Wekerlét, de utódja, Bánffy Dezső folytatta munkáját és keresztülvitte az izraelita vallást bevett vallásnak nyilvánító és a szabad vallásgyakorlatról szóló javaslatok elfogadását.

A házasság polgári szerződéssé minősítése – államilag – felbonthatóvá tette a házasságot. Sokan ezután csak polgári kötésben éltek. A Régis Szent Ferenc Egyesület (Régis Ferenc XVII. századi francia jezsuita volt) pl. 1901-1908 között 4600 polgári kötést (és együttélést) rendezett egyházi szempontból. A válások száma ekkor még nem nőtt drasztikusan, de 1919-ben és 1923-ban már a püspöki kar körleveleiben is feltűnik, mint probléma és korjelenség. (Ma minden 2. megkötött házasság válással ér véget.) A legalizálás nélküli kapcsolatok (együttélések) száma a világháború kapcsán nőtt meg: a hadiözvegy ellátástól ugyanis elesett volna az, aki újra férjhez megy.

A rendszeres anyakönyvezést még a Trienti Zsinat határozatai nyomán vezették be a XVII. század elején. A keresztelési, házassági és halálzási anyakönyvek mellett külön bérnyilvántartási anyakönyvet, valamint a húsvéti időszakban fölvetett ún. lélekkönyvet, amely az egész lakosságot tartalmazta háztartások, illetve családok szerint. A protestáns egyházaknál az anyakönyvek vezetésének teljes körű jogát II. József adta meg Az izraelita vallású lakosság anyakönyvezését Magyarországon általánosan kötelező érvénnyel a Bach-korszakban rendelték el.

A „elismert felekezet” státuszát a baptisták számuk emelkedése miatt érdemelték ki 1905-re (az 1910-es népszámlálás idején több mint 8000 lélek tartozott ehhez a felekezethez). A muszlimok 1916-ban külpolitikai okokból, a szövetséges Törökország kedvéért és talán Bosznia-Hercegovinára tekintettel kapták meg ezt a státuszt. Az elismert felekezetek működését az állam engedélyezte, egyházi önkormányzatot hozhattak létre, egyházközséget alapíthatnak, külön engedély nélkül vallásos összejöveteleket tarthattak, egyházi fegyelmet gyakorolhattak, egyházi célokra vagyont szerezhettek, híveik anyagi hozzájárulását igénybe vehették. (A törvényesen bevett felekezetektől annyiban tértek el, hogy csak hitéleti célra szerezhettek vagyont; a felekezeti szolgáltatásokat közigazgatási úton nem hajtották be; lelkészeik állami fizetés-kiegészítést, (kongrua) nem kaptak, fegyelmi joghatóságuk korlátozottabb volt, nem volt politikai képviselőjük a Főrendiházban (ezt az izraeliták is csak a Horthy-korszakban kapták meg) stb.) A túrt vagy el nem ismert felekezetek (szekták) egyesületként működhettek, amelynek az összejöveteleit előre be kellett jelenteniük.

A Katolikus Néppárt

Zichy Nándor az önkényuralmi rendszer idején Deák híve volt, majd aktívan részt vett a kiegyezési tárgyalásokon. 1865-től 1880-ig országgyűlési képviselő, azután főrendiházi tag. Esterházy Miklós Móric (az 1917-es miniszterelnök Esterházy Móric apja) részt vett az 1884-ben alapított Fribourgi Unió munkájában, amely célul tűzte ki a katolikus szociális tanítás kidolgozását és ezzel hozzájárult a *Rerum novarum* kiadásához. Steiner Fülöp székesfehérvári püspök (1890-1900) a háttérből végig támogatta a két Fejér megyei arisztokrata munkáját. Bánffy Dezső miniszterelnök a Vatikánnal akarta letiltatni a párt szervezését és működését, de nem járt sikerrel.

A párt programjának további pontjai között megemlíthető: a katolikus autonómia, a felekezeti iskolák védelme, valamint a nemzetiségek méltányos és jogos követeléseinek támogatása, amennyiben azok összeegyeztethetők a magyar állam egységével és nemzeti jellegével. A program egyik legfőbb fogyatékosága a földreform követelésének hiánya volt. (A pártprogram olvasható a www.tudashalo.com egyéb feladatainál).

A századforduló idejének választásait az 1874. évi XXXIII. törvénycikk szabályozta, amely szigorította a vagyoni cenzust, megerősítette a nyílt szavazást és bevezette a képviselőállítási azonnali lehetőségét. Az országgyűlés képviselőházának létszámát 413 főben határozta meg. Tehát a Katolikus Néppárt sohasem kapott többet a mandátumok 8 százalékánál, s ez is csak egyszer, a Szabadelvű Párt bukásakor történt meg.

A párt népszerűségvesztését egyrészt az okozta, hogy a kiegyezést elfogadó kezdeti álláspontjától eltérve a Katolikus Néppárt is elmerült az ún. közjogi kérdésben. 1904-ben csatlakozott a Szabadelvű Párttal szemben felsorakozó ún. nemzeti koalícióhoz és 1906–1910-ig a koalíció tagjaként részt vett a kormányzásban. A párt hanyatlásának második oka nemzetiségi politikájának gyengesége volt, ezért hagyták el a kezdetben mögötte felsorakozó szlovákok. Ezenkívül a párttagok konzervatív többsége, illetve a pártot 1911 és 1915 között anyagilag támogató püspöki kar félt a szociális reformoktól. Emiatt nemcsak a katolikus értelmiség jó része, de az ipari munkásság paraszti származású, még könnyen megnyerhető tömegei is távol maradtak a párttól. A szociális kérdés ügyét a keresztényszocialista mozgalom tűzte zászlajára.

A keresztényszocialista mozgalom

Csernoch előadásai az 1848-ban – könyvkiadóként – alapított Szent István Társulatban hangzottak el, amely a XIX. század végére a katolikus tudományos élet egyik központjává nőtte ki magát.

Prohászka fordította magyarra *Rerum novarum* kezdetű enciklikát. A Néppárt színeiben indult az 1896-os választásokon, de durva csalások következtében bukott el a vágvecsei kerületben. Prohászka puritánságával kapcsolatos híres történet, hogy püspöki székhelyére egyedül és gyalog érkezett, amely abban a korban igen nagy megdöbbenést keltett. Ami az egyházi vagyon kérdéséről, *Több békességet!* című cikkét (Egyházi Lapok, 1910) épp erre vonatkozó megjegyzései miatt helyezte indexre 1911-ben a Szentszék, két másik írásával együtt.

Giesswein 1918 után is részt vett a politikai életben, de elszigetelődött. Egyedi hangot ütött meg sok kérdésben (pl. nemzetiségi kérdés, viszony a kisantant államokkal). Kora enciklopédikus tudása miatt tisztelte, az utókor benne a magyar egyiptológia egyik jeles előfutárát, és az eszperantó nyelv népszerűsítőjét is látja. Fő művei: *Társadalmi problémák és keresztény világnézet; Történelembölcselet és szociológia; A szociális kérdés és a keresztényszocializmus.*

A szövetkezet mint társulati forma XIX. század eleji angol mintákat követve jött létre hazánkban az 1870-es években. Nélkülözta a gazdasági társaságok profitérdekelttségét, fő elve a szolidaritás és a demokratikus igazgatás volt. Nem a tőkenyeresség, hanem a közös munka megteremtése, a tagok biztonságának és társadalmi szükségleteinek kielégítése volt célja. A szövetkezetek működését az 1875. évi XXXVII. törvény szabályozta. Legsikeresebbnek az 1898-ban alapított *Hangya*, a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete bizonyult.

A világháborúig az Országos Keresztényszocialista Párt csak egy képviselőt tudott a parlamentbe juttatni, Giesswein Sándort. A keresztényszocialista mozgalom további kulcsfigurái: Herényi Jenő a szombathelyi egyeletalapító; Huszár Károly (miniszterelnök 1919–1920-ban), Haller István újságíró (a Friedrich-kormány propagandaügyi minisztere, 1919. nov. 24-től 1920. dec. 16-ig az egymást váltó kormányokban vallás-és közoktatásügyi miniszter).

A keresztényszocialistákat a szociáldemokratáktól elválasztotta a kevésbé radikális társadalmi program és a szociáldemokrácia harcossága. A 14. feladatban ismertetett keresztényszocialista program egyik pontja a vasárnapi munkaszünet kiterjesztését követelte, azt ugyanis az 1891. évi XIII. törvény cikk csak az iparban rendelte el több kivételekkel és csak 24 órás időtartamra.

Az egyházi élet megújulása

Általános problémát jelentett még a XIX. század végén is, hogy a jozefinizmus hatására sok pap hivatalnokként működött.

Pesten, ahol a lakosság rohamos növekedésével nem tartott lépést az új templomok építése, sokfelé még a meglévő templomot is bezárták a reggeli szentmise után. A húsvéti gyónást, áldozást elvégző hívek száma csekély volt. Ha valaki máskor akart gyónni, megesett, hogy elküldték a ferencesek templomaiba. A műveltebb rétegek nagy része utoljára a házasságkötéskor járult a szentségekhez. Mivel sok püspök ritkán látogatta egyházmegyéjét, nagy tömegek maradtak bémálás nélkül. Érthető, hogy ilyen körülmények között a hívek lelkéből kihalt az egyház iránti igazi szeretet, és az egyház ügyét és érdekeit egyre inkább csak a papság ügyének és érdekének tekintették.

Katolikus nagygyűlések német mintára szervezett többnapos rendezvények voltak. Különböző programjaikon (szentmise, előadások, gyűlések) a világháború előtt több ezren vettek részt, helyszínük többnyire a budapesti Vigadó. A gyűlések egyik fő célja a katolikus értelmiség öntudatra ébresztése volt. Prohászka haláláig szinte valamennyi nagygyűlés egyik fő szónoka volt.

A századfordulótól kibontakozó, folyamatosan fejlődő, differenciált, rétegspecifikus egyesületi élet első előfutárai korszakunknál korábbra vezethetők vissza. (Az Adolf Kolping-féle Katolikus Legényegyletek 1856-tól, a Katolikus Körök 1888-tól léteztek hazánkban.) Megkülönböztethetünk pl. hitbuzgalmi, sajtó, ifjúsági, karitatív és missziós egyesületeket. Ezek munkáját – elvileg – az Országos Katolikus Szövetség hangolta össze, amely a katolikus nagygyűléseket is szervezte. (Feladatkörét az 1930-as évektől az akkor létrehozott Actio Catholica vette át).

Az 1868-tól létező egyházi politikai napilap, a Magyar Állam mellett 1896-ban megalakult a néppárt lapja, az Alkotmány, majd 1907-től a populárisabb Új Lap. De egyes helyi egyházi sajtótermékek (Fejérmegyei Hírlap, és a Prohászka által alapított Esztergom) is országos jelentőségűvé váltak. Prohászka számos fontos cikke a Magyar Sion c. egyházirodalmi lap hasábjain jelent meg. Prohászka legfontosabb írásai: *Hit és ész, Föld és Ég* (a hit és tudomány kérdéséről), illetve *Diadalmas világnézet, Kultúra és terror* (a keresztény világnézet helye a kor szellemi irányzatai között).

A fővárosi mamutplébániák felosztása és új templomok építése igazából csak a Horthy-korszakban valósult meg.

Ami a szerzetesrendeket illeti a ferencesek a XIII. században telepedtek meg Budán és Pesten, jelenlétüket csak a török hódoltság akasztotta meg. A XVII. század végén, Pesten a régi helyükön telepedtek meg újra, a budai oldalon viszont a Vízivárosban telepedtek le, majd innen elköltözve 1785-ben, II. József rendeletére a Bécs felé vivő országút (ma: Margit körút) mentén álló ágostonrendi templomot és kolostort vették át.

A kapucinusok közvetlenül a török kiűzése tán telepedtek meg a Vizivárosban, a szerviták pedig ezzel párhuzamosan Pest – akkor – északi részén.

A piaristák 1717-ben nyitották meg iskolájukat Pest központjában, amely – leszámítva az 1948 és 1950 közötti időszakot – azóta is folyamatosan működik. Az iskolát 1953-ban elköltöztették a Duna-parti épületből, de 2011-ben ismét visszaköltözött oda.

Az angolkisasszonyokat Mária Terézia telepítette le Budán 1770-ben. A vezetésük alatt álló Sancta Maria Intézetnek 1777-ben Vácra kellett költöznie, mert helyüket át kellett adniuk az egyetemnek. II. József költöztette át az iskolát és a nővéreket 1787-ben Pestre a Váci utcába. Ekkor 10 apáca 380 leányt tanított. Az alapfokú iskola mellé 1856-ban tanítónőképzőt, 1894-ben tanárképzőt szerveztek és közben felsőbb osztályokat is indítottak.

Az Erzsébet apácák (elizabethánusok) 1785-ben nyitották meg a Vízivárosban, az egykori ferences kolostorban a város első női kórházát.

A XIX. század végétől olyan nagy számban telepedtek meg a változatos feladatokat ellátó katolikus intézmények a Belső-Józsefvárosban, hogy a két világháború között "Kis Vatikán" vagy "Kis Róma" néven emlegették a környéket. Különösen fontos a jezsuiták letelepedése (rendház 1890, templom 1909,), akiknek a rend XVIII. századi feloszlásáig Budán volt rendházuk és iskolájuk. A ciszterciek és a premonstreiek azért hozták létre itt egy-egy házat (1887 illetve 1902), hogy a tanárjelölt növendékeik megfelelő közösségben élhessenek az egyetem közelében. A Sacré Coeur apácák az első világháború kirobbanásának évében alapították zárdájukat és nyitották meg az első budapesti katolikus leánygimnáziumot. (Az 1940-es, 1950-es évek fordulóján az egyházi intézmények államosítása, a szerzetesrendek feloszlása megszüntette a környék katolikus jellegét. 1990 után azonban több ingatlan is visszakerült egyházi kézbe, amelyek falai között újra otthonra találtak a működésüket felújító szerzetesi közösségek, illetve egyházi intézmények.)

A Gellérthegy déli lábánál kialakuló új városrészben a lazaristák (más néven misszióspapok) megtelepedésének (rendház 1910) különleges indoka, hogy 1905-től itt volt az – elsősorban a betegápolással és a szegénygondozással foglalkozó – irgalmas nővérek (más néven: Páli Szent Vince Szeretet Leányai vagy „vincés” nővérek) központi háza. Márpedig lazaristáknak feladatai közé tartozott az irgalmas nővérek lelki vezetése is. A ciszteriek itteni megtelepedését az akkori

zirci apát Békefi Remig szorgalmazta, aki még a budapesti Tudományegyetem történész professzoraként ismerte föl a rend fővárosi iskolalapításának fontosságát. Az 1912-ben alapított gimnázium mellett elvállalták a környék lelkigondozását, amelynek első állandó helyszíne Kisegítő Kápolna Egyesület kezdeményezésére 1917-ben létrejött kápolna volt, amely korábban kocsmaként szolgált. A Notre Dame de Sion-nővérek már 1904-ben megtelepedtek Budapesten, amikor a Várhegy oldalában iskolát nyitottak. 1910-ben csak átköltöztek ebbe a városrészbe. (1930-ban innen költöznek a Sas-hegyre.)

A Ferencvárosban telepedtek le a lazaristák (1903), az oltáriszentség tiszteltét terjesztő Reparatrix-apácák (1908 templom és zárda) és a szociális munkával és leányneveléssel foglalkozó Isteni Szeretet Leányai (zárda és iskola (1871).

Az Angyalföldön egymáshoz közel telepedtek le a sarutlan karmeliták (templom és rendház 1896)és a leányneveléssel foglalkozó szalvátor nővérek (zárda, óvoda és iskola 1906)

Egyéb helyeken: A domonkosok (akiknek a középkorban Budán és Pesten is volt rendházuk) 1903-ban alapították pesti rendházukat a mai Thököly út mentén. 1915-re készült el a Rózsafüzér Királynője tiszteletére szentelt templomuk és ez lett a rend magyarországi központja. A térképen jelzett szerzetesközösségeken kívül mások is megtelepedtek a századfordulón. Így például 1896-ban a mai XII. kerületben nyitották meg iskolájukat a Keresztény Iskolatestvérek.

II/5. A totalitárius diktatúrák és az egyházak (óravázlat)

Bevezetés

- Érdemes feleleveníttetni a totalitárius államok általános jellemzőit, illetve a francia forradalom egyházpolitikáját (II/1. lecke)!

1. Az ateista Szovjetunió

- az ortodox egyház
- a bolsevikok egyházpolitika elvei 1. és 2. feladat (egyéni munka)
- a bolsevik egyházüldözés két szakasz (a polgárháború idején + a kollektivizálással párhuzamosan) egyházi kincsek elvétele 3. feladat (pármunka), templomok bezárása és a papság üldözése 4. feladat □ pármunka
- kiselőadásnak feladható: Tyihon pátriárka, gyűjtőmunkának feladható a bolsevik rendszer által üldözött más papok (Florenszkij mellett)

2. A fasiszta Olaszország és a pápaság

- ismétlő kérdés lehet: az olasz állam és a pápaság viszonya a XIX. sz. 2. felében (ld. II/3. lecke)
- Mussolini viszonya az egyházhoz
- a lateráni egyezmény (1929): Vatikánvárosi Állam létrejötte, az olasz egyház helyzete (9. feladat □ egyéni munka)
- az egyezmény hatása és értékelése: miért volt mindkét fél érdeke a szerződés megkötése? fasiszta állam: hazai és nemzetközi konszolidáció 6. feladat (egyéni munka)
Szentsek: a római kérdés rendezése (Vatikán szuverenitása és ezáltal egyenrangúsága diplomáciai téren a többi állammal, anyagi kárpótlás, a katolikus államvallás, hitbuzgalmi egyesületek működése)

3. A náci Németország és az egyházak

- ismétlő kérdés lehet: a német kultúrharc (lásd a II/3. leckét)
- Hitler és a kereszténység
- az egyház viszonya a nemzetiszocializmushoz 1933 előtt
- a birodalmi konkordátum (1933): 11. feladat (egyéni munka)
Ezenkívül eljátszathatjuk a birodalmi konkordátumról szóló tárgyalásokat, illetve a konkordátum aláírásának ceremóniáját! Írathatunk újságcikket, amely beszámol a konkordátum megkötéséről!
- náci egyházüldözés: egyesületek ellehetetlenítése, iskolák bezárása
végcél: az egyházak térdre kényszerítése 12. feladat (egyéni munka)
- az evangélikus egyház kettészakadása: német keresztények (Birodalmi Egyház, 13. feladat □ pármunka) ⇔ Hitvalló Egyház (14. feladat □ egyéni munka)

4. XI. Pius pápa a totalitárius diktatúrákkal szemben

- fasiszta Olaszországgal: elvi bírálat (az 1931-es Quadragesimo anno enciklika, 15. feladat – egyéni munka) és kisebb összeütközés (a katolikus ifjúsági egyesületek miatt: 16. feladat), de mégis kiegyensúlyozott kapcsolatok (a kölcsönösen előnyös lateráni egyezmény miatt).
- a kommunizmussal szemben teljes elutasítás az ateizmus és az egyházüldözés miatt (1937 Divini Redemptoris enciklika, 18. feladat □ egyéni munka)
- egyre erősödő elutasítás a nemzetiszocializmussal szemben (1937 Mit brennender Sorge enciklika, 19. feladat □ egyéni munka)

Összegzés

- a totalitárius diktatúrák és az egyházak viszonya ellenséges, de ez az olasz fasizmus és a katolikus egyház esetében a kölcsönös előnyök miatt kevésbé látványos (20. feladat)
- házi feladatnak feladható 19. feladat, illetve a Vatikánnal kapcsolatosan a 7-8. feladatok

II/5. A totalitárius diktatúrák és az egyházak (kiegészítő információk)

Az ateista Szovjetunió

Nagy Péter cár Nyugat felé fordulása nagy ellenállásba ütközött Adrián pátriárka és a papság részéről. Ezért a pátriárka halála után Nagy Péter nem töltötte be székét, hanem az ortodox egyház legfelső vezetését egy általa kinevezett püspökből álló Szent Szinódusra bízta. Egy cár által kinevezett laikus felügyelte a Szinódus munkáját, akinek vétőjoga volt a Szinódus határozatai ellen.

Az 1918-as vallásügyi dekrétum – az 1905-ös francia szeparációs törvényhez hasonlóan – állami tulajdonba vette a templomokat, de kezelési jogát meghagyta az egyháznak.

A bolsevikok 1922–1923 folyamán fegyveres osztagok segítségével gyűjtötték be a sok ezer tonnányi arany- és ezüstkincset, művészi ikonokat és kegytárgyakat. A kincsek elkobzása azért sem volt megalapozott, mert korábban maga a pátriárka szólította föl a híveket az éhezők megsegítésére, engedélyt adva a templomi kincsek egy részének felhasználására.: *„A dög lett az éhező lakosság kedvelt étele, csak nehéz ilyen ételt találni. Sírás és jajveszékelés mindenfelé. Már emberevésre is vetemednek. [...] Nyújtsatok segítséget fivéreiteknek, nővéreiteknek! [...] olyan templomi kincseket is az éhezők megsegítésére fordíthattok, amelyek nincsenek felszentelve, így gyűrűket, láncokat, karkötőket, szentképi díszeket stb.”* (Tyihon pátriárka levele, amelyet 1921. július 7-én minden templomban felolvastak)

A lerombolt templomok helyét néhol bevetették, számos bezárt templomban raktárt rendeztek be. Tyihon pátriárkát más főpapokkal együtt többször letartóztatták, a börtönben megtörték és lojalitási nyilatkozat aláírására kényszerítették. Ebben szerepet játszott, hogy az állam megszervezte a hozzá lojális „Élő egyház” mozgalmat. Szabadulása után nem sokkal a pátriárka 1925 tavaszán elhunyt.

Az 1929-es vallásügyi törvény tiltotta a vallási propagandát. A papságot megfosztották választójogától. A papi tevékenység magánvállalkozásnak számított, amelynek jövedelemadója a 81 %-ot is elérhette. Ráadásul katonaadóként jövedelmük 20 %-át vonták le. Megfosztották őket az ingyenes orvosi ellátástól. A 3000 rubelnél többet kereső papok nem élhettek állami lakásban. Az ortodox papok országszerte elváltak feleségüktől, hogy a családot ne lakoltassák ki. A templomok egy részét vetésterületnek nyilvánították, lerombolták, és helyét bevetették. Más imahelyeket karanténba helyeztek, mert az adott faluban tifuszbetegség ütötte fel a fejét. Volt, hogy megtagadták az igehirdetést a paptól. Máskor nem engedték regisztrálni a híveket, és a „nyáj” hiányára hivatkozva bezárták a templomot. Előfordult, hogy az adóbefizetés elmaradása miatt jártak el így.

Az ortodox püspökök száma 1914-ben még 147 volt, az egyházüldözés hatására 1936-ra már csak négyen maradtak szabadlábbon. 1940-re már csak néhány száz ortodox templom működött, leszámítva a Molotov-Ribbentrop paktumban megszerzett területeket. Az ortodox templomokhoz hasonló arányú csökkenés figyelhető meg a mohamedán mecseteknél: a forradalom előtti mintegy 15000 mecsetből 1936-ra csak 4831 maradt.

Az állam által támogatott 5,5 milliós tagságú Istenetlenek Szövetsége 1932-ben a teljes ateizmus országának nyilvánította a Szovjetuniót. De az öt évvel későbbi népszámlálás során, még a 16 és 19 év közöttiek 35 %-a is hívőnek vallotta magát. Ekkor kérdeztek rá a Szovjetunió történetében először a vallási hovatartozásra, de az adatokat nem hozták nyilvánosságra.

A fasiszta Olaszország és a pápaság

A XIX. század második felében az ellenséges viszonyt mutatja, hogy a Szentszék többször is megerősítette, hogy nem hasznos (Non expedit), azaz tilos a katolikus híveknek részt venni a pápai területeket "bitorló" olasz állam közeletében. A katolikusok közéleti részvételének tilalmát véglegesen csak XV. Benedek pápa (1914–22) függesztette fel.

A tárgyalások helyszíne, a Laterán: egyike a Rómában található pápai palotáknak (1308-ig, az avignoni fogságig, ez volt a pápák székhelye).

Az egyezmény a Szentszék több Vatikánon kívüli ingatlanára az olasz állam ún. területen kívüli jogot biztosított. Ami annyit jelent, hogy azok ugyan olasz területnek számítanak, de az olasz állam felettük nem gyakorol joghatóságot. Köztük találjuk a másik három nagybazilikát (Lateráni Szent János – San Giovanni in Laterano, Falakon Kívüli Szent Pál – San Paolo Fuori le Mura, Santa

Maria Maggiore) a hozzájuk tartozó épületekkel együtt, számos római palotát, amelyek a Szentszék hivatalainak adnak otthont, valamint a Castel Gandolfo-i rezidenciát (a pápák Róma melletti pihenőhelyét). A Szentszék kötelessége volt a Vatikán határainak elkerítése, ami alól csak a Szent Péter tér jelentett kivételt. Az ugyanis a közönség számára továbbra is nyitva maradt. Ezenkívül a Szentszék megígérte, hogy biztosítja a Vatikánban és a lateráni palotában található művészeti és tudományos kincsek szabad látogathatóságát. A szerződés rendelkezett az új állam létezéséhez elengedhetetlen szolgáltatások biztosításáról: a vízről, a saját táviróról, rádióról, telefonról és a vasútról. Ez utóbbi megvalósítása érdekében építtette fel az olasz állam a vatikáni vasútállomást. Az egyezmény kimondta a Vatikán semlegességét is.

Megjegyzendő, hogy a Vatikán és a Szentszék fogalma, bár a sajtó szinonimaként használja, különbözik. Míg az elsőt egy apró európai állam jelölésére használják, a Szentszék kifejezés a Katolikus Egyház egésze feletti hatalomra utal.

A két fél közötti megegyezés szilárdságát jól jellemzi, hogy legtöbb intézkedése mindmáig érvényes. Lényeges változást csak az jelentett, hogy 1984-ben megszüntették a katolicizmus államvallás jellegét.

A náci Németország és az egyházak

A Führer egyházellenességének háttérében egyrészt személyes traumája állt (anyja karácsony napján halt meg, ezért kifejezetten gyűlölte ezt az ünnepet), másrészt az a tény, hogy azok a körök, amelyekben Hitler politikailag szocializálódott, maguk is egyház- és keresztényellenesek voltak. Maga Hitler a kereszténységet „kollektív elmebajnak”, „nem árja vallásnak” és a „zsidók találmányának” tekintette.

Az 1925-ös népszámlálás alapján a 65 milliós német lakosságból 40 millió tartozott az evangélikus és 21 millió a katolikus egyházhoz. A berlini nuncius, Cesare Orsenigo jelentései arról árulkodnak, hogy a Szentszék bizonytalan volt a német katolikusok sorsát illetően egy esetleges náci hatalomátvétel esetén.

Hitler 1933. febr. 1-jén, első kancellári rádióbeszédében arról szólt, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a német társadalmat átható keresztény értékeknek, később pedig megígérte, hogy tiszteletben tartja a korábbi években megkötött tartományi (bajor stb.) konkordátumokat és a hitoktatás szabadságát. A Führer a rendeleti úton való kormányzás lehetőségét március 24-én kapta meg a Reichstagtól. Ezt a katolikus Centrumpárt is megszavazta, előkészítve ezzel saját megsemmisülését.

A katolikus püspökök különbözően viszonyultak a náci rezsimhez, volt olyan püspök is, aki jó kapcsolatokat tartott fenn náci vezetőkkel. A birodalmi konkordátummegkötését német oldalról kezdeményezték, amelyet a Szentszék kedvezően fogadott, de nem tekintette a nácizmus jóváhagyásának.

A nácizmust bíráló Mit brennender Sorge enciklikára válaszul a nácik 1937 folyamán – néhány korábbi valós eset alapján – pedofília koholt vádjával pereket indítottak papok százai ellen a katolikus egyház lejáratására. 1937/38-ban pedig államosították vagy bezárták a katolikus iskolákat. A német keresztények (*Deutsche Christen*, rövidítve: DC) elvetették a zsidóság könyvének tartott Ószövetséget, sőt az Újszövetséget is meg akarták tisztítani minden zsidós elemtől, ezenkívül az egyházi tisztségeket a tiszta germán származásúak számára kívánták fenntartani. A Hitvalló Egyház képviselői (köztük nemcsak evangélikusok, mint például Karl Barth, hanem más protestánsok is) az 1934-es barmeni nyilatkozatban (ld. a www.tudashalo.com egyéb feladatainál) szálltak szembe a német keresztényeknek az államot középpontba állító törekvéseivel. A hatalom törvényességét ugyanakkor nem kérdőjelezték meg. Sajnos a Hitvalló Egyház egysége később megtört. A barmeni nyilatkozatot egyesek – már a harmincas-egyvenes években – elmarasztalták, mert nem állt ki határozottan az árjátörvények, vagyis a zsidók üldözése ellen. Az itt megfogalmazott tételek azonban számos keresztény számára adtak ösztönzést és jelentettek eligazítást a nemzetiszocializmus idején, sőt később is. A nácik a Hitvalló Egyház istentiszteleteit gyakran zavarták, számos lelkészét a rendőrség őrizetbe vette és internálta.

A korszakban jelentős volt az egyházat elhagyó németek száma: 1937-ben az evangélikus egyházból 352 ezren, a katolikus egyházból 118 ezren léptek ki.

XI. Pius pápa a totalitárius diktatúrákkal szemben

A XV. Benedek halálát követő konklávé a polgári családból származó Achille Ratti (1857-1939) választották meg Szent Péter székébe, aki a XI. Pius nevet vette fel. A pápa megválasztása előtt évtizedekig tudományos területen működött, mint a milánói Ambrosiana Könyvtár, majd a Vatikáni Könyvtár prefektusa. Innen XV. Benedek pápa mozdította ki, amikor az I. világháború végén a függetlenné vált Lengyelország és Litvánia apostoli vizitátorává tette, majd Ratti rövid időre Milánó érseke lett. Pápaként igen nagy hangsúlyt fektetett a Szentszék diplomáciai tevékenységére. Kormányzását a diktatúrákhoz való viszony szempontjából két szakaszra osztható.

A pápa a *Rerum novarum* 40. évfordulójára (1931) kiadott *Quadragesimo anno* enciklikában a fasiszta állam totális jellegét csak óvatosan bírálta. Ugyanitt a szocializmust határozottan elvetette, és az együttműködést még a szociáldemokráciával is elfogadhatatlannak tartotta, annak ateizmusa miatt. XI. Pius szerint a kommunizmus még politikai alkalmazkodásból sem pártolható keresztények részéről. A spanyol köztársasági kormány elkobozta az egyház vagyonát, a polgárháború során számos templomot felrobbantottak és sok papot kivégeztek.

XI. Pius a német katolikusokkal szembeni náci támadások miatt határozta el egy náciellenes enciklika kiadását, miután a konkordátum megsértése miatt küldött diplomáciai jegyzékei válasz nélkül maradtak és több német püspök is sürgette e lépés megtételére. Faulhaber müncheni bíboros vázlatára készült el a *Mit brennender Sorge* kezdetű körlevél, amelyet a legteljesebb titoktartás mellett sikerült eljuttatni minden német plébániára. Az enciklika felolvasására 1937. március 21-én került sor, a náci hatóságok legnagyobb meglepetésére. A pápai irat előbb a nemzetiszocialista ideológia és a kereszténység tanbeli ellentmondásait vette vizsgálat alá, majd pasztorális szempontból értékelte a német egyház helyzetét. XI. Pius lényegében elismerte a Hitlerrel való kiegyezés kudarcát, rávilágított a nácizmus emberellenes ideológiájára, ugyanakkor nyíltan csak az egyház védelmében szólalt fel.

II/6. Egyházak a Horthy-korszakban (óravázlat)

Bevezetés

- Ez a lecke csak a II. világháború kitöréséig terjedő időszakot tárgyalja.
- ismétlés: Melyek voltak a Horthy-korszak fő társadalmi problémái?
Trianon: revízió, gazdasági és külpolitikai kapcsolatok újjáépítése; földreform; zsidókérdés (ez utóbbival az *Egyházak a II. világháborúban* című – következő – lecke foglalkozik)
- fogalomtiszta: „keresztény kurzus” (3. feladat), katolikus reneszánsz, neobarokk társadalom, (az ellenforradalom kifejezés használata a Horthy-korszak egészére kerülendő, csak az 1919–20-as időszak megnevezésére alkalmas.)

1. Trianon egyházi következményei (ezt a pontot a trianoni békéről szóló óránál is lehet venni)

- a felekezeti arányok változása: az 1. feladat 1910-es és 1920-as adatainak összehasonlítása (egyéni munka)
- az egyházszervezet csomkulása: 2/a-b. feladat (egyéni munka)
- birtokok nagy részének elvesztése (pl. esztergomi érsekség)
- az utódállamokban nemzetmegtartó szerep (megtanulni feladható: Reményik Sándor: Templom és iskola című verse)

2. Állam és egyház együttműködése

- együttműködés okai: mindkettő szemben áll 1918/19-cel (a szocializmussal és a liberalizmussal is), ezenkívül a Trianon traumája és a revízió miatt nemzeti egység kell (5. feladat □ egyéni munka) az állam felekezeti(katolikus–protestáns) torzsalkodásokat is igyekezett csökkenteni
- az együttműködés területei
törvényhozás: felsőház 4. feladat (egyéni munka), egyházat érintő tv-k előzetes megküldése, külpolitika: régi em. határok fenntartása, 2/c. feladat (egyéni munka), oktatás (állami iskolákban is kötelező hitoktatás, egyházi oktatás állami támogatása), szociálpolitika, hitélet segítése (templomépítés!)

3. Megújulás az egyházakban

- katolikus egyház:
templomépítések (Bp!) részben modern templomok (Pasarét, Városmajor)
egyesületi élet virágzása
szerzetesek számának növekedése 6. feladat (pármunka)
katolikus sajtó és könyvkiadás: Bangha Béla és a Központi Sajtóvállalat, Szent István Társulat
egyházközségek: világiak bevonása 7. feladat (egyéni munka), *kiselőadás*ként feladható az Actio Catholica
nagyrendezvények: katolikus nagygyűlések, az 1930-as Szent Imre-év és az 1938-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus 8. feladat (kiselőadás/fakultatív házi feladat)
- protestáns egyházak
hasonlóan mint a katolikusoknál (templomépítés, egyesületi élet, sajtó és könyvkiadás)
diakonisszák (fel lehet adni *olvasásra* Szabó Magda Abigél című regényét)
Soli Deo Gloria: szárszói találkozók (*kiselőadás*ként feladható az 1943-as találkozó)

4. Az egyházak társadalmi szerepe

- oktatás: 9. feladat (pármunka)
- munkaadó: jelentős földbirtokvagyon 10. feladat (pármunka)
a földbirtok társadalmi probléma (egyházi vezetők: földreform elutasítása)
VITA (11. feladat): A források felhasználásával (és esetleg otthon további ismeretek, szempontok gyűjtésével) szervezhető egy – háromszereplős – történészkonferencia, amelynek résztvevői az összegyűjtött érveket ismertetik, majd egymás véleményére reagálnak.
- agrártársadalmi szervezetek: (Soli Deo Gloria, KALÁSZ, KALOT 12 feladat) népfőiskolák

- szociális terület: kórházak + karitás (kiselőadásként feladható az Egri Norma)
Beszélgetés: a diákok mit tudnak az egyházak mai szociális munkájáról, milyen szervezetek tevékenységével (pl. szeretetszolgálatok, szerzetesrendek) találkoztak.

Összegzés

- a háború között az állam és az egyházak viszonyát az együttműködés jellemezte a kölcsönös előnyök miatt, részben ennek köszönhető az egyházi élet megújulása (*14. feladat*)
- házi feladatnak feladható a *13. feladat*

II/6. Egyházak a Horthy-korszakban (kiegészítő információk)

Bevezetés

A feldolgozni javasolt 3. forrás egyik szerzője Prohászka Ottokár székesfehérvári megyés püspök, aki aktív politikai szerepet vállalt az 1919 utáni új rendszerben. 1920-ban nemzetgyűlési képviselővé választották. Lelkesedését azonban nagyon hamar kiábrándulás követte, mert a politika nem szándékai szerint alakult. A másik szerző, Nysztor Zoltán (1893-1979) katolikus pap, újságíró volt, Bangha Béla közeli munkatársa és barátja, a Magyar Kultúra című folyóirat szerkesztője.

Trianon következményei

A trianoni Magyarországon nagyjából katolikus többségű területek (Dunántúl, Duna-Tisza köze) maradtak. A határ túlsó oldalára olyan területek kerültek, ahol a protestánsok és ortodoxok aránya magas volt (pl. Erdély).

A Szentszék nem csak a katolikus egyház vezetésében játszik szerepet, hanem nemzetközi politikai tényező is, amely számos állammal tart fenn diplomáciai kapcsolatot. Az első világháborút lezáró béketárgyalásokon nem vett részt, így a trianoni békeszerződés megkötésében sem. Magyarország számára a külpolitikai elszigeteltségből való kitörés lehetőségét jelentette, amikor 1920-ban diplomáciai kapcsolatot létesített a Szentszékkal. Az utódállamok számára katolikus felekezeti állampolgáraik, az egyház társadalmi befolyása és az egyházi vagyon miatt is fontos volt a Szentszékkal való viszony rendezése.

Az utódállamok el akarták érni, hogy a Szentszék az egyházmegyei határokat minél hamarabb a politikai határokhoz igazítsa. Ez a szándék különösen Csehszlovákia esetében volt erős, mivel önálló szlovák egyházszerkezetet akartak kialakítani, és az egyházi határok megváltoztatását Trianon egyházi elismerésének tekintették. Ugyanezen okból a magyar katolikus egyház vezetői és a magyar kormány igyekeztek megakadályozni az utódállamok szándékát, felhasználva a Szentszékkal fenntartott jó kapcsolatot.

Csehszlovákiával 1927-ben kötött megállapodást a Szentszék az egyházmegyei határoknak a politikai határokhoz igazításáról és az egyházi igazgatás átalakításáról. A megállapodás végrehajtása azonban az egyházi vagyonjogi kérdések megoldatlansága miatt csak 1937-ben történt meg. Románia 1927-ben kötött konkordátumot a Szentszékkal. Ennek következtében a Szentszék 1930-ban intézkedett az egyházszerkezet átalakításáról (pl. a szatmári és nagyváradai egyházmegyéek egyesítéséről és a temesvári püspökség felállításáról). A bécsi döntések után újabb pápai bullákkal rendezték az egyház-igazgatási kérdéseket.

A református egyház az utódállamokban nemzeti egyháznak számított, mivel tagjainak nagy többsége magyar volt. Ezáltal fontos szerepet töltött be a magyar kisebbség életében, és emiatt hátrányos megkülönböztetés is érte.

Állam és egyház együttműködése

A Berinkey-kormány elválasztotta a közoktatásügyi minisztériumot a vallásügyi minisztériumtól. A vallásügyi miniszter feladata lett az állam és az egyház szétválasztásának végrehajtása. A kormány megszüntette a kötelező iskolai hitoktatást, és megvonta a katolikus egyház iskola-fenntartási jogát. Az 1919 februárjában kiadott földreformtörvény kimondta a 200 holdnál nagyobb egyházi birtokok elkobzását.

A proletárdiktatúra deklarálta az állam és az egyházak szétválasztását, a vallást magánügynek nyilvánította és az egyházakat a szoroson vett hitbuzgalmi életre korlátozta. Megszüntette a hitoktatást a fővárosi iskolákban. Államosította az egyházi iskolákat. Köztulajdonba vette az egyházi vagyont. A szerzetesrendeket fel akarta számolni. A közéletben aktív katolikusokat (papokat és világiakat) üldözte.

A korszakban az állam és az egyházak közötti viszony jogi szabályozása lényegében nem változott az 1895-ös egyházpolitikai törvényekhez képest. Ezek biztosították a lelkiismereti és vallásszabadságot, de nem választották szét az államot és az egyházakat, hanem három kategóriába (bevett, elismert, illetve el nem ismert vagy túrt felekezetek) sorolták a felekezeteket. A protestáns kisebbségek (kivéve a törvényesen elismert baptisták) nem felekezetként, hanem társadalmi

szervezetként működhettek. Ellenük hatósági eszközökkel lépett fel az állam, és igyekezett korlátozni őket, mivel egyetértett a történelmi egyházak álláspontjával, hogy a szektáknak nevezett kiségyházak veszélyeztetik a társadalom rendjét és a közbiztonságot.

A katolikus egyház és az állam viszonyát jelentősen befolyásolta az ún. főkegyúri jog körüli bizonytalanság. A magyar király a hazai katolikus egyház felett a főkegyúri jog formájában ellenőrzést gyakorolt, melynek leglényegesebb jogosítványai a főpapok kinevezésébe való beleszólás, és az egyházi birtokok feletti vagyongfelügyelet voltak. Mivel a Horthy-korszakban nem volt királya az országnak, kérdésessé vált a főkegyúri jog gyakorlása. A Szentszék és a magyar kormány eltérően értelmezte a helyzetet, ugyanakkor ténylegesen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium továbbra is vagyongfelügyeletet gyakorolt az egyházi birtokok felett. A magyar kormány 1927-ben megállapodott a Szentszékekkel a főpapok kinevezésének eljárás módjáról, így beleszólhatott a kinevezésekbe, bár eleinte inkább a Szentszék akarata érvényesült, mint pl. Shvoy Lajos székesfehérvári püspöki és Serédi Jusztinián esztergomi érseki kinevezésénél.

A második kamara a magyar országgyűlésben lényegesen kisebb súlyú volt, mint a Képviselőház. Ez a helyzet 1937-ben némileg változott, amikor a Felsőház jogkörét kiterjesztették.

A magyar kormányzat nem csak jogi és politikai eszközökkel, hanem anyagilag is támogatta az egyházakat. A katolikus egyház esetében utalhatunk az állami költségvetésbe bevett egyházi és iskolai segély mellett, az ún. kongrua-hozzájárulásra, amellyel az alsópapság fizetését egészítették ki. A XVIII. században állami kezelésbe vett szerzetesi birtokokból létrehozott ún. Vallás- és Tanulmányi Alapok kezelését egy egyházi-állami vegyes bizottság ellenőrzése mellett a kultuszminisztérium végezte. Az alapok birtokainak jövedelmét katolikus egyházi célokra fordították. Államsegélyben nem csak a katolikus egyház, hanem a protestáns egyházak is részesültek. Klebelsberg Kunónak, a korszak meghatározó kultúrpolitikusának indítványára került be először ez a tétel az állami költségvetésbe.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén csak katolikus politikus állhatott, és a minisztérium I. (katolikus) ügyosztályát papi személy vezette. A pap politikusok közül ki lehet emelni Vass József (1877-1930) nevét, aki 1911-től a pesti Szent Imre Kollégium igazgatója, 1917-től egyetemi tanár, 1924-től kalocsai nagyprépost volt. 1920-ban lett országgyűlési képviselő, keresztény párti politikusként, 1920 és 1930 között Teleki Pál első kormányában, majd Bethlen István kormányában közéleti, vallás- és közoktatásügyi, majd népjóléti és munkaügyi miniszter, miniszterelnök-helyettes. A kormány többször is jelölte megyés püspöknek, de a Szentszék politikai szerepvállalása miatt nem nevezte ki.

Megújulás az egyházakban

Budapesten 1920-tól új plébániákat szervezett a katolikus egyház és ehhez kapcsolódóan számos új templom épült. A fővárosi önkormányzat kegyúri kötelességein felül is segítette az egyházakat, és építési telkek adományozásával, valamint rendkívüli pénzügyi juttatásokkal támogatta az építkezéseket. A főváros nem csak a katolikus, hanem az evangélikus, református, ortodox, unitárius egyházaknak és izraelita felekezetnek is rendszeresen folyósított segélyeket hitoktatási, hitéleti célokra.

A katolikus egyház nemcsak az írott médiát, hanem a korban újdonságnak számító rádiót is felhasználta. Tóth Tihamér nemcsak fiataloknak írt műveinek, hanem rádiós prédikációinak köszönhette hírnevét.

A korszakban 13 női szerzeteskongregációt és társaságot alapítottak Magyarországon. A szerzetesek az oktatás, a betegápolás és a szociális munka területén is jelentős szerepet játszottak. A katolikus sajtóéletben továbbra is kiemelkedő szerepet játszott a jezsuita Bangha Béla.

A katolikus egyházi tudományos élet jeles személyiségei voltak még Horváth Sándor és Schütz Antal teológusok, Aisleitner József, a keleti nyelvek tudósa, Sík Sándor irodalomtörténész, költő és esztéta, Mécs László költő, Balanyi György, Hermann Egyed történészek. Elkötelezett világi katolikus volt Szekfü Gyula történész, Babits Mihály és Rónay György költő és író. A katolikus tudományos élet legfontosabb intézménye a Szent István Akadémia volt.

Az egyházközségi képviselőtestületek a plébános tanácsadói voltak, rendelkezési jogot nem kaptak, elsősorban gazdasági kérdésekben szántak nekik szerepet. Országosan érvényes, véglegesnek szánt szabályzatot az egyházközségeknek csak 1938-ban alkotott a püspöki kar, egységesítve a szervezetet, és kiterjesztve azt a visszacsatolt területekre is.

Az Actio Catholica mint szervezett mozgalom megindulása XI. Piusz pápához köthető. Ő volt az, aki az olasz világiak szervezetét új szabállyal jóváhagyta, és a világ országainak püspökeit felszólította az Actio Catholica létrehozására. A pápa a mozgalmat a legfontosabb eszköznek tekintette a társadalom újra kereszténnyé tételében, és a világi hívek apostolkodásaként határozta meg. A magyar Actio Catholica szervezetében az országos döntések előkészítését és végrehajtását az öt országos szakosztály segítette: a szociális és karitatív szakosztály, a szervezési szakosztály, a sajtószakosztály, a kulturális szakosztály és a hitbuzgalmi szakosztály. A magyar Actio Catholica szervezete követte a katolikus egyház hierarchikus igazgatási struktúráját (egyházmegye, esperesi kerület), és az egyházközösségekre támaszkodott. Feladata volt a legjelentősebb egyházi rendezvények szervezése, és átvette valamennyi katolikus egyesület központi irányítását is. A döntési pozíciókban a papság dominált, a világiak súlya nem vált jelentőssé.

Esetleg érdemes röviden bemutatni a Horthy-korszak két esztergomi érsekét, hiszen a hercegprímási címet viselő esztergomi érsek volt egyben a püspöki kar elnöke, a magyar katolikus egyház első számú vezetője. Csernoch János (1852-1927) szlovák családból származott. Az egyházi ranglétrát végigjárva 1908-ban csanádi megyés püspök, majd 1911-ben kalocsai érsek lett. 1912-ben nevezte ki a pápa esztergomi érseknek, 1914-ben bíborosi címet kapott. A trianoni Magyarország egyházpolitikájának alapjait ő vetette meg. Serédi Jusztinián (1884-1945) (eredeti nevén Szapucsek György) a felvidéki Deákiban született, sokgyermekes, szegény családban. 1901-ben belépett a bencés rendbe, 1904-től Rómában tanult. 1908-ban teológiai doktorátust szerzett, letette ünnepélyes fogadalmát, majd pappá szentelték. Ettől az évtől kezdve, kisebb megszakításokkal, több mint másfél évtizeden keresztül Rómában dolgozott. Az új egyházi törvénykönyv szerkesztésében vett részt és annak jogforrásait gyűjtötte össze, majd rendezte sajtó alá. Munkája nyomán nemzetközi hírű kánonjogászként tartják számon. Emellett egyházjogot tanított, 1920-tól a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa, a magyar püspökök és a magyar bencés kongregáció római ügyvivője, több szentszéki kongregáció munkatársa volt. A pápa 1927-ben nevezte ki bíborossá és esztergomi érsekké.

A katolikus tanítás szerint az Eucharisztia a szentmisében átváltoztatott kenyér/ostya és bor, amely Krisztus valóságos teste és vére. Ebből következően az Eucharisztia különleges tisztelete alakult ki a Katolikus Egyházban. IV. Orbán pápa 1264-ben külön napot jelölt ki tiszteletére (Úrnapja). A protestáns egyházak elutasítják az Eucharisztia ünneplését. A 19. században ez a tisztelet új lendületet vett. Az eucharisztikus kongresszusokat egy buzgó francia asszony kezdeményezte a század végén. Az első nemzetközi kongresszust 1881-ben tartották Lille-ben. Ezután általában 2 évente rendeztek (és rendeznek ma is) ilyen kongresszusokat. Sok év szervezőmunkája kellett ahhoz, hogy Magyarország megkapja az 1938-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus szervezésének jogát. Az ötlet 1929-ben merült fel és 1936-ban hozták meg a helyszínről a végleges döntést. A kongresszussal kezdettől fogva összekapcsoltak egy nemzeti ünnepet, Szent István halálának 900. évfordulóját. A vallási ünnep ezzel politikai jelentőséget is nyert. A lelki előkészület biztosítására 1937. május 23. és 1938. május 26. között eucharisztikus szentévet tartottak, melyben lelki gyakorlatokat, missziókat, lelkipásztori konferenciákat, helyi gyűléseket rendeztek. 1938. május 26-29. között tartották Budapesten a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus, majd május 29. és december 31. között az egész országban a Szent István jubileumi év eseményei (legismertebb programja a Szent Jobb országjárása) zajlottak. A jól megrendezett ünnepeksorozatnak pozitív visszhangja volt, javította a Magyarországról külföldön kialakított képet, itthon pedig jelentős hatást gyakorolt a katolikus hívekre és az egész ország lakosságára.

A korszak neves református egyházi vezetői voltak: Baltazár Dezső debreceni püspök, Ravasz László dunamelléki püspök, teológus, igehirdető, filozófiai és közíró, Révész Imre történész, debreceni püspök, Makkai Sándor erdélyi püspök, esszé- és szépíró. A világi értelmiségiek közül Németh László és Kodolányi János írókat, Áprily Lajos költőt említhetjük meg. Evangélikusokról Raffay Sándor püspököt, a világi értelmiségiek közül Korányi Sándor és Verebely Tibor orvosokat, Melich János nyelvtudóst vagy Reményik Sándor költőt lehet felsorolni, a teljesség igénye nélkül. A református egyházban a két világháború között vezettek be egységes istentiszteleti rendtartást (katolikus megfelelője a szertartáskönyv), mert Magyarországon korábban nem volt egységes gyakorlat. Az evangélikusoknál szintén az egységesítésre törekedve vezettek be ugyanebben az időben az új istentiszteleti rendtartást. A Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetségét 1921-ben fiatal teológusok alapították, hogy megújítsák a magyar református egyházat. Az egyesület hamarosan az egész református diákság szervezete lett. 1928-ban vásárolták meg a

balatonszárszói üdülőtelepet, ahol minden évben konferenciákat szerveztek külön a középiskolás, külön az egyetemista és főiskolás diákoknak. 1934-től a diákok mellett paraszt és iparos fiatalok is részt vettek a konferenciákon. Az 1943. augusztus 23–29-i Magyar Élet Konferencia volt a legnagyobb visszhangot kiváltó összejövetel, ahol diákvezetők, középiskolások, egyetemisták, paraszt- és munkásfiatalok, lelkészek, tanárok és más értelmiségiek vitatkoztak a magyar társadalom aktuális kérdéseiről és demokratizálódásának lehetőségeiről.

Az evangélikus Fébé Diakonissza Egyesület 1924-ben alakult, első anyaházuk Piliscsabán, a második Pesthidegkúton épült. Az evangélikus diakonisszák árvaházakat, sérült gyermekek otthonát, leányotthonokat tartottak fenn és kórházakban dolgoztak. A Pesti Német Református Leányegyház 1866-ban hozta létre a Bethesda Kórházat, ahol kezdetben német diakonisszák szolgáltak. 1909-ben vette át az intézményt az 1903-ban alakult magyar Filadelfia Diakonissza Szövetség. A szövetség a betegápolás mellett árvaházakat tartott fenn és elemi iskolája is volt. Tevékenysége kiterjedt a gyülekezeti és egyleti életre is, a diakonisszák leányinternátusokat, cselédotthonokat, leánymenhelyeket vezettek, leányszövetségeket szerveztek. 1938-tól a diakonisszák tevékenysége más keretek között folytatódott, az egyesület megszűnt, és a Bethesda kórházat a református egyház vette át.

Az egyházak társadalmi szerepe

Az egyházi középiskolák magas színvonalú oktatást nyújtottak. A Budapesti Evangélikus Főgimnáziumban több magyar származású Nobel-díjas tudós, így a korszakban Harsányi János közgazdász tanult. A budapesti Piarista Gimnáziumban tanult az 1940-es években Oláh György Nobel-díjas vegyész. Az állami iskolákban is kötelező volt a hitoktatás.

Ebben az időszakban a paraszti életszemlélet és életmód is átalakuláson ment keresztül, a földbirtokok, köztük az egyházi birtokok nagy része pedig gazdálkodási problémákkal küzdött. Ugyanakkor az egyházi birtokok sok embernek adtak munkát és a hívek helyett viselték az intézmények, templomok és a papság ellátásának költségeit. A katolikus egyház jelentős birtokokkal rendelkezett, tehát minden esetleges földbirtokreform érintette volna a katolikus egyházat. Az egyházi birtok kategóriáján belül is aránytalan volt a birtokmegoszlás, egyes püspökségek, káptalanok óriási birtokokkal rendelkeztek, más – később alapított – püspökségeknek viszont szerényebb javadalmuk volt. A katolikus nagyjavadalmasok nagybirtokosként gondolkodtak. Védtek birtokaikat, mert úgy gondolták, hogy az egyházi intézmények fenntartását, az egyház társadalmi és közéleti szerepét azok biztosítják. Számos egyházi birtokot – főként a rossz gazdálkodás, illetve részben a túlzott feladatvállalás miatt – komoly adósság terhelt. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, amely a főkegyúri jogból eredően vagyonfelügyeletet gyakorolt felettük, többször be is kellett avatkoznia. A szombathelyi püspöki javadalom gazdálkodását miniszteri bizottságnak kellett felülvizsgálnia, a kalocsai érseki uradalom kezelésére pedig szanáló bizottságot kellett kiküldeni.

A KALOT 1938-ban felvázolt és 1939-ben részletesen kifejtett földreformprogramja radikálisnak volt mondható, azonban a közcélokat szolgáló és közhasznú intézmények fenntartásával terhelt földvagyonokra külön elbírálást javasolt, ami magában foglalta az egyházi birtokok mentesítésének lehetőségét is. A szervezet 1940-től hozott létre népfőiskolákat a parasztfjúság képzésére. Ezek megalakulását több püspök támogatta. Ugyanakkor a püspöki kar viszonya a KALOT-hoz ellentmondásos, több esetben konfliktusokkal terhes volt. A néhány év alatt – a pártoló tagokkal – félmillióssá szervezetté duzzadó KALOT programját jól jellemezte négyes jelszava: Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önérztes magyart! A KALOTnál kisebb, de jelentős szerepet játszott a falusi lányokat szervező KALÁSZ (Katolikus Lánykörök Szövetsége), 1936-ban jött létre Luczenbacher Rita földbirtokos és Stettner Andrea szerzetesnővér vezetésével, illetve Shvoy Lajos fehérvári püspök támogatásával; Négyes célkitűzést fogalmaztak meg: a keresztény értékek közvetítése; a lányok felkészítése a női hivatás betöltésére; a társadalom újjáépítése a családokon keresztül; megújulás a családi életben, gyermeknevelésben. 1946-ban működését betiltották, ekkor kb. már százezer tagot számlált az egyesület. A munkásokat az 1936–1937 folyamán megszervezett Egyházközségi Munkásszakosztályban, az EMSZO-ban igyekeztek

összefogni, amely célul tűzte ki a munkások valláserkölcsei és hazafias nevelését, a plébánia életébe való bevonását, valamint gazdasági és szociális érdekeik védelmét. A szegénygondozás területén érdemes kiemelni az ún. Egri Norma (később Magyar Norma) rendszerét, amelynek megszervezése Oslay Oswald ferences szerzetes nevéhez fűződik. Ennek keretében a községi/városi szegénygondozást és az arra rendelkezésre álló összegek felhasználását a Szegénygondozó Nővérek Társulatára bízták. Így próbálták korlátozni az utcai koldulást és a valóban rászorulókhöz juttatni a támogatásokat. Oslay Oswald (1879-1962) 1895-ben lépett be a ferences rendbe, 1900-ban tett örök fogadalmat, a következő évben szentelték pappá. 1928-ban tartományfőnökké választották. Működése alatt nagy lendületet kaptak a népmisziók és megindult a Kínában végzett misszió. A Szegénygondozó Nővérek társulatát 1927-ben alapították, 1930-tól egyházmegyei jogú kongregáció lett, 1939-ben kikerült a ferencesek joghatósága alól. Az 1950-es szétszórás után 1990-ben újraindították közösségi életüket Magyarországon is.

II/7. A II. világháború és az egyházak (óravázlat)

Bevezetés

- ismétlés: Érdemes feleleveníttetni XI. Piusz pápának a totalitárius diktatúrák elleni enciklikáit!

1. A II. világháború és XII. Piusz pápa

- XII. Pius személyisége 1. *feladat* (pármunka)
- béketörekvések 2. *feladat* (egyéni munka)
- semlegesség (különösen 1943 után) 4. *feladat* (pármunka)
- nem ítélte el nyíltan a nácikat 7. *feladat* (egyéni munka)
VITA (8. *feladat*): Diákjaink kisebb csoportokban vagy párokban XII. Piusz tanácsadóiként megvitathatják, milyen előnyökkel, illetve hátrányokkal járna a nyílt fellépés a nácik ellen. Ezt megelőzheti egy házi feladat, ahol a diákoknak pro és kontra érveket kell gyűjteniük.
- az üldözöttek védelmében folytatott tevékenység 3., 5. és 6. *feladat* (egyéni munka)
Érdemes megnézni Jerry London 1983-ban rendezett Bíbor és fekete című 143 perces játékfilmjét.
Angelo Rotta és más nunciások fellépése a deportálásokkal szemben

2. A II. világháború és a magyar egyházak

- a háború kérdése
- a nyilas kormányzat idején sürgetik a háború befejezését 9. *feladat* (egyéni munka)
- a zsidótörvények kérdése 10. és 11. *feladat* (egyéni munka)
- óvatos fellépés a Sztójay-kormány zsidóellenes rendelkezéseivel szemben (tiltakozás a kormánynál, körlevél) 13. és 15. *feladat* (pármunka)
VITA (14. *feladat*): Rendeztessünk egy Serédi–Apor találkozót. Diákjaink párokban – a két püspök szempontjai alapján – vitassák meg, mit kellene tenni a Sztójay-kormány zsidóellenes rendelkezései ellen. Ezt megelőzheti egy házi feladat, ahol a diákoknak pro és kontra érveket kell gyűjteniük. Szerédi szerint a titkos tárgyalásokkal többet lehet elérni a kormánynál (hiszen az korábban jól működött). A nyilvános tiltakozás miatt a nem zsidó származású katolikusokat és az egyházi intézményeket is támadások érhetik. (Ebből a szempontból ellentmondó külföldi példák álltak a magyar főpapok előtt: 1942-ben a németek által megszállt Hollandia püspökeinek a zsidók elhurcolása elleni tiltakozását a nácik megtorló akciója követte. Ugyanakkor a hivatalosan független Szlovákia főpapjainak 1942-es, illetve 1943-as két pásztorlevelét, amelyekben a zsidóságot sújtó intézkedésekkel szemben emelték fel szavukat, nem követte megtorlás.)
Apor szerint a közvéleményt tájékoztatni kell, különben az emberek azt gondolják, hogy a katolikus egyház egyetért a százezrek deportálásáért felelős kormányzattal. Ez az utókor véleménye miatt is fontos. A zsidó származású katolikusoknak pedig szükségük van arra, hogy megtapasztalják egyházuk segítségét és érezzék gondoskodását.
- embermentés a Szálasi-éra idején (Magyar Szent Kereszt Egyesület, Jó Pásztor Bizottság) 12. 16. és 17. *feladat* (egyéni munka)
Sztehlo Gáborról érdemes megnézni A gyermekmentő című 63 perces dokumentumfilmet. (Ez a film a Gaudiopolis. In memoriam Stehlo Gábor játékfilmmel egy DVD-n jelent meg.) Stehlo Gábor gyermekotthona ihlette Radványi Géza Valahol Európában című 1947-es játékfilmjét, amelyben a szerepek nagy részét is az ott lakó gyerekek alakították.

Összegzés

- A II. világháború idején XII. Piusz pápa a béke mellett állt ki, fellépett az üldözöttek érdekében is, de nyíltan nem ítélte el a nemzetiszocializmust és a deportálásokat. A magyarországi egyházak a zsidóellenes intézkedéseket kezdetben bár akkor sem ellenkezés nélkül, de elfogadták. Később így a deportálások idején hiába tiltakoztak. Inkább a színpalak mögött léptek fel az üldözöttek érdekében és a háborút is csak a vereségek hatására ítélték el (18. *feladat*).

- házi feladatnak feladható a *19. feladat*

II/7. A II. világháború és az egyházak (kiegészítő információk)

A II. világháború és XII. Piusz pápa

Állítólag XI. Piusz pápa egyszer Pacelli bíborosról a következő megjegyzést tette: „Sokat dolgozik, jól dolgozik, gyorsan dolgozik. Milyen szép pápa lesz”. Erre a Bíborosi Kollégium dékánja így reagált: „Ez a pápa mindent maga akar csinálni. Legalább annyit engedjen, hogy az utódját mi válasszuk!” Ennek ellenére a konklávén mindenki Pacellit emlegette. Egyesek ugyan helytelennek tartották az elhunyt pápa közvetlen munkatársát ültetni Szent Péter trónjára. (Ez utoljára 1073-ban fordult elő, amikor Hildebrand szerzetes VII. Gergely révén pápa lett.) Többen a következő szót emlegették Pacelli kapcsán: "Nemo Pontifex in Curia", vagyis a Pápai Kúria emberei közül senki sem lesz Péter-utód. Hiszen erre utoljára XVI. Gergely 1831-es megválasztásakor került sor.

XII. Piusz pápa jelmondata: Opus iustitiae pax (A béke az igazságosság gyümölcse). A pápa 1939. április 20-án elrendelte, hogy az egész világon minden templomban imádkozzanak a béke megmaradásáért. Miután Németország megszegte a Lengyelországgal kötött megneemtámadási egyezményt, és felmondta az angol-német hajózási szerződést, XII. Piusz felhívást intézett Franciaország, Németország, Olaszország, Anglia és Lengyelország kormányához a háború elkerüléséért. A pápai közvetítést azonban az érintett kormányok elutasították. XII. Piusz ennek ellenére a média útján és diplomáciai eszközökkel is megkísérelte a háború kirobbanását megakadályozni, de nem járt sikerrel.

A Szentszék a XVII. század vége óta mellékszereplő volt a nemzetközi politika színpadán. XV. Benedek is hiába fáradozott az I. világháború idején: a hadviselő felekhez intézett békefelhívásai hatástalanok maradtak. A versailles-i békekonferenciára a Szentszékot meg sem hívták.

A Vatikánt semlegességre kötelezte az 1929-es lateráni egyezmény. A semlegesség kinyilvánításában XII. Piuszra hathatott XV. Benedeknek az I. világháború idején tanúsított hasonló álláspontja: mindkét pápa joggal gondolhatta, csak így van esélye a Szentszéknek a későbbi békeközvetítésre. Végül a semlegesség álláspontjára való helyezkedésben XII. Piuszt befolyásolhatta az is, hogy ne nehezítse tovább a német katolikusok helyzetét. A semlegesség azonban nem jelentette a tengelyhatalmak támogatását. Ezt igazolja az amerikai püspökök ama aggályának eloszlátása, amely az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti katonai szövetség miatt merült föl. (Az amerikai katolikusoknak azért jelentett komoly problémát ez a szövetség, mert a Divini Redemptoris enciklika kifejezetten tiltotta a kommunistákkal való együttműködést.) Róma német megszállása pedig még inkább azt erősítette a Szentszékben, hogy ne viselkedjen ellenségesen a hitleri Németországgal szemben. Érdekesség, hogy XII. Piusz, a német csapatok Rómába való bevonulásakor úgy döntött, hogy ha a németek a Vatikánt is megtámadják, lemond az apostoli székről, mert így nem a pápa, „csupán” Eugenio Pacelli mint magánember esik a náci fogságába.

XII. Piusz kezdetben arra törekedett, hogy a Harmadik Birodalommal kötött konkordátumot kiterjesszék a lengyel területekre is. Ebbe azonban a náci nem mentek bele, ráadásul a megállapodást Németországban sem tartották teljesen be. A náci akkor sem reagáltak érdemben, amikor a pápa a politikai okokból letartóztatottak, valamint a hadifoglyok érdekében próbált közbenjárni. XII. Piusz nyíltan és határozottan nem emelte fel hangját sem a zsidók, sem a lengyel katolikusok üldözése ellen sem. (A lengyelországi egyházüldözés során csaknem 3000 pap és szerzetes vesztette életét, és a náci bezárták a katolikus iskolák, szemináriumok és templomok jelentős részét.) Bár a Vatikáni Rádió azért nem ment el teljesen szótlannul az ügy mellett, hiszen az 1940. január 21-i adásában az alábbiak hangzottak el (amelyért a birodalmi német kormány a rosszallását fejezte ki): „A vallási, politikai, gazdasági élet feltételei a nemes lengyel népet – főleg a Németország által elfoglalt régiókban – olyan rémület, durvaság, sőt mondhatnánk, barbárság állapotába vetették, amely nagyon hasonló ahhoz, amit 1936-ban a kommunisták kényszerítettek Spanyolországra [...]. A németek ugyanazokat az eszközöket alkalmazzák – talán még rosszabbakat is –, mint amilyeneket maguk a szovjetek.” Ugyanakkor XII. Piusz több rádiószózatában – ha kezdetben kódoltan is – felemelte szavát a fajüldözés áldozataiért. Így például 1941-es karácsonyi üzenetében kifejtette, hogy az igazságon alapuló rendben nincs helye a más nemzetek, kicsik és

nagyok szabadsága megsértésének, a kisebbségek elnyomásának, a totális háborúnak, sem pedig a féktelen fegyverkezési versenynek, végül nincs helye a vallás és az egyház üldözésének – ezzel elítélte mind a Szovjetuniót, mind Németországot. Az érintett országokba delegált nunciustokat diplomáciai lehetőségeik kihasználására sarkallta. Azonban még a katolikus csatlósállamokra (mint Horvátország és Szlovákia) sem tudott sok esetben megfelelő hatást gyakorolni a pápai diplomácia.

Az I. világháború idején XV. Benedek is segélyakciókkal igyekezett a rászorulókat, elsősorban a hadifoglyokat és a gyermekek szenvedéseit mérsékelni. A római zsidóságot sújtó első deportálás hírére XII. Piusz – a színpalak mögött – tiltakozott. Amikor a náci újabb deportálás megváltásáért 50 kg aranyat követeltek a hitközségtől, a pápa felajánlotta a hiányzó rész pótlását a vatikáni kincstárból. A legnehezebb napokban XII. Piusz elrendelte a kolostori klauzúra feloldását, hogy így az üldözötteket nemre való tekintet nélkül befogadhassák.

XII. Piusz haláláig pozitívan értékelték a pápa II. világháborús tevékenységét. Így például Israel Zoller később Zolli 1940–44-ig római főrabbi (aki a német megszállás idején bujkált, és rejtőzködő életre buzdította hitsorsosait is). 1945-ben megkeresztelkedett és az Eugenio nevet vette föl XII. Piusz iránti tiszteletből. Azonban Hochhuth a pápa 1958-as halála után öt évvel bemutatott A helytartó című drámájában már azt sugallta, hogy a pápa nem tett meg minden tőle telhetőt a zsidóság kiirtásának megakadályozására. Ettől kezdődően egyre súlyosabb vádak fogalmazódtak meg XII. Piusz magatartását illetően, egyes publicisták „Hitler pápájának” titulálták. A vádakra reagálva jezsuita történészek VI. Pál megbízásából kiadták a Vatikáni Levéltárnak a Szentszék II. világháború alatti diplomáciai tevékenységére vonatkozó iratait. Ezek arról tanúskodnak, hogy a pápai diplomácia komoly erőfeszítéseket tett az üldözöttek érdekében, ám lehetőségei a közbenjárásra korlátozottak voltak, ráadásul a Szentszék nem rendelkezett biztos információkkal a holokausztról.

Angelo Rotta a német megszállás után számos alkalommal felemelte a szavát a zsidók ellen elkövetett embertelenségek ellen, és a kormánynak több tiltakozó jegyzéket adott át. A pápa mellett Serédi hercegprímást is erélyesebb tiltakozásra sarkallta a deportálásokkal szemben. A nyilas uralom idején a nuncius a VII. kerületi gettóba zárt zsidókon is igyekezett segíteni: gyógyszert, mosó- és élelmiszert küldött nekik, s az ő megbízásából is mentek lelkészek a gettóba lelkiileg erősíteni az ott levőket.

A nyilas hatalomátvétel után indultak meg a részben nőkből és fiatalokból álló gyalogmenetek a német határ felé. Angelo Rotta nuncius a deportálás leállítására kért Szálasihoz két jegyzéket küldött, majd a svéd, a svájci, a spanyol és a portugál követtel együtt a nyilas kormánynak tiltakozó memorandumot adott át. Szálasi azért fogadta el a semleges országok követségeinek több követelését, mert reménykedett abban, hogy a semleges államok elismerik az ő kormányát.

A II. világháború és a magyar egyházak

Az államhatalommal szorosan együttműködő egyházak püspökeinek, papjainak és lelkészeinek a náci befolyás növekedésével mind súlyosabb gondot okozott, hogyan határolják el az egyház igényeit és jogait a kényszerpályára került államvezetés érdekeitől, és az egyházi, valamint az emberi jogok védelme végett hogyan és milyen mértékben szálljanak szembe az egyre inkább a szélsőjobb felé tolódó kormánnyal.

A II. világháború kirobbanásakor a lerohant Lengyelországból érkező menekülteket az állami hatóságok és az – érintett – katolikus egyház együttérzéssel fogadta, és mindent megtett sorsuk enyhítésére. A háború ellen az egyházak nem léptek föl, bár az angolszászokkal szembeni hadiállapot kialakulását Serédi megpróbálta megakadályozni. Csak a nyilas uralom idején, amikor már látható volt a háború kimenetele, szánták el magukat határozottabb lépésekre. Bár Szálasi hatalmát, különösen nemzetvezetői tisztségét törvénytelennek tartották, számos beadványt nyújtottak be a nyilas kormányzathoz, hogy az ország megmeneküljön a teljes pusztulástól. (Serédi Esztergom nyílt várossá tételét is kérte.) Ezeket a kéréseket a nyilas kormányzat nem teljesítette, sőt a dunántúli főpapok memorandumára válaszul letartóztatták Mindszenty József és Shvoy Lajos püspököket. (Az emlékiratot Mindszenty adta át Szöllösi Jenőnek, a Szálasi-kormány miniszterelnök-helyettesének Budapesten, 1944. november 13-án.)

Az antiszemitizmus rányomta bélyegét a Horthy-korszakra, s a keresztény hívek egy részét is megfertőzte. Ugyanakkor a náci faj antiszemitizmusát az egyházak egyértelműen elutasították. A katolikusok magatartását az egész Horthy-korszakban, így a holokauszt idején befolyásolta a teológiai jellegű zsidóellenesség (antijudaizmus) hagyománya, továbbá nem kis mértékben a XIX. századi politikai katolicizmusnak a kapitalizmuskritikával összefonódott antiszemita érvelése. Az

antijudaista érvelés ugyan lényeges pontokban különbözött a XIX-XX. századi fajelmélettől, mégis hozzájárulhatott ahhoz, hogy a katolikusok jelentős része elfogadta a zsidók jogfosztását a Horthy-korszakban. A századforduló politikai katolicizmusának nyomán a Horthy-korszak keresztény politikusai a zsidóság – túlzottnak tartott – gazdasági és kulturális befolyásával szemben kívántak fellépni. Ugyanakkor a keresztény egyházak számos tagja zsidó származású (konvertita) volt, akiket a keresztény társadalom egyenjogú tagjainak tartottak. Az egyházak a zsidókérdés megoldását a zsidóság teljes asszimilációjában, azaz nyelvi, kulturális, társadalmi és vallási beolvadásában, látták.

Az 1938-as I. zsidótörvényt (amely a zsidó vallásúak arányát bizonyos értelmiségi pályákon 20%-ban maximálta) a katolikus püspökök nem szavazták meg, mert az eucharisztikus világkongresszus miatt nem voltak jelen a Felsőház ülésén. A felsőházi tagok közül ugyanakkor ellene szavazott Glattfelder Gyula csanádi püspök egyik bizalmasa. Tiltakozott a törvény ellen számos neves keresztény értelmiségi, mint Babits Mihály, Kodály Zoltán vagy Móricz Zsigmond. A 1939-es II. zsidótörvényhez (amely zsidónak tekintette azt, akinek legalább egyik szülője vagy két nagyszülője zsidó vallású volt, a fenti korlátozást további pályákra is kiterjesztette és a zsidók arányát tovább csökkentette 12, 6, sőt egyes foglalkozások esetében 0%-ra) több püspök módosítási javaslatokat nyújtott be, amelyeket azonban csak kismértékben sikerült keresztülvinni. Ennek ellenére az egyházi vezetők – kisebbik rossznak tartva – megszavazták a törvényt, mert nem akarták nehéz helyzetbe hozni a Teleki-kormányt a küszöbön álló titkos választások előtt, amikor sokan féltek a nyilas előretöréstől. Az 1941-es – rasszista – házassági törvényt a Felsőház már a katolikus és a protestáns püspököknek – a szavazáskor is megnyilvánuló – határozott ellenzése dacára fogadta el. (Az 1940/XXVII. törvénycikk hatályon kívül helyezte az izraelita felekezet képviselőinek felsőházi tagságára vonatkozó részét. 1942-ben pedig az izraelita felekezetet visszaminősítették elismert felekezetté.)

A háború idején Serédi hercegprímás több katolikus fórumon beszédet mondott az emberi jogokról, ezeket a megnyilatkozásokat a németek nehezményezték, és kérték a magyar kormányt, tegyen lépéseket azért, hogy a jövőben a hercegprímás ne nyilatkozzon a náci Németország ellen.

A Sztójay-kormány zsidórendeletei kapcsán az egyházak vezetői eleinte bíztak a hagyományos eszközben, a kormánnyal való egyeztetésben. Számos alkalommal tiltakoztak szóban és írásban a kormányzatnál. A nyílt fellépés elmaradásában szerepet játszhatott az a félelem is, hogy az egyházakat is támadás éri.

A felolvasandó körlevelek kapcsán, 1944. július elején Antal István miniszter Leányfalun Ravasz László református püspökkel tárgyalva elérte, hogy a protestáns vezetők lemondjanak a nyilvános tiltakozásról, ugyanakkor megígérte, hogy a deportálásokat felfüggesztik. Hasonlóképpen tárgyalt Serédi Jusztiniánnal is, és elérte, hogy a hercegprímás leállítsa az általa írt és az országban már szétküldött körlevél felolvasását. Serédi azzal a feltétellel egyezett bele a körlevél felolvasásának elejtésébe, hogy a miniszterelnök hivatalos levélben kijelenti, orvosolja a jogfosztásokat, a rendeletek hatálya alól mentesíti a zsidó származású keresztényeket, megszünteti a deportálásokat és mindent megtesz a deportáltak visszahozására; továbbá a püspöki kar a kormánnyal folytatott tárgyalásairól értesítheti a híveket.

Apor Vilmos szerint azonban az egyházüldözés kockázatát is vállalni kellett volna. Az ő nyílt kiállása, tiltakozásai sem hoztak azonban kézzelfogható eredményt, sem a győri gettó felállítását, sem a deportálásokat nem sikerült megakadályoznia. Fölmerült, hogy a katolikus és a protestáns egyházak közös körlevelet adjanak ki, ezt azonban Serédi hercegprímás teológiai akadályok miatt elutasította. Az egyházak határozottabb fellépései, más tiltakozásokkal (például XII. Piusz pápa táviratával) együtt hozzájárultak ahhoz, hogy a budapesti zsidóság nagy része ekkor megmenekült a deportálástól.

A nyilas terror időszakában az egyházi vezetők állandó tiltakozásai is szerepet játszhattak abban, hogy Szálasi leállította a deportálásokat. Az üldözöttekkel foglalkozó egyházi szervezetek zsidókat rejtegettek, és a gettó lakosainak nyújtottak anyagi és lelki segítséget. A Vöröskereszt segítségének jelentőségét mutatja, hogy védelme alatt állottak Sztehló Gábor gyermekotthonai és a pannonhalmi bencés monostor is. Egyébként Sztehlo Gábor volt az első magyar, akit a Jad Vasem Intézet kitüntetett.

II/8. Egyházüldözés, útkeresés a II. világháború után (óravázlat)

Bevezetés

- Hogyan jelenik meg Európa (és a világ) kettéosztottsága az egyház életében?

1. A szovjet típusú diktatúrák egyházpolitikája Közép- és Kelet-Európában

- szovjet minta: ismétlésképpen érdemes feleleveníteni a Szovjetunió egyházpolitikájáról tanultakat (II/5. lecke)!
- az egyházak visszaszorítása hosszabb folyamat, közös jellemzőkkel: földreform (egyházi birtokok elvétele), egyesületek és szerzetesrendek betiltása, iskolák és szociális intézmények (kórházak) államosítása, hitoktatás korlátozása, vallásellenes propaganda, →vallásszabadság=templomi istentisztelet *3. feladat* (részleges kivétel Lengyelország: *1. feladat* □ egyéni munka)
az egyházak állami ellenőrzése + „nemzeti” egyházak kiépítése (illetve annak kísérlete) *2/a.* és *4/a. feladat* (egyéni munka). Kutatómunkaként feladhatjuk a *2/b* és a *4/b-c feladatot*. Kiselőadásként feladhatjuk kelet-európai püspökök (Szlipij, Stepinac, Beran, Wyszyński) életútját
- az egyházüldözés enyhülése □ a nemzetközi enyhüléssel párhuzamosan (1975 Helsinki)
- Karol Wojtyła személyében 1978-tól a kommunista blokkból kerül ki a pápa, aki hozzájárul a kommunizmus bomlásához. (Kiselőadásként feladhatjuk Wojtyła életútját.)

2. A kereszténydemokrácia és szerepe az Európai Unió létrejöttében

- kereszténydemokrácia: parlamentáris demokrácia+keresztény értékrendszer (Nyugat□Európa) *6.* és *7. feladat* (egyéni munka). További feladatként megszövegeztethetünk egy kereszténydemokrata pártprogramot.
- a kereszténydemokraták (Schuman, Adenauer, de Gasperi) alapvető szerepet játszottak az Európai Unió létrejöttében (*8. feladat* □ pármunka), amelynek elsődleges célja eredetileg a béke megőrzése.
VITA (*9. feladat* alapján): Kettő-hat fős csoportokban vitassuk meg, kerüljön-e bele az Európai Unió alkotmányába a keresztény gyökerekre való utalás!
Kiselőadásként feladhatjuk az említett kereszténydemokrata politikusok életútját.

3. A szekularizáció erősödése

- ismétlésként áttekinthető a francia forradalom egyházpolitikája (II/1. lecke), illetve a polgári állam és egyház közötti viszony alakulása a XIX. század második felében (II/3. lecke)
- anyagelvű (materialista), fogyasztói szemlélet erősödése a II. világháború utáni gazdasági fejlődés időszakában (amely napjainkig tart) *10. feladat* (pármunka)
- az egyház és állam szétválasztása (szeparáció) Nyugaton is megvalósult, de különböző módon *11. feladat* (pármunka)

Összegzés

- A második világháború után a kettéosztott Európa keleti felében az egyházat üldözik és kiszorítják a társadalmi életéből, Nyugat-Európában viszont a kereszténydemokrata kormányok kedvező körülményeket teremtenek az egyházak társadalmi működéséhez. Ugyanakkor a nyugati társadalmakban is gyengül a szekularizáció és a materializmus terjedése miatt az egyházak befolyása.
- házi feladatnak adható *12. feladat*. A *12/b* alapján esetleg VITÁt rendezhetünk: Kettő-hat fős csoportokban vitassuk meg, a vallás kizárólag a magánszférába tartozik-e vagy sem!

II/8. Egyházüldözés, útkeresés a II. világháború után (kiegészítő információk)

A szovjet típusú diktatúrák egyházpolitikája Közép- és Kelet-Európában

A földbirtokok, továbbá az egyházi intézmények államosítása létalapjaiban rendítette meg az egyházakat, és nagymértékben kiszolgáltatatta a mindenkori hatalomnak.

A kommunista államok, mint általában a totális államok, igyekeztek megszüntetni az egyházak autonómiáját. Különösen fontos volt a Rómával való kapcsolat megszakítása, hiszen így ellenőrzés és külső támogatás nélkül maradtak a katolikusok. A görögkatolikusokkal való bánásmód Romániában és Ukrajnában a szovjet mintát követte. A görögkatolikus egyházat erőszakkal „újraegyesítették” az ortodoxiával. A templomokat átadták, a papok pedig választhattak az ortodoxia szolgálata vagy a brutális üldözés között. Csehszlovákiában is megszüntették az eperjesi görögkatolikus egyházmegyét.

A római katolikusok esetében is kommunista célkitűzés volt egyfajta nemzeti egyház létrehozása, de ez Kínát leszámítva végül sikertelennek bizonyult.

A pártállammal együttműködő, „haladó” papokat tömörítő békepapi mozgalmat minden szocialista országban létrehozták, azonban Lengyelországban és a □ Márton Áron vezette □ gyulafehérvári egyházmegyében sikerült néhány év után a kezdeményezést felszámolni. Ugyanakkor Csehszlovákiában és Magyarországon a békepapok előbb-utóbb meghatározó szerephez jutottak a hierarchiában. (Igaz, Csehszlovákiában párhuzamosan egy titkos hierarchia is működött a földalatti egyházban.)

A protestantizmus domináns helyzetben egyedül az NDK-ban volt (az evangélikus egyház). Ezenkívül jelentősebb protestáns egyházak voltak még Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában. A jugoszláviai és lengyelországi protestáns egyházakat rendkívül meggyengítette a német lakosság második világháború utáni elűldözése.

Romániában a Kultusztvény alapján, miszerint 75.000 hívővel kell rendelkeznie egy egyházmegyének, csak két latin szertartású püspökséget ismertek el (Gyulafehérvár, Iași). Az 1965-től 1989-ig tartó Ceaușescu-érában tovább folytatódott a katolikusok elnyomása.

Lengyelországban a katolikus egyház társadalmi beágyazottsága rendkívül erős volt. Ráadásul a II. világháború után megkapott egykori német területek integrálásában az államnak szüksége is volt az egyházra. Ez magyarázza a többi kommunista országhoz képest némileg enyhébb egyházüldözést. Itt az első nagy letartóztatási hullámra 1953-ban került sor, ekkor számos püspök mellett Wyszyński bíborost is letartóztatták. A feszültség csak 1956 után enyhült. II. János Pál 1978-as megválasztása után – bár hivatalosan nem vonták vissza – számos egyházellenes intézkedés ténylegesen megszűnt. Ugyanakkor ennek az időszaknak nagy port felkavaró eseménye, hogy 1984-ben Jerzy Popiełuszko atyát, aki szentbeszédeiben bírálta a kommunista kormányt, titkosrendőrök brutális módon megölték. Mivel a hatósági erőszak egy másik áldozata túlélte a merényletet, a kormány a nemzetközi sajtó nyomására kénytelen volt a tetteseket bíróság elé állítani.

Csehszlovákiában az egyházat törvények és rendelkezések hálójával teljes állami ellenőrzés alá helyezték. 1968-ban a „prágai tavasz” rövid fellélegzést hozott, így a püspökök visszatérhettek egyházmegyéjük élére. Ám a Varsói Szerződés csapatainak bevonulása után a kommunista hatalom visszatért az elnyomás politikájához. Csehszlovákiában a földalatti egyház a hetvenes és nyolcvanas években is élénken tevékenykedett. Titkos teológiai tanulmányokat tettek lehetővé, tiltott írásokat (szamizdatokat) adtak ki, és működött a szerzetesi élet. A Helsinki konferencia hatására alakult meg Csehszlovákiában a „Charta 77” ellenzéki mozgalom. 1979-ben jelent meg az első cseh ökumenikus bibliafordítás.

A Szovjetunióhoz került Kárpátalján és Nyugat-Ukrajnában a görög katolikusok helyzete szovjet mintára alakult. Az ortodoxiával történő erőszakos „újraegyesítés” a Lvivi (lembergi) zsinaton történt meg 1945/1946-ban. Szipilij Lvivi nagyérseket a szovjet csapatok megérkezése után rögtön Szibériába deportálták, s csak kiszabadulása után, 1963-ban utazhatott Rómába. 1947. október 27-én egy orosz katonai autó szétrombolta Romzsa Tódor görög katolikus püspök lovas fogatát, amikor templomszentelésről hazafelé tartott. Majd november 1-jén a kórházban meggyilkolták a „balesetben” megsebesült püspököt. A kerek hatvanezer római katolikus hívő az üldözés, az elnyomás és a zaklatások miatt gyakorlatilag lelkipásztorok nélkül maradt Kárpátalján.

A jugoszláv püspökök között is voltak, akik életükkel fizettek hűségükért. 1951-ben merénylet áldozata lett Szlovéniában Držečnik maribori püspök. 1952 januárjában Vovk püspököt, aki ekkor Ljubjanában működött, leöntötték benzinnel és felgyújtották. Csak az azonnali segítség mentette meg a haláltól. Ezzel párhuzamosan Stepinac zágrábi érseket öt év börtönbüntetés után szülőfalujába, a plébániára száműzték, de látogatókat fogadhatott.

A Szovjetunióban a Hruscsov alatti újabb vallásellenes kampány során, 1959-1964 között bezárásra került az akkori 20000 templom fele, a 68 kolostorból felszámoltak 50-et, és a 8 papnevelő intézetből 5-öt. Az intenzív ateista

propaganda ellenére 1975-ben még mindig 30 millióan vallották magukat hívőnek, ami az ország lakosságának 12 %-át jelentette.

Érdekes áttekinteni, hogyan reagált az egyház a kommunista egyházüldözésre. XII. Piusz 1949-ben kiátkozta a kommunistákat és a velük együttműködőket. Ugyanakkor nem zárta ki a békés egymás mellett élést sem, de ehhez szükségesnek tartotta a polgári szabadságjogoknak és az egyház szabadságának a garantálását. A pápa akkor sem zárkózott el mereven a kapcsolatfelvétel elől, amikor 1956-tól a Szovjetunió tapogatózni kezdett a Szentszék felé. A magyar forradalom leverése, az azt követő megtorlás, és a magyar egyház újbóli szoros állami ellenőrzés alá vonása azonban azt eredményezte, hogy XII. Piusz csak taktikai lépésnek tekintette a közeledést Moszkva részéről. Emiatt XII. Piusz keleti politikája megmerevedett: a pápa megnyilatkozásaiban visszatért a korábbi kemény hangvételhez, kizárta a megegyezés lehetőségét, és antikommunista egységfront létrehozását szorgalmazta. XXIII. János a kommunista államokkal való viszonyban is fordulatot hozott: a kapcsolatfelvételre és a békés egymás mellett élés kialakítására törekedett (erről az ún. keleti politikáról még a II/9. leckében, Magyarország kapcsán lesz szó). VI. Pál pápa folytatatta elődje politikáját, ami azért is természetes, mert a második világháború utáni néhány évben ő volt a képviselője annak az irányzatnak, amely a kommunista államokkal való modus vivendi kialakítását szorgalmazta. A Helsinki konferencián a Szentszék sikeresen küzdött azért, hogy a vallásszabadságot alapvető jogként ismerjék el minden európai számára. II. János Pál is határozottan síkra szállt a vallásszabadság biztosítása érdekében. Lengyelországi látogatásai a lengyel egyháznak és általában a lengyel népnek nagy megerősítést jelentettek. Első lengyelországi látogatása után egy évvel, 1980-ban jött létre a Szolidaritás független szakszervezet, amelyet a lengyel egyház is támogatott. Az 1981-ben bevezetett rendkívüli állapotot Jaruzelski tábornok a pápa Lengyelországban tett második látogatása után, 1983-ban oldotta fel.

A kereszténydemokrácia és szerepe az Európai Unió létrejöttében

A kereszténydemokrácia jellemzően kontinentális politikai irányzat, az angolszász államokban sosem vált jelentőssé. A II. világháború utáni megerősödésének egyik oka, hogy a két világháború közötti jobboldali pártok együttműködtek a fasiszta jellegű pártokkal és ezáltal hiteltelenné váltak. A kereszténydemokraták ezt nem tették, sőt több országban (pl. Franciaországban) az antifasiszta ellenállásban vettek részt, így legitimitást nyertek a háborút követő időszakra. A kereszténydemokrata értékrend társadalmi támogatottságát növelte, hogy a háborús szenvedések hatására sokan kerestek támaszt a vallásban.

A kereszténydemokrácia egyik elméleti megalapozója Jacques Maritain (1882–1973) francia filozófus volt. A neotomizmus képviselője, a vallás és a tudomány egységét a kritikai realizmus talajáról, a tomizmus szellemében alapozta meg. A kapitalizmus meghaladásának szükségességét hirdette.

A kereszténydemokrata program egyik központi eleme a szubszidiaritás. Ez az elv a hatalomgyakorlást olyan szinten képzelel el, amely a leghatékonyabb, s a legközelebb áll az emberekhez; azaz a lehetőség szerinti legalsó – helyi – szinten kell megoldani az egyes kérdéseket.

Robert Schuman lotaringiai francia apa és luxemburgi anya gyermekeként látta meg a napvilágot a Német Császárságban. 1914 előtt ügyvéd Metzben, tagja a városi tanácsnak és a katolikus nagygyűlések szervezőbizottságának. Egészségügyi alkalmatlansága miatt az I. világháborúban nem harcolt. 1919 és 1958 között (kivéve a háborús éveket) a francia parlament tagja. 1940-ben a Gestapo letartóztatta, mert nem volt hajlandó szerepet vállalni Lotaringia kormányzásában a német uralom idején. 1942-ben megszökött a fogságból és bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1947–1948-ban Franciaország miniszterelnöke. Jean Monnet francia közgazdász ötlete nyomán, a Schuman által javasolt *Európai Szén- és Acélközösséget* (rövidítve ESZAK, más néven Montánunió) 1951-ben hozta létre Franciaország, Nyugat-Németország (NSZK), Olaszország, és a Benelux-államok. Az együttműködés sikerén felbuzdulva kötötték meg ugyanezek az államok 1957-ben az Európai Gazdasági Közösséget (más néven Közös Piacot) létrehozó római szerződést.

Alcide de Gasperi (1881–1954) a Don Sturzo-féle katolikus Néppártnak egyik alapítója, majd 1923-tól 1925-ig főtitkára volt, a fasizmus idején bebörtönözték. A Szentszék közbenjárására 1929-ben kiszabadult és 1944-ig a Vatikáni Könyvtárban dolgozott. 1945 és 1953 között Olaszország miniszterelnöke. Ő lett az ESZAK első elnöke.

Konrad Adenauer (1876-1967) jogász, politikus, a katolikus Centrupárt tagja, 1917-től 1933-ig Köln polgármestere, 1921-től 1933-ig a Porosz Államtanács elnöke, a nácik kétszer is bebörtönözték, a II. világháború után a CDU megszervezője, 1949 és 1963 között az NSZK kancellárja.

A szekularizáció erősödése

A szekularizáció jelentésében ma sincs konszenzus. A szekularizációnak fogalomtárban levő jelentései közül itt elsősorban a első érdekes. Ennek alapján a szekularizáció egy olyan társadalmi-kulturális változás, mely a vallás intézményi és kulturális szerepének csökkenésében fejeződik ki. Ennek egyik oka a tudományok fejlődése, amely leszűkítette a vallási kérdésseltelevés területét, mivel a tudomány számos problémát megold (de újakat is generál). Másik oka az állam és a társadalmi intézmények laicizálódása (világi jellegűvé válása), amelyet a társadalom vallásilag plurális, vallásilag sokszínű jellege is indokolt. Harmadik ok a fogyasztói társadalom kialakulása, amely teljesen igénybe veszi az egyén idejét (fogyasztás, szórakozás, élvezet). A szekularizáció következtében vallás és gyakorlása egyre inkább a magánszférába kerül. Csökken az egyházián vallásos emberek aránya és nő a maguk módján vallásos embereké.

Érdekes és fontos tény tehát, hogy a templomba járók arányának csökkenése nem vezethető vissza □ kizárólagosan □ az egyházüldözésre. Fontos azt is megjegyezni, hogy bár az Istenben hívők aránya is csökkent 1947 óta szinte mindegyik nyugat-európai országban (Olaszországban és Ausztriában nem), de 1990 és 2001 között ez az arány stagnált. Ezenkívül a XXI. százada elején is igaz, hogy az emberek átlagosan kétharmada (egyedül Svédországban kevesebb mint a fele) hisz Istenben.

Ami az egyház és állam szétválasztását illeti, az elvek és a gyakorlat sokszínűsége ma is tetten érhető. A kifejezetten laikus francia állam finanszírozza a □ vele szerződést kötött □ katolikus iskolákat, ingyen a katolikus egyház rendelkezésére bocsátja az állami tulajdonban levő templomokat, amelyek tulajdonoshoz köthető költségeit (pl. restaurálás) az állam állja. Az Egyesült Államokat is sok helyen áthatja a vallási kultúra: országukat Istentől kapták, hogy a világot szolgálják; az elnök a Bibliára esküszik hűséget, és ez nem jelent problémát sem a hindu, sem a muzulmán amerikaiaknak. Ugyanakkor felekezeti intézményeket (pl. iskolákat) az állam soha nem részesítheti támogatásban. Németországban az egyházi adó beszedését az állam segíti, ahogy Magyarországon is tette a Horthy-korszakban.

II/ 9. Egyházak Magyarországon a kommunista diktatúra idején (óravázlat)

Ha van időnk, érdemes két órát rászánni!

Bevezetés

- ISMÉTLÉS: Érdemes feleleveníttetni, hogyan zajlott a Szovjetunióban, illetve a II. világháború utáni Közép-Kelet Európában az egyházak társadalmi befolyásának megtörése! (II/5. és II/8. lecke)

1. Demokráciából diktatúrába – Az egyházak helyzete 1945–1949 között

- földreform (1945) → az egyházi nagybirtok megszűnése (az – intézményfenntartó – egyház gazdasági önállóságának megszűnése) – a püspökök elfogadják
- egyesületek betiltása (1946)
- iskolák államosítása (1948) 3. feladat (egyéni munka)
VITA: Játszassuk el – akár az egész osztály bevonásával – az iskolaállamosítási törvény parlamenti tárgyalását és szavazását! A felkészüléshez ajánlható: Kovács Éva: Az iskolaállamosítás parlamenti vitája. Érvek és ellenérvek (1948) In: Tanulmányok a XIX–XX. századi történelemből. ELTE BTK, Budapest, 2001. 225–234.
- egyházi vezetők elmozdítása: lemondatás (Ravasz)– koncepció per (Ordass, Mindszenty) Játszassuk el Mindszenty József vagy Ordass Lajos perét: bíró(k), vádló, ügyvéd, tanú(k) és vádlott szerepeket lehet kiadni! Felhasználható hozzá vagy külön feldolgozható a 2. feladat.

2. Az ötvenes évek

- 1950 nyara szerzetesek internálása (4. feladat – egyéni munka, 5/a-b. feladat pármunka) + a békepapi mozgalom elindítása
→ „megegyezés” a pártállam és a püspöki kar között (6. feladat: pármunka) Kettő–hat fős csoportokban megeleveníttethetjük a pártállam és a püspöki kar képviselői közötti tárgyalásokat!
→ a szerzetesrendek betiltása
Készíttethetünk kiselőadást arról, hogyan alakult egy-egy rend tagjainak a sorsa 1950 után! Állíttassunk össze minél teljesebb listát az 1950-ig Magyarországon működő szerzetesrendekről és arról, melyik rend tudott újraindulni az 1990-es rendszerváltás után!
- az ÁEH felállítása (1951), szerepe: egyházak ellenőrzése, magasabb egyházi tisztségekbe való kinevezés (7. feladat – pármunka)
- Grösz-per (1951) → a püspökök eskütetele

3. 1956

- enyhülés a forradalom előtt Grösz visszahelyezése és Ordass rehabilitálása
- Mindszenty kiszabadulása és követelései (9. feladat – egyéni munka): egyházi intézmények (iskola, sajtó stb.) de nem a nagybirtok visszaadása + békepapok elmozdítása
- XII. Piusz támogatása (8. feladat – egyéni munka)

4. Az 1964-es részleges megállapodás és előzményei

- az egyházüldözés kiújulása: 1956-ban kiszabadultak bebörtönzése, püspökök internálása, újabb letartóztatások (1961) 1957 tvr. a jelentősebb egyházi állások betöltéséhez állami hozzájárulás szükséges
- az új egyházpolitika kialakítása: egyházak beépítése a rendszerbe (10. feladat – egyéni munka) 11. feladat: Kádár beszéde alapján készíttessünk cikket egy korabeli napilap számára vagy tudósítást a Magyar Televízió esti hírműsora számára.
- vatikáni nyitás (XXIII. János, keleti politika)

- 1964: részleges megállapodás (*12. feladat* – egyéni munka)
VITA: Kettő-hat fős csoportokban elevenítsük meg a pártállam és a Vatikán képviselői közötti tárgyalásokat.

5. Egyházak a Kádár-korszakban 1964 után

- az egyházak felhasználása a pártállam céljaira
- az egyházi vezetők együttműködése az állammal kisebb kedvezményekért cserébe (1977-ben VI. Pál fogadja Kádárt) → az egyházakon belül ezt sokan kifogásolják
- további probléma a papi hivatások és a templomjárók számának csökkenése (*14. feladat* – egyéni munka)

Összegzés

- Két szakasz (cezúra az 1960-as évek eleje): egyházak megtörése, majd beépítése (*15. feladat*)
- házi feladatnak adható: *1., 13., 16–17. feladatok*

II/ 9. Egyházak Magyarországon a kommunista diktatúra idején (kiegészítő információk)

Demokráciából diktatúrába – Az egyházak helyzete 1945–1949 között

A II. világháború után Magyarországon berendezkedő új politikai rendszer 1947-ben fölszámolta a felekezetek 1895-ben kialakított háromfázisú rendszerét. Ezzel (elvileg) minden felekezet egyenlő lett. Ez a változás negatívan érintette az eddig „bevett” státuszú felekezeteket, ugyanis az egyházi adók állami behajtása, s így kötelező jellege megszűnt. Ugyanakkor a baloldali pártok, amelyek 1945 után egyre nagyobb szerepet kaptak a kormányzásban, nemcsak a felekezetek és az állam szétválasztására törekedtek, hanem az egyházak társadalmi szerepét, befolyását is meg akarták szüntetni. Az egyházak vezetői és a keresztény politikusok is megosztottak voltak a kommunistákkal való viszony kérdésében. Egyesek, mint Mindszenty, a határozott szembenállást tartották megfelelőnek (Mindszenty ezt már 1945-ös választási körlevelével jelezte, amely a www.tudashalo.com oldal egyéb feladatainál). Mások, mint például a KALOT, illetve az annak tömegbázisára építő Demokrata Néppárt vezetői valamiféle kompromisszum kialakítását szorgalmazták.

A katolikus egyházzal szemben már az is ellenséges lépés volt, hogy kiutasították 1945. április 3-án Rotta nunciust, és ezzel megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok a Vatikánnal.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete alapján a katolikus egyház 862 ezer holdnyi birtokából 765 ezer holdat, a reformátusok 102 ezer holdnyi birtokából pedig 43 ezret vettek igénybe. A kárpótlás csak ígéret maradt, és ez súlyos gondokat okozott, mert az elvett földek egyházi (pl. oktatási) intézmények fenntartását is szolgálták. Az evangélikus egyház birtokai, azok kisebb területi egységei miatt, szinte érintetlenek maradtak. (Az 1945-ben meghagyott egyházi birtokokat, túlnyomórészt a helyi egyházközségek kisbirtokait, az egyházak 1951-ben kénytelenek voltak felajánlani az államnak.)

Az egyesületek betiltásának ürügyeként az ún. Teréz körúti „gyilkosság” szolgált, amikor egy szovjet katona – katonatársával szóváltásba keveredve – meghalt, és megölésével a Kalot egyik tagját vádolták. Az eset kapcsán a SZEB szovjet vezetője felszólította a magyar kormányt, hogy vessen véget a szovjet katonák elleni támadásoknak, erre a BM feloszlatta a – nem kifejezetten hitbuzgalmi jellegű – jobboldali egyesületeket.

A kommunisták szerettek volna „megegyezést” kicsikarni az egyházakkal, de éppen a legjelentősebb, a katolikus egyház, élén Mindszenty bíborossal, nem volt hajlandó önként lemondani iskolahálózatáról, hogy cserébe néhány iskolát megtarthasson. A későbbi ellentétek forrását jelentette, hogy az államosított szerzetesi iskola számos esetben egy épületben volt a – nem államosított – rendházzal. Az állam szerette volna, hogy a szerzetestanárok az állami iskolákban tovább tanítsanak, de a katolikus püspöki kar – a hittanárok kivételével – ezt megtiltotta. A kieső szerzetestanárok pótlását hosszú ideig nem sikerült megfelelő módon megoldani.

Az FKGP-n belül a fakultatív hitoktatás kérdését elsősorban olyan politikusok szorgalmazták, akik az MKP-val szimpatizáltak, sőt annak titkos tagjai voltak, mint például az 1947-ben kultuszminiszterré kinevezett Ortutay Gyula.

1948. május 1-jén Rákosi bejelentette, hogy a „magyar demokrácia” legsürgetőbb feladata az iskolák államosítása. A püspöki kar körlevélben, a Szülőszövetség röpiratban buzdította tiltakozásra a híveket. Ezek egyike során történt Pócsperiben 1948. június 3-án a „rendőrgyilkosság”. Az eset kapóra jött az államosítást erőszakoló kormányerőknek, akik hisztérikus légkört teremtettek. A gyilkossággal vádolt községi jegyzőt statáriális úton kivégezték, a falu „bujtató” plébánosát pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

A református egyház az iskolák államosításakor elfogadott „megegyezés” értelmében négy gimnáziumot (Budapest, Debrecen, Pápa, Sáropatak) tarthatott meg. 1952-ben – a debreceni kivételével – ezeket is „felajánlotta” az államnak. Az állam kötelezettséget vállalt arra, hogy húsz évre – ötévenként 25%-os csökkentés mellett – folyósítja az államsegélyt. Ez idő alatt kellett volna az egyháznak az önfenntartásra berendezkednie. Ez a megegyezés szolgált alapul az állammal 1948. október 7-én megkötött hivatalos egyezményhez. Az evangélikus egyház 1948. december 14-én írt alá hasonló egyezményt. Az egyházi vezetők elítélése – a kommunista diktatúrára oly jellemző – koncepciók perekben történt, Mindszentyt meg is kínozták. (A kínzást csak 1960-tól szünetetik be)

Amíg Magyarország hivatalosan is megszállt országnak számított, több, a kommunisták számára veszélyes pap a Vörös Hadsereg bírósága elé került. Általában szovjet katonák megölésében való részvétellel vádolták őket. Az ítélet többnyire, mint Olofsson Placid bencés esetében, szovjetunióbeli kényszermunkára szolt. Viszont kivégezték Kiss Szaléz ferencest, akiből rettenetes kínzások után sem tudták kiszedni, mit gyónt meg neki egy szovjet katona megölésével vádolt fiatal.

Az erősödő egyházüldözés elől sokan emigráltak, mint például 1949-ben Barankovics István (a keresztény Demokrata Néppárt vezetője), Slachta Margit (a Szociális Testvérek főnöke) és a jezsuita növendékek többsége.

Az ötvenes évek

A kommunista párt már 1945 elején megszervezte a politikai rendőrséget. Ennek lett utóda – többszöri átszervezés után az ÁVH. A politikai rendőrségnek mindig volt olyan osztálya, amely az egyházak ellenőrzésével foglalkozott.

A kommunisták mindent elkövettek, hogy megtörjék a katolikus egyház még létező ellenállását. Nemcsak a szerzetesek elleni támadások (azt rebesgették, hogy Szibériába küldik őket) és a – skizma lehetőségével fenyegető – békepapi mozgalom életre hívása járultak hozzá az egyezmény elfogadásához, hanem a püspöki kar hermetikus elzártsága a szentszéki útmutatásoktól, valamint papok és püspökök elleni nyílt és megalázó támadások is.

Az 1950 augusztusában létrehozott békepapi mozgalomban többségében megfélemlített vagy karrierista papok vettek részt. Az állam részéről – az 1989-ig fennálló – mozgalomban való részvétel lett a megbízhatóság és az egyházi előmenetel feltétele. A kommunista hatalommal való együttműködésnek a nyilvános formája mellett létezett egy titkos is. Papokat és tekintélyes világi híveket is sikerült beszervezni – általában zsarolással – az állambiztonság ügynökei közé. 1945-1990 között a katolikus papok 3,5 %-a azonosítható hálózati személyként. (10,5 %-uk tekinthető üldözöttként, meghurcoltként, míg a nagy többség, 86 % tartozott a „nem érintett” kategóriába.) A beszervezést aláíró személyek sem viselkedtek egyformán: Volt, akinek sikerült „kilépnie” (nem jelentett, kizárták, disszidált) és volt, aki csak nyilvános, közzismert adatokat írt le jelentéseiben. Ugyanakkor az államhatalomnak sikerült ezáltal a bizalmatlanság légkörét kialakítania a papságon belül is.

A megegyezés aláírásával párhuzamosan a kormány megvonta a működés jogát a szerzetesrendektől. (A felosztatás nem megfelelő kifejezés, mert erre az államhatalomnak nem volt joga, csak a pápának vagy egyházmegyei jogú szerzetesközösség esetén a püspököknek.)

Csak a bencések, a ferencesek, a piaristák és a Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek egy része folytathatta korábbi életét. A többi szerzetesnek, beleértve a fenti 4 rend „kereten kívüli” tagjait is, fel kellett hagynia korábbi – közösségi – életformájával, és az egyházmegyékbe átvettek kivételével civil munkát kellett találnia. Egykori szerzetes mivoltuk miatt ez gyakran csak – képzettségüknek nem megfelelő – fizikai munka lehetett.

Betiltott jelentősebb férfi rendek: baziliták, ciszterciek, domonkosok, irgalmasok, jezsuiták, kapucinusok, karmeliták, keresztény iskolatestvérek, lazaristák, maristák, minoriták, pálosok, premonstreiek, szaléziek, szerviták, verbiták, stb.

A megegyezés után is folytatódott az egyházüldözés a legkülönbözőbb módon és területen. A püspöki hivatalokba behelyezett ÁEH-tisztviselők, az ún. bajszos püspökök ellenőrizték a levelezést és az egyházmegyei központok munkáját; kierőszakolták, hogy a nagyobb plébániákra békepapokat nevezzenek ki, a rendszerrel szembenálló vagy a hívekkel eredményesen foglalkozó lelkészeket pedig áthelyezzék. Az ilyen lelkipásztorokkal, főleg a korábbi szerzetesekkel gyakran megesett, hogy papi működésüket nem folytathatták vagy az ÁVH börtöneibe kerültek.

A Grösz-pernek 24 mellékpere volt, melyekben 15 főt (köztük Vezér Ferenc pálos szerzetest) ítélték halálra és számosakat súlyos szabadságvesztésre. A Grösz-per világosan mutatta, hogy az 1950-es egyezmény sem volt elegendő a pártállamnak. Rövid távon az egyházak teljes alávetését és a pártállam céljainak kiszolgálását, hosszú távon megsemmisítését akarták elérni. A Grösz-per idején ideiglenes házi őrizetbe vették Hamvas Endre csanádi, Badalik Bertalan veszprémi, Péteri József váci, Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspököket, arra kényszerítették őket, hogy püspöki helynökké és irodaigazgatóvá békepapokat nevezzenek ki, s ítéljék el Grösz-t és társait.

1956

Mindszenty József bíborost október 30-án szabadították ki felsőpetényi fogságából és vitték Budapestre. Itt bejelentette prímási hivatalának újrafelvételét. Felfüggesztette a papi tevékenységtől

a papi békemozgalom 11 vezetőjét, és Budapest azonnali elhagyására utasította őket. 1956. november 3-i rádióbeszédét (ld. 9. feladat) évtizedeken át, mint a reakció bizonyítékát interpretálták. Mindszenty általában a koalíciós évek és a Rákosi-éra egyházellenes intézkedéseinek hatálytalanítását követelte, konkrétan csak az egyházi sajtó és a szerzetesrendek engedélyezését nevezte meg. Elhatárolta magát Nagy Imrétől és politikustársaitól is.

A forradalom időszakában a papok és lelkészek a vérontás elkerülésére intettek, megbékélésre, megbocsátásra, lelki megújulásra és a békés kibontakozás kivárására buzdítottak. Különösen faluhelyen tettek sokat a túlkapások megakadályozásáért. (A megtorlás idején mégis sokukat meghurcolták.) Egyetlen pap – Végvári Vazul ferences szerzetes – harcolt fegyveresen is az 56-os forradalom és szabadságharc alatt.

XII. Pius pápa többször is kifejezte szolidaritását az 1956 forradalommal. Így a Datis nuperrime, valamint a 8. feladatban közölt Laetamur admodum kezdetű enciklikájában, majd november 10-én rádiószózatban támogatta a magyar nép szabadságharcát, és ítélte el az idegen katonai intervenciót.

A katolikus egyházból 57, a református egyházból 31, az evangélikus egyházból 13 „haladó papot” – békepapot – távolítottak el posztjukról. A református és evangélikus egyház kompromittálódott püspökei, világi főgondnoki és felügyelői sorban mondtak le posztjukról. Ezeket a lemondásokat – mivel azok az események kényszere alatt születtek – az Elnöki Tanács utólag érvénytelennek nyilvánította. A szentszéki dekrétumok kihirdetését a magyar kormány – állampolgárai jogszérmeként értelmezve – nem engedélyezte.

Az 1964-es részleges megállapodás és előzményei

A pártállam, miközben a nyilvánosság felé az állam és az egyház szétválasztását hangoztatta, a gyakorlatban az egyházak állami befolyásolását valósította meg. Az 1957/22. tvr. szinte minden papi állás betöltését állami hozzájárulástól tette függővé, kivéve a kisebb vidéki helyek plébánosi és kápláni állásait. A pártállam a neki nem tetszőket eltávolította tisztjükből: Badalik Bertalan veszprémi püspököt 1957-ben egy kis zempléni faluba, Endrey Mihályt az esztergomi egyházmegye kormányzóját 1958-ban egy nógrádi településre internálták, ugyanebben az évben másodszor is lemondatták Ordass Lajost.

Az egyházpolitika hullámozása azt mutatja, hogy a Kádár-korszakban egyidejűleg volt jelen az egyházellenes harc és az egyház bizonyos szabadságának elfogadása. A mérleg nyelve időnként balra billent, mikor felerősödtek a párton belüli dogmatikus, szektás nézetek, s következésképp az egyházakkal szembeni megszorítások és adminisztratív intézkedések. Az 1960 novemberében, majd 1961 februárjában két letartóztatási hullám emlékeztette az egyházakat kiszolgáltatottságukra.

Ekkor tartóztatták le a XX. század elején alakult Regnum Marianum közösség több vezetőjét is.

A katolikus egyház állammal való együttműködését mutatja, hogy püspöki vezetésű szövet hoztak létre az egyházon belüli békemunka irányítására. A püspökök így akarták elkerülni, hogy a békepapi mozgalom megossa a klérust.

Az 1958-ban megválasztott XXIII. János pápa halaszthatatlan feladatnak tekintette, hogy a Szentszék kapcsolatot teremtsen a vasfüggönyön túli egyházzal. Az ő idején elindított keleti politika legismertebb alakja Casaroli bíboros volt.

Az első sikertelen kísérletek után a pápa a kapcsolat felvételére egyre inkább a közeledő II. Vatikáni Zsinatban (1962–1965) látta a megfelelő alkalmat, ezért kitartóan — és akár engedményeket is vállalva — munkálkodott a kelet-európai püspökök zsinati részvételéért. A zsinatra kiérkező püspökök szereplésével szemben a pártállam is támasztott elvárásokat és ellenőrizte is őket.

Részlegessége ellenére fordulópontot jelentett a megegyezés, mivel a megmerevedett frontok felszakadását jelentette és tükröződött benne az egész enyhülési politika. Moszkva a háború óta először járult hozzá, hogy egy érdekszférájába tartozó állam a Vatikánnal közvetlenül megállapodást kössön, s a Vatikán is először fogadott el tárgyalópartnerül egy kommunista kormányt. Sőt nemzetközi érvényű szerződést kötött vele, amelyben elfogadta, hogy a magyar állam előzetes hozzájárulása nélkül senkit nem nevez ki egyházi méltóságba. (A megállapodáshoz

csatlakozó 16 pontos jegyzőkönyvet máig nem hozták nyilvánosságra.) Ugyanakkor az állam visszahívta a püspöki hivatalokba ültetett ÁEH-megbízottakat. Az egyezmény nyomán került vissza a püspöki kar kezelésébe, a papok római továbbképzését szolgáló, 1940-ben felállított Pápai Magyar Intézet (elődje az 1927-ben alapított római Collegium Hungaricum 1928-tól működő Papi Osztálya), amelyet addig az emigráns magyar papok irányítottak.

Az egyezmény hatására meglehetősen kontraszelektált egyházi hierarchia épült ki. A kialakult helyzetre jó példa Belon Gellért esete, akit XXIII. János pápa 1959-ben pécsi segédpüspökké nevezett ki. Belont azonban a hatalom nem engedte püspökké szentelni, nem viselhetett püspöki jelvényeket és címet. Sőt plébános is sokáig csak kicsiny, eldugott helyeken lehetett. Csak 1982-ben szentelheték föl a már beteg Belont püspökké. Azt a Belont, akinek szellemi hatását nemcsak számos lelki könyv jelzi (ezek a 70-es évek végétől jelenhettek meg), hanem az egyháztól eltávolodott Illyés Gyulának az a kívánsága, is hogy Belon temesse őt. Az egyezmény a pártállam elfogadottságát kül- és belföldön is növelte.

Egyházak a Kádár-korszakban 1964 után

Az állam-, illetve pártvezetés oly tökélyre fejlesztette a népfrentpolitikát, hogy az egyházak vezetői nemcsak eltűrték a rendszert, hanem többször kiálltak annak gazdasági, majd később – az 1970-es és 1980-as években – politikai céljainak támogatása mellett. Ebben szerepet játszott az is, hogy az 1956-os forradalom leverése után az egyházak is a szocialista rendszer tartós fennmaradására rendezkedtek be.

Kádár János 1977-es vatikáni látogatása következtében szabadult ki VI. Pál közbenjárására Lénárd Ödön. Ő volt az utolsó pap, aki börtönben ült, ezután már nem került pap börtönbe.

1976-ban – több mint negyedszázad után először –, mind a 11 egyházmegye élén megyéspüspök állt. A kinevezések előzménye, hogy előzetes diplomáciai tárgyalások eredményeként Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek 1971-ben elhagyta az országot. Az Elnöki Tanács kegyelemben részesítette és megszüntette ellene a büntetőeljárást. Ugyanakkor a pártállam követelte, hogy a pápa mondassa le őt és ne engedélyezze nyilvános szerepvállalását. Ez utóbbit azonban nem tudta elérni, Mindszenty az emigrációban élénk politikai, lelkipásztori és közéleti tevékenységet folytatott és kiadták emlékiratait, amelyet kifejezetten a kommunista diktatúrát leleplezésének szándékával írt. 1977-ben az összes magyar püspök kiutazhatott Rómába a kötelező ad limina látogatásra. Ahol. találkoztak a pápával, illetve a Szentszék más képviselőivel, és beszámoltak egyházmegyéjük állapotáról. Ugyanakkor a hitoktatást és általában az aktív lelkipásztorkodást a nyolcvanas években is rendőriellenőrizték, figyelték.

Az egyházakat érintő bizalmi válságot mutatta a hivatalos egyházi vezetéssel többször szembekerülő kisközösségek (pl. Bokor) megerősödése. A bizalmi válság szerepet játszhatott a templomlátogatás visszaesésében és a papi, lelkesítő utánpótlás csökkenésében is. Ugyanakkor ezeknek oka kereshető a hatvanas évek közepétől jelentkező fogyasztói szemlélet erősödésében is.

Az egyházak társadalmi szerepének csökkentéséhez hozzátartozott az egyházi ünnepek eltörlése (pl. pünkösdhétfő munkanap lett), illetve átminősítése (pl. karácsony helyett fenyőfaünnepély, Szent István-nap helyett az alkotmány és az új kenyér ünnepe, az iskolákban karácsonyi és húsvéti szünet helyett téli ill. tavaszi szünet), amelyeket még az 1950-es években foganatosítottak. (ld. *13. feladat*)

Összegzés

Helyesírási érdekesség, hogy a – tulajdonnévként használt – Isten szó kisbetűs írása is politikai kérdéssé vált a szocializmus évtizedei alatt.

Az *1. feladat* kapcsán megemlíthető, hogy az izraeliták nagymértékű csökkenése a kivándorlással is összefügg, az egyéb felekezetekhez tartozók arányának megduplázódása pedig már a rendszerváltást követő időszak terméke.

II/ 10. Katolikus egyház a változó világban (óravázlat)

Bevezetés

- ISMÉTLÉS: Érdeemes feleleveníttetni az I. Vatikáni Zsinatot és XIII. Leó pápaságát (II/3. lecke)

1. A II. Vatikáni Zsinat

- az „átmenetinek” szánt (77 éves korában megválasztott) XXIII. János pápa nyitja meg 1962-ben és VI. Pál zárja be 1965-ben (Készíttethetünk kiselőadást a két pápáról)
- cél: az egyház hagyományos tanításának megújított hirdetése (1. feladat □ egyéni munka)
- a zsinat nem fogad el új dogmát (3. feladat □ pármunka), mégis alapvető változásokat indít el:
  - a latin → anyanyelv (a latin mellett)
  - világiak szerepe nő
  - vallásszabadság elismerése (2. feladat □ egyéni munka)
  - ökumené: munkálkodás a keresztények egységéért (7. feladat □ pármunka):
+ más keresztény egyházak meghívása a zsinatra (megfigyelőként), folyamatos párbeszéd a későbbiekben is
+ ortodox-katolikus kibékülés: VI.Pál□Athénagórasz találkozó (1964 Jeruzsálem), 1965: a kölcsönös kiközösítés feloldása, 1967-ben először a Törökországi Fanarban található Szent György ortodox székesegyházban találkoztak, majd Rómában az első püspöki szinódus idején.
- máig zajlik a zsinat elveinek gyakorlatba ültetése (4□5. feladatok □ egyéni munka)

2. A katolikus egyház társadalmi tanítása

- a társadalmi problémákra adott válasz (a XIX. század végétől): pápai enciklikák (1. társadalmi/szociális enciklika a Rerum novarum)
- alapelvei (8. feladat): szolidaritás, szubszidiaritás, közjó→kereszténydemokrata pártok programja→EU-alapelvek
- a társadalmi tanítást gyakorlatba ültetik az egyház karitatív intézményei (7. feladat □ pármunka és 9. feladat □ egyéni munka / fakultatív házi feladat)

3. Az egyház válasza a modern kor kihívásaira

- hidegháborús fenyegetettség→béke: 1962-es kubai válság idején XXIII. János közvetítő szerepe + Pacem in terris (1963)
Megtekintésre ajánlható: Ricky Tognazzi A jó pápa – XXIII. János című filmje (193 perc, 2003)
- harmadik világ problémái (VI. Pál Populorum progressio □ Világalapítvány)
- urbanizáció problémái
- II. János Pál: szegények felemelése, diszkrimináció- és diktatúraellenesség (10. feladat – egyéni munka)
- ma is keresi az egyház a válaszokat az új kérdésekre: ökológia, bioetika

Összegzés

- Az egyháznak mindig meg kell újulnia, hogy hatékonyan hirdethesse az evangéliumot a folyamatosan változó társadalomban. 15. feladat – pármunka
- Mivel ez az utolsó lecke,
  - rövid áttekintést adhatunk az egyház jelenéről 12. feladat (pármunka)
  - illetve a XX. századi pápákról 13. és 14. feladat (egyéni munka)
- házi feladatnak adható a 11. feladat

II/ 10. Katolikus egyház a változó világban (kiegészítő információk)

A II. Vatikáni Zsinat

A görög eredetű szinódus szó (amelyből a magyar zsinat szó ered) szűkebb értelemben az egyházmegyei szintű tanácskozások és a pápának tanácsot adó, a helyi egyházak püspökeit tömörítő gyűlés megnevezésére fenntartott szó. Idegen nyelveken az egyházmegyei szintnél magasabb fokú gyűlés jelölésére rendszerint a latin concilium (=gyűlés) szótögre visszavezethető elnevezést használják. A II. Vatikáni Zsinat egyaránt nevezte magát szinódusnak és conciliumnak, tehát a két szó szinonimaként is használható.

XXIII. János a zsinat meghirdetésével nagy megdöbbenést keltett az egyházban, bár már XII. Piusz is gondolt egyetemes zsinat összehívására. Ez a zsinatok történetében a 21. egyetemes zsinat volt. A Szent Péter bazilikát a 2450 zsinati atya mellett megfigyelők, szakértők és meghívott – nem csak katolikus – vendégek töltötték meg. XXIII. János pápa nyitóbeszédében a zsinatot nem a teológusok zárt gyűlékezetének mutatta be, hanem olyan közösségként, amelynek célja, hogy „az Egyházat a világban jelenlévővé tegye, és üzenetét felfoghatóvá a XX. századi technikai forradalomban elkötelezett ember szívének és értelmének.”

A zsinaton csak konstitúciókat (= rendelkezés), dekrétumokat (=határozat), deklarációkat (=nyilatkozat) fogadtak el, dogmákat nem. A konstitúciók teológiai, vagy egyéb tartós érvényű tanítást; a határozatok gyakorlati jellegű, irányt szabó illetve (belső) fegyelmi vonatkozású döntéseket tartalmaznak; a nyilatkozatok a zsinati tanítás egy-egy szakaszát jobban kifejtő okmányok, túlmutatnak az Egyház belső körén.

A zsinaton a konzervatív és haladó teológusok (akik a bibliához és az egyházatyák tanításaihoz nyúltak vissza) között állandó vita zajlott, ugyanakkor törekedtek a kompromisszumra, amelynek eredményeképpen a dokumentumokat 90% feletti szavazati aránnyal fogadták el.

A zsinat a jövő számára nyitott hatalmas távlatokat. Ezek közül kiemelendő: az egységet nem sértő pluralizmus elismerése az Egyházon belül, valamint a pluralizmus tudomásulvétele az Egyházon kívül.

A zsinat egyik legnyilvánvalóbb rendelkezése a szentmise liturgiájának megváltoztatása volt, amelyet jól szemléltet az alábbi táblázat. Ebből látható szentmise közösségi jellegének kidomborítása. (zsinat kulcsfogalma, a *koinonia*=szeretetközösség)

A II. Vatikáni Zsinat előtt	A II. Vatikáni Zsinat után
latin nyelven (kivételekkel pl. a szentbeszéd anyanyelven)	a hívek anyanyelvén is lehet a hivatalos latin mellett
a híveknek egy szín alatti szentáldozás	a híveknek is lehetséges a két szín alatti áldozás
az oltárnál a pap a híveknek háttal áll	az oltárnál a pap a hívekkel szemben áll
a misekönyv az Ószövetség 1%-át és az Újszövetség 17%-át használja fel.	a misekönyv az Ószövetség 14%-át és az Újszövetség 71%-át használja fel.
csak klerikusok (papok, férfi szerzetesek, papnövendékek) és fiú ministránsok tölthetnek be liturgikus szerepeket	világiak és azon belül nők is szolgálhatnak a liturgiában
egyetlen kánon (a mise központi részének szövege) létezik	több kánon (a mise központi részének szövege) közül lehet választani.

Újraélesztették az – állandó – diakónusi intézményt. A diakónus az egyházi rend szentségében áldozópapot megelőző fokozat. Az áldozópapok kiegészítői, korábban püspököket segítettek egyházkormányzati és gazdálkodási ügyekben. A zsinat után megnőtt a szerepük az igehirdetésben és a liturgia vezetésében. Szentmisét nem mutathatnak be, nem gyóntathatnak, de kereszthelhetnek, eskethetnek, temethetnek, sőt prédikálhatnak is.

A vallásszabadság egyházi megítélésében a zsinat nem az abszolút igazság szempontjából közelítette meg a kérdést, mint korábban, hanem az emberi méltóság felől. A zsinat előtt az egyház azt az álláspontot képviselte, hogy egyedül az igazságnak van joga a szabadságra, a tévedésnek nincs. A zsinat viszont elismerte, hogy a vallásszabadság alanyi jogon illet meg minden embert és közösséget. S bár minden ember kötelessége, hogy az igazságot keresse, ennek a keresésnek minden erőszaktól mentesnek kell lennie.

A keleti egyház kiközösítésének visszavonása volt a II. Vatikáni Zsinat utolsó hivatalos tevékenysége.

1969-ben VI. Pál pápa felkereste a genfi székhelyű Egyházak Ökumenikus Tanácsának (Egyházak Világtanácsa) központját is.

1937-ben a Faith and Order (Hit és egyházszervezet) és a Life and Work (Mozgalom a gyakorlati kereszténységért) oxfordi találkozójukon kimondták egyesülésüket, s azt tervezték, hogy genfi székhellyel létrehozzák az Egyházak Világtanácsát. Az Egyházak Világtanácsának (EVT) vagy más néven az Egyházak Ökumenikus Tanácsának alapszabályát 1938-ban dolgozták ki Utrechtben. A világháború azonban megakadályozta az újabb találkozót. Végül 1948. augusztus 23-án Amsterdamban megalakulhatott az EVT. 1961-ben az Új-Delhiben tartott plenáris ülésen először volt jelen megfigyelőként a katolikus egyház.

Taizé évtizedek óta találkozási hely bármilyen felekezethez tartozó fiatalok számára. A közösség minden évben ifjúsági találkozókat is szervez Európában illetve a világ más részein.

1999. október 31-én, a reformáció emléknapiján, az Ágostai Hitvallás (Confessio Augustana) után 469 évvel a Vatikán és a Lutheránus Világszövetség hivatalosan aláírta Augsburgban a *Közös nyilatkozat a megigazulás tanáról* című dokumentumot. Ebben felülemelkedtek az „egyedül a hit általi megigazulás (evangélikus) és a „jó cselekedetek szükségessége” (katolikus) hittételek régi ellentétén.

A katolikus egyház viszonya a zsidósághoz (és más vallásokhoz is) a jelentősen módosult. A folyamat a II. világháború után indult el. Ennek egyik lépéseként XII. Piusz értelmezte a nagypénteki könyörgés *perfidia Judaei* kifejezését (csak hűtlenek és nem istentelenek a zsidók, ahogy egyes nemzeti fordításokban már korábban is érvényesült) és elrendelte ennél a könyörgésnél is a térdhajtást. Magát a kifejezést XXIII. János törölte a liturgia szövegéből. A II. Vatikáni Zsinat *Nostra Aetate* kezdetű dokumentuma szakított az antijudaista hagyománnyal. II. János Pál 1986-ban, a római zsinagógában tett látogatásakor „nővérünknek” nevezte a zsidóságot, később pedig kijelentette, hogy az antiszemitizmus és a rasszizmus összeegyeztethetetlen a kereszténységgel.

A más vallásokkal való kapcsolatfelvétel jelentős állomása olt, hogy II. János Pál pápa 1986. október 27-én Assisibe béketalálkozóra hívta meg a világvallások képviselőit.

A zsinati határozatok végrehajtására VI. Pál különféle bizottságokat és titkárságokat állított fel (ezek 2009-től Pápai Tanácsok). A zsinat végén a pápa bejelentette az állandó jellegű püspöki szinódus létrehozását.

A katolikus egyház társadalmi tanítása

Bár a szociális enciklikák kifejezés gyökeresedett meg, helyesebb a katolikus egyház társadalmi tanításáról beszélni a szociális tanítás helyett. A latin eredetű szociális (társadalmi) szónak magyar használata ugyanis inkább a szegénységhez kapcsolódik, és ezért szűkíti a problémakört.

A következő enciklikákról van szó: XIII. Leó: *Rerum novarum* (Új dolgoknak, 1891); XI. Pius: *Quadregesimo anno* (Negyvenedik éve, 1931); XXIII. János: *Mater et magistra* (Anyja és tanító, 1961), *Pacem in terris* (Békét a Földön, 1963); VI. Pál pápa: *Popolorum progressio* (A népek fejlődése, 1967), *Octogesima adveniens* (A nyolcvanadik év eljöttével, 1971); II. János Pál pápa: *Laborem exercens* (Munkát végezve, 1981), *Sollicitudo rei socialis* (A társadalmi dolgok gondja, 1987), *Centissimus annus* (A századik év, 1991)

Már a *Quadregesimo anno* is megfogalmazta, hogy az egyház illetékessége a társadalom, a politika és a gazdaság ügyeiben „nem technikai jellegű kérdésekre” vonatkozik, hanem csak azokra, „amelyeknek köze van az erkölcsi törvényhez”.

Az egyház válasza a modern kor kihívásaira

XII. Piusz halála után □ a II. Vatikáni Zsinat előtt és alatt □ formálódott a Szentszéknek a vasfüggönyön túli államokkal folytatott új keleti politikája, párhuzamosan az egyház és a kommunizmus közötti párbeszéd elvi alapjainak fokozatos kidolgozásával. A gyakorlati együttműködés elsődleges színtereként a nemzetközi béke biztosítása kínálkozott. XXIII. János kézzel foghatóvá tette a Szentszék blokkok feletti pártatlanságát, ami az első világháború óta a vatikáni politika kulcsfogalma volt. Ez az új hangnem tette lehetővé, hogy a kubai válság idején a pápa közvetíthetett Kennedy és Hruscsov között, sürgetve a probléma békés megoldását. Egy évtizeddel azután, hogy XII. Piusz kiközösítette a kommunistákat, XXIII. János fogadta Hruscsov lányát és vejét. (Adzsubej a moszkvai kormánylap, az Izvesztyija főszerkesztője volt). A

Szentszéknek a Kreml szemében növekvő tekintélye eleinte kifejezetten a pápa személyéhez kapcsolódott. (ld. Hruscsov és XXIII. János közötti 1962. karácsonyi üzenetváltást, Szlipij Ivivi görögkatolikus érsek szabadon bocsátását). A Szentszék tekintélye a *Pacem in terris* kezdetű enciklika kiadásával és az új keleti politika keretében a közép-európai államokkal 1963 tavaszán megindított tárgyalásokkal kezdett függetlenedni XXIII. János személyétől.

VI. Pál pápát (Giovanni Montini) sokan XII. Piusz örökösének tekintették, hiszen már 1937-ben az akkor államtitkár Pacelli bíboros helyettese lett, és ezt funkciót egészen 1953-ig, milánói érseki kinevezéséig betöltötte. De XII. Piusz halálakor nem tartozott a bíborosok közé (1952-ben XII. Piusz ki akarta nevezni, de akkor Montini nem fogadta el), így csak XXIII. János után választhatták meg (tőle még 1958-ban megkapta a bíbort). Az általa végigvitt zsinat után rögtön felállította a püspöki szinódust. Szociális enciklikái mellett nagy visszhangot váltott ki a születésszabályozással kapcsolatos enciklikája, ez utóbbit egyházi körökben is sokan bírálták.

VI. Pál már bíboros korában és a pápaválasztás után is nagy utakat tett (ő volt az első utazó pápa). Járt Indiában, Afrikában és Dél-Amerikában. Az így szerzett tapasztalatai ösztönözték két évvel a zsinat bezárása után első szociális enciklikája, a *Populorum progressio* megírására, amelyben a szegényekért emelte fel a szavát. A pápa szerint a világ helyzete tragikus: a fejlődésére büszke korunkban elviselhetetlen a társadalmi igazságtalanság, a szegénység botránya. VI. Pál problémásnak tekintette, hogy a kapitalizmus a puszta anyagi hasznot tekinti a gazdasági élet legfőbb törvényének, ugyanakkor a kapitalizmust nem, csak a szélsőségesen liberális ideológiát ítélte el.

II. János Pál is több alkalommal felemelte szavát a békéért. 1979-ben Argentína és Chile közötti határkonfliktusban közvetített. Békére szólította föl a harcoló feleket és imádságra hívott mindenkit az Argentína és Nagy-Britannia közötti Falkland-háború, az 1989-es libanoni polgárháború, az 1991-es iraki háború idején és több alkalommal a Jugoszlávia fölbomlását követő háborúk és az izraeli-arab konfliktus idején.

Ma különös hangsúlyt kapnak az olyan bio- és orvostikai kérdések, mint az eutanázia, a klónozás, illetve az emberi embrióknak gyógyászati célú alkalmazása.

Az egyházak azon fáradoznak, hogy minden szinten nemzetközivé tegyék vezetőik rétegét. 1951-ben csak 33 katolikus püspök volt Európán kívül, ma több mint 700.